

*Gintautas
Vėlius*

KERNAVĖS

miesto
bendruomenė
XIII - XIV
amžiuje

Gintautas Vėlius

KERNAVĖS MIESTO BENDRUOMENĖ

XIII – XIV

amžiuje

Gintautas Vėlius

KERNAVĖS MIESTO BENDRUOMENĖ

XIII – XIV
amžiuje

VU
1575

Vilniaus
universiteto
leidykla

UDK 947.45.02/.03
Ve98

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto taryboje apsva-
rstyta ir pritarta publikuoti kaip mokslinę monografiją.
2005-09-13, protokolo Nr.1.

Knygos leidimą rėmė:

Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija

Lietuvos švietimo ir mokslo ministerija

Vilniaus universitetas

Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcija

Recenzentai:

Prof. habil. dr. Vytautas Urbanavičius

Prof. dr. Aleksiejus Luchtanas

Dailininkė ir maketuotoja

Rūta Paberžienė

Archeologinių radinių piešinių autorė

Grażina Vadišienė

Nuotraukų autoriai:

Arūnas Baltėnas, Dalia Vaičiūnienė, Rimantas Kraujalis

Giedrius Grigonis, Gintautas Vėlius

Redaktorė

Danutė Petrauskienė

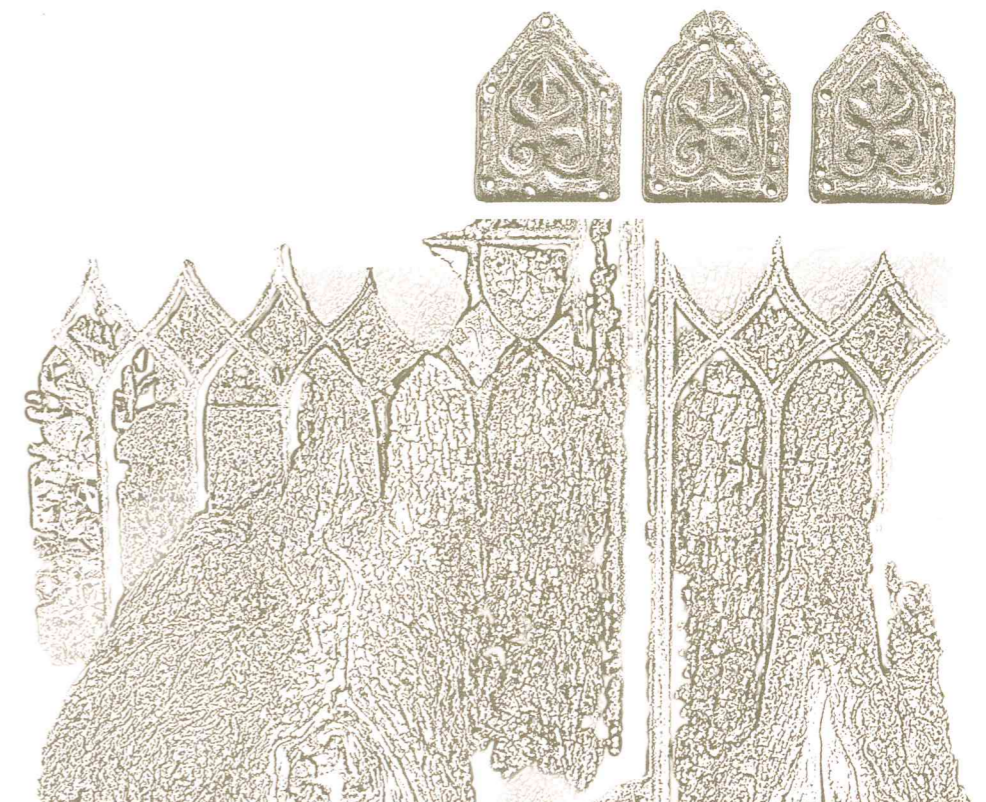
© Vilniaus universitetas, 2005

© Gintautas Vėlius, 2005

© Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcija, 2005

ISBN 9986-19-816-X

<i>Įvadas</i>	6
<i>Istorinis kontekstas</i>	9
<i>Miestas ir kapinynas</i>	18
<i>Paleodemografija</i>	25
<i>Kapai ir įkapės</i>	30
<i>Išvados</i>	89
<i>Šaltiniai ir literatūra</i>	93

Ivadas

Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiui XIII–XIV a. būdingi ženklūs visuomenės socialinės struktūros pokyčiai. Šalia agrarinės kaimo bendruomenės atsirado nauja – profesionalių amatininkų ir pirklių bendruomenė. Ji įsikuria stambiausių monarcho rezidencijų papilnuose. Individualizuotų specifinių prievolių bendruomenių bei feodalinio elito, kurio poreikius jos tenkino, pagrindu formavosi miestai (Gudavičius E. 1999, p. 90).

Specializuotų amatininkų, dirbusių stambių rezidencijų ūkiui, o vėliau ir rinkai, koncentracija sietina su viduramžių miesto pradžia. Pagamintoms prekėms viršijus vietos užsakovų poreikius, atsirado tinkama terpė pirklių luomo ir prekybos santykių plėtrai. Ekonominis veiksnys lėmė, kad šalia politinės ir karinės valdžios centrų – kunigaikščių rezidencijų būrėsi miestiečių bendruomenės.

Nuo XIII a. vidurio miesto tipo bendruomenė jau egzistavo Vilniuje ir Kernavėje. Istorinių ir archeologinių šaltinių duomenimis, tuomet tai buvo vieninteliai miestai etninėje Lietuvoje. Politinės valstybės ribose jų būta daugiau: Naugardukas, Gardinas, Slanimas, tačiau tai jau yra slavų kultūros palikimas.

Istoriniai šaltiniai apie XIII–XIV a. miesto bendruomenę labai nedaug ką pasako. Tai yra dažniausiai tik jos buvimą apskritai liudijančios žinios. Dalis šių šaltinių susiję su miesto bendruomenės narių – pirklių veikla. Pukuvėro ir Vytenio laikais Kernavėje buvus pirklių luomo atstovų žinome iš Rygos skolų knygos. Minimi prasiskolinę pirkliai Remeizis ir Studilas (Gudavičius E. 1991, p. 30). XIII a. Popiežių draudimai parduoti pagonims geležį, ginklus, druską, drabužius vėlgi tik netiesiogiai liudija buvus prekybinės veiklos aktyvumą ir pirklių luomą (Mažeika R. 1990, p. 11–18). Šaltiniai, menantys XIV a. pabaigos įvykius, rodo, kad miesto bendruomenės vaidmuo valstybės gyvenime padidėjo. Tik jos dėka Kęstučio ir Jogailos konflikto metu pastarasis atgavo Vilnių (Nikžentaitis A. 1996, p. 17). Lietuvos krikšto laikų istoriniai įvykiai indikuoja Vilniaus miesto bendruomenę buvus mišrią tiek etniniu, tiek konfesiniu atžvilgiu. Naugardo metraštyje yra užrašyta: kai Jogaila

krikštijo savo pusę Vilniuje, du lietuvių didikai atsiskę priimti tą tikėjimą. Taigi galima spręsti, kad kita vilniečių pusė buvo jau krikščioniška – pravoslaviška (Vilniaus... 1968, p. 49). Taigi rašytinės žinios apie miesto bendruomenę yra fragmentinės, daugeliu atvejų apie ją užsimenama tik istorinių įvykių kontekste.

Negausūs istoriniai šaltiniai neleidžia apibūdinti to meto miesto bendruomenės detaliau. Jos vidaus struktūra, individo vieta joje lieka neaiškūs. Vis dėlto nūdienos istorikų darbuose ši tema nagrinėta detaliau. Svarbus prof. E. Gudavičiaus veikalas apie miestų atsiradimą Lietuvoje (Gudavičius E. 1991) bei A. Nikžentaičio studija, analizuojanti ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožus (Nikžentaitis A. 1996). Archeologinėje istoriografijoje straipsnių, plačiau nagrinėjančių viduramžių miesto bendruomenę Lietuvoje, kol kas neturime.

Gerokai daugiau informacijos suteikia patys archeologiniai paminklai. Daugelį metų tyrinėti Vilniaus senamiesčio ir Kernavės viduramžių miesto kultūriniai sluoksniai yra tiesioginiai miesto bendruomenės kasdienio gyvenimo liudininkai.

Vilniuje kasinėjimai vykdyti daugiau fragmentiškai (išskyrus Žemutinę pilį). Daugeliu atvejų XIII–XIV a. kultūrinis sluoksnis čia sunaikintas vėlyvesnių užstatymų, aktyvios ūkinės veiklos. Pastaruju metu apskritai abejojama, ar XIII a. Vilniuje būta didesnės miestiečių bendruomenės (Katalynas K. 2000, p. 216; Vaitkevičius G. 2000, p.175). O pastarųjų 25 metų kasinėjimai Kernavėje suteikia daug naujų žinių XIII–XIV a. miesto kultūros tyrinėtojams.

Kernavės viduramžių miestas XIV a. pabaigoje svarbą prarado ir buvo apleistas. Istorikai susiklosčiusi situacija apsaugojo jį nuo vėlyvesnių suardymų. Visas archeologinių paminklų kompleksas: kunigaikščio rezidencija – Aukuro kalno piliakalnis, ją gynę priešpiliai – Mindaugo sosto ir Lizdeikos piliakalniai, amatininkų apgyvendintas papilys – Pilies kalno piliakalnis, pats miestas ir to meto kapinynas vėlesniais laikais beveik nenukentėjo. Remiantis miestų archeologijos praktika pasakytina, kad tokia paminklų būklė labai reta ir yra puikus objektas platesniems tyrinėjimams. Archeologiniai kasinėjimai Kernavėje leidžia rekonstruoti viduramžių miesto struktūrą, pagrindinius jo atsiradimo, plėtros ir žlugimo momentus. Galima pasakyti, kokio jis buvo dydžio ir kiek čia galėję būti sodybų. Radiniai puikiai iliustruoja paprastų miestiečių ir elito buitį, gyvenimą.

Istoriniai šaltiniai, paminklų stratigafiniai ypatumai, radinių tipologinė–chronologinė analizė ir dendrochronologinių tyrimų rezultatai tiksliai datuoja tyrinėtus objektus. Tačiau viduramžių miesto archeologiniai tyrinėjimai labiau atspindi ne pačią bendruomenę, jos struktūrą, o terpę, kurioje ji gyveno.

1993 m. šio darbo autoriui pavyko aptikti XIII a. pabaigos–XIV a. Kernavės kapinyną. Šešerius metus čia vykdyti platūs archeologiniai kasinėjimai. Iširti 292 griautiniai kapai. Svarbiausia – nustatyti tikslūs paminklo chronologiniai rėmai, dydis ir galimas kapų jame skaičius.

Kapinyne palaidoti žmonės, matyt, pirmieji ir ankstyviausi miestiečiai etninėje Lietuvoje. Kituose centruose – Trakuose, Vilniuje – to meto laidojimo paminklai dar neatrasti arba jau negrįžtamai sunaikinti. Garsusis Šventaragio slėnis – Lietuvos didikų nekropolis galbūt ir liks tik legendinėje plotmėje. Kol kas Kernavėje tyrinėtas kapinynas yra vienintelis paminklas, suteikęs daugiau žinių apie viduramžių Lietuvos miesto bendruomenę.

Pagrindinė problema, bandant analizuoti ir apibūdinti XIII–XIV a. Lietuvos miesto bendruomenę, buvo istorinių ir archeologinių duomenų trūkumas. Iki aptinkant Kernavės kapinyną, nė vienas XIII–XIV a. miesto ir apskritai Rytų Lietuvos laidojimo paminklas nebuvo plačiau tyrinėtas. Pastarųjų metų kasinėjimai Kernavėje šią žinių spragą labai sumenkino.

Kapinyno archeologinių tyrinėjimų metu sukaupti duomenys leidžia analizuoti ir detaliau apibūdinti Kernavės miesto bendruomenę – pagrindinį šio darbo objektą.

Viduramžių Kernavės kapinynas, kapai ir įkapės – svarbiausias darbo šaltinis, tačiau neišvengiamai teko naudoti ir gerokai didesnio regiono archeologinių tyrimų medžiagą. Platūs tyrinėjimai vykdyti artimiausiuose Kernavei to meto miestuose: Vilniuje, Gardine, Naugarduke, Volkovyske. Kernavės ir šių miestų bendruomenių struktūriniai modeliai bei apskritai visa medžiaginė kultūra yra panašūs ir turi daug bendrybių.

Kuo miesto bendruomenė ir jos laidosenos papročiai skyrėsi nuo kaimo bendruomenės, galime atsakyti tik pasitelkę kasinėtų Rytų Lietuvos laidojimo paminklų duomenis. Todėl darbe naudota daugelio šiame regione tyrinėtų senkapių medžiaga.

Laidosenos papročių raidą viduramžių Lietuvoje

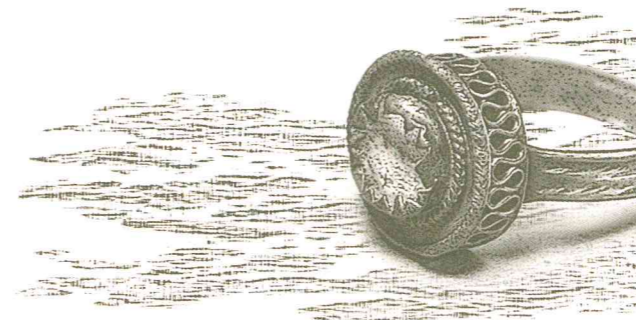
padėjo atsekti nuosekli to meto istorinių mitologijos šaltinių analizė. Tai kažkiek kompensuoja žinių apie laidoseną Rytų Lietuvoje XIII–XIV a. trūkumą dėl tyrinėtų paminklų stokos.

Daugelio XIII–XIV a. dirbinių tipologija Lietuvoje nėra tiksliau apibrėžta. Juo labiau neaiški kai kurių dirbinių tipų chronologija. Todėl didelė darbo dalis skiriama kapinyne aptiktų įkapių analizei. Nustatant jų chronologiją ir tipus, teko remtis dar platesnio spektro paminklais, ieškoti, kur panašūs dirbiniai buvo surasti stratigrafiškai ar kitaip tiksliau datuotuose sluoksniuose. Tuo tikslu naudota Maišiagalos, Aukštadvario, kitų piliakalnių ir paminklų medžiaga, Rusijos žemių centrų Novgorodo, Smolensko, Polocko, Kijevo ir kitų miestų archeologinių tyrinėjimų duomenys.

Pagrindinis darbo tikslas – miesto bendruomenės modelio rekonstravimas įvertinant istorinę situaciją bei remiantis kapinyno ir miesto archeologinių duomenų bazėmis, jų sinteze.

Kapinyno struktūrinį modelį išsiaiškinti padėjo aptiktos medžiagos tipologinė-chronologinė analizė ir statistikos duomenys. Šios analizės rezultatus sugretinus su osteologinių tyrimų duomenimis, aiškesnis tampa darbo objekto – miestiečių bendruomenės – pobūdis, vidaus struktūra. Kapinyne aptiktų įkapių tipų bei palaidotųjų lyties ir amžiaus grupių santykio išraiška atskleidė nemažai bendruomenės struktūrinių ypatumų. Derinant kapinyno medžiagą su informacija, gauta tyrinėjant miestą, tyrimo ribos ir galimybės išsiplėčia. Tampa įmanoma rekonstruoti bendruomenės modelį ne tik laiko, bet ir erdvės požiūriu, per smulkiausias ląstelės – individo padėtį joje.

Šiuo darbu siekiama nustatyti pagrindinius XIII a. vidurio–XIV a. Kernavės miesto bendruomenės raidos etapus – atsiradimas, klestėjimas, žlugimas, įvardyti jų priežastis. Bandoma apibrėžti bendruomenės dydį, struktūrinį modelį ir individo vietą jame. Analizuojama individų lyties ir amžiaus reikšmė apibrėžiant jų statusą bendruomenėje. Nagrinėjama miesto bendruomenės genezė, taigi ir galima etninė ir konfesinė sudėtis. Vienas iš svarbesnių uždavinių – išsiaiškinti miestiečių bendruomenės skirtingumus Lietuvos kaimo bendruomenių kontekstu. Svarbu atsakyti į klausimą, ar miesto bendruomenės modelis buvo adekvatus kitiems to meto platesnio regiono miestams, kokios buvo jos narių kultūrinės orientacijos kryptys.

ISTORINIS KONTEKSTAS

Pirmieji trys antrojo tūkstantmečio po Kristaus šimtmečiai apibūdinami kaip politinių jėgų ir kultūrinių įtakų visame Baltijos regione persigrupavimo laikotarpis. Tuomet Lietuva, kaip ir visais laikais, buvo Vakarų ir Rytų pasaulio sandūroje. Visoks kultūrinis aktyvumas Pajūrio ar Rytų Lietuvoje sietinas su geopolitinės situacijos plačiame Europos regione pokyčiais. Įvertinus jų svarbą tampa aiškesnė pirmųjų miestų atsiradimo Lietuvoje problematika.

Rytų–Vakarų kultūrų įtakos sąveikos idėja per-smelkusi didelę dalį mūsų istorinės istoriografijos. Ji juntama ir pastarųjų metų archeologų darbuose (Kuncevičius A., Luchtanas A. 1998, p. 86–90). Ankstyviausių miestų užuomazgos atsiranda pajūryje – Palanga, Žardė (Klaipėda). Tai sietina su aktyvia Skandinavijos vikingų karine ir prekybine veikla. Lietuvos pajūris buvo ne tiek karinių, kiek prekybinių interesų akiratyje. Čia Vakarų amatininkų gaminiai buvo keičiami į vietos gamtos gėrybes – gintarą, medų, vašką. Tačiau šie prekybos centrai gyvavo tik tol, kol buvo reikalingi skandinavams. Čia nebuvo didesnės specializuotų amatininkų bendruomenės, nes, matyt, nebuvo ir didesnio poreikio – rinkos. Lietuvoje miesto bendruomenė galėjo atsirasti prie stambesnių valdovų rezidencijų. Visų pirma amatininkai prievolių tvarka aptarnavo valdovo ūkį. Darbas rinkai – tai jau pora šimtų metų vėlyvesni dalykai, sietini ir su vietos pinigų sistemos atsiradimu. O pajūrio „miestai“ stambesniais žemių centrais niekada netapo.

XIII a. kultūrinio aktyvumo svarstyklės ženkliai svyra Rytų Lietuvos pusėn. IV–XII a. čia gyveno Rytų Lietuvos pilkapių kultūros žmonės, kaip manoma – tiesioginiai lietuvių protėviai. Šiai kultūrai buvo būdingas stabilumas ir „konservatyvumas“ daugeliu prasmų. Per beveik 800 jos egzistavimo metų gyvenenos, laidosenos formos, galiausiai pačių dirbinių tipai mažai tepasikeitė.

XII–XIII a. sandūroje kultūrą iš „letargo“ kažkas pažadina. Nustota pilti pilkapius. Šimto metų bėgyje iškyla daug galingų, gerai įtvirtintų piliakalnių – Kernavė, Maišiagala, Aukštadvaris ir kiti. Buvus tam tikrą demografinį sprogingumą, lėmusį ženklų gyventojų skaičiaus padidėjimą, rodo turtingi radinių to meto kultūriniai sluoksniai papilii gyvenvietėse. Piliakalniuose aptinkamų radinių tipai nebeturi nieko bendra su pilkapių medžiaga. Taigi ir materialinė kultūra kardinaliai pasikeitė. Regiono suaktyvėjimo priežastis, skatinusias valstybės gimimą, paaiškina geopolitinės krašto padėties permainos. XI–XII a. kraštas buvo tik Kijevo Rusios ekspansinės politikos taikinys. Kaip rusų pasienio forpostai, etninėje jotvingių žemėje išdygsta rusų miestai: Gardinas, Volkovyskas, Slanimas, Naugardukas. Tačiau nuo XII a. pabaigos lietuviai patys pradeda pulti rusų žemes. Po 1240 metų didžiojo mongolų–totorių antplūdžio situacija dar labiau pasikeičia. Šie miestai tapo atskirti nuo savo politinių ir kultūrinių šaknų. Šį momentą puikiai išnaudojo Mindaugas prijungdamas juos prie Lietuvos valstybės.

Viduramžių Kernavės archeologinių paminklų kompleksas atspindi to meto istorinę situaciją. Būtent XIII a. antroje pusėje be išlygų galime konstatuoti čia buvus viduramžių miestą su visa jam būdinga gynybinių įrengimų ir gatvių struktūra. XIII a. pabaiga–XIV a. pirmoji pusė – tai viduramžių Kernavės klestėjimo laikotarpis. Tai rodo archeologinių tyrinėjimų rezultatai. Tuo tarpu Nemuno aukštupio rusų miestuose šiuo laikotarpiu pastebimas ženklus materialinės kultūros nuosmukis (Зверыго Я. Г. 1983, c. 62). Krinta amatininkų dirbinių kokybė ir įvairovė. Baltarusių archeologai tai taip pat sieja su mongolų–totorių antplūdžiu į pietinės Rusijos žemes ir miestus, su kuriais Panemunės kraštas buvo glaudžiai susijęs. Kartu šis palyginti skurdus etapas įvardijamas kaip „lietuviškasis“. Taigi rusų miestų nuosmukis sutampa su Lietuvos politinės galios ir kartu Kernavės ekonominiu pakilimu. Tai, be abejo, susiję su politinių jėgų pusiausvyros pasikeitimais. Kas diktavo politines, karines sąlygas, to jurisdikcijoje buvo ir amatų bei prekybos kontrolė.

Kernavės viduramžių miesto, jo raidos etapų

negalime analizuoti už istorinio konteksto ribų. Miesto svarba, vaidmuo valstybės istorijos plotmėje suprantama tik kai istorinės žinios bei archeologijos duomenys papildo vieni kitus. Vedant lygiagrete tarp Mindaugo valstybės ir Kernavės miesto iškilimo, tampa svarbus to meto žemių ir jų centrų lokalizavimo klausimas apskritai. Kur buvo Mindaugo „sostinė“ – dar Z. Ivinskio iškeltas klausimas (Ivinskis Z. 1991, p. 155) – laukia atsakymo. Pats autorius geografiškai apibrėžia Mindaugo tėvoniją – Lietuvą, kaip dalį aukštaičių žemės Merkio, Nemuno ir Nerios tarpupiuose. Autoriaus nuomone, svarbiausios pilys turėjo būti šioje kunigaikščio valdoje. Vienos sostinės paieškos teisingai traktuojamos bergždžiomis, kadangi tokios XIII a. ir būti negalėjo. Kernavė įvardijama kaip „viena iš svarbių Mindaugo pilių, kurioje jis galėjo ilgiau turėti vieną savo pagrindinių buveinių“ (Ivinskis Z. 1991, p. 177). Ipatijaus metraštyje minimos Mindaugo pilies Vorutos autorius apskritai neieško, pritardamas K. Būgos nuomonei, kad Voruta buvo ne vietovardis, o bendrinis žodis (Būga K. 1958, p. 131–137). Kernavę Mindaugo sostine manė buvus ir H. Paszkiewicz. Kernavė yra dešiniajame Nerios krante. Todėl H. Lowmianskis Kernavės apylinkes skiria Deltuvos žemei (Lowmianski H. 1931, p. 123–124). Tačiau, E. Gudavičiaus manymu, jas su tokiais centrais kaip Maišiagala, Nemenčinė reikėtų laikyti Lietuvos žemės aneksu (Gudavičius E. 1998, p. 144). Dalies autorių nuomone, svarbesnis centras už Kernavę Mindaugo Lietuvoje buvo Naugardukas, dar kitų – Vilnius. Tačiau to meto miestų svarba valstybei esmės nekeičia. Mums reikšmingas pats faktas, kad istoriniai šaltiniai netiesiogiai liudija Kernavę buvus vienu iš pirmųjų Mindaugo Lietuvos centrų. Traidenio laikais Kernavė išliko svarbi, o gal ir svarbiausia kunigaikščio rezidencija. 1279 m. Livonijos ordinas įvykdo didelį karo žygį į lietuvių žemę iki pat Kernavės, tačiau lietuviai grįžtančius riterius, taip pat magistrą Ernestą nukauna (Livonijos... 1991, p. 173). Traidenį kaip Kernavės kunigaikštį įvardija ir Z. Ivinskis (Ivinskis Z. 1991, p. 200), ir V. Pašuta (Pašuta V. 1971, p. 37). Traidenis dažnai apibūdinamas kaip žymiausias XIII a. valdovas greta Mindaugo, įtvirtinęs Lietuvos

valdžią kaimyninėse rusų žemėse bei būręs likusias baltų žemes į vieną branduolį.

XIII a. pabaigoje Kernavėje gyvenus pirklių luomo atstovų rodo įrašai Rygos skolų knygoje. 1290 m. Kernavės pirklys Rameizė Liudvikui iš Mykovo įsiskolino 6 akmenis ir 4 svarus vaško (Das Rigische... 1872, S. 84), o 1303 m. dar vienas pirklys – Studilė smulkiam prekiautojui Jonui buvo skolingas 3 svarus vaško (Das Rigische... 1872, S. 89). Kitų to meto lietuvių miestų pirklių vardų šiame šaltinyje nerandame.

Į valdžią atėjus Gediminaičių dinastijai, valdovo domenas jau aprėpė ne tik Lietuvą, bet ir didelę dalį Našios ir Deltuvos žemių. E. Gudavičiaus nuomone, tuomet, kaip ir Traidenio laikais, svarbiausi domeno centrai buvo Vilnius ir Kernavė (Gudavičius E. 1999, p. 74). Tačiau XIV a. situacija keičiasi Kernavės „nenaudai“. Amžiaus pradžioje iškyla mūrinė pilis Senuosiuose Trakuose. Nuo 1323 m. Vilnius minimas kaip valstybės sostinė. V. Pašuta pabrėžia tris priežastis, kodėl Vilnių kunigaikščiai pasirinko sostinę: miestas nuo seno buvo amatų ir prekybos židiny, lietuvių žemės centras, patogi geografinė padėtis (Dnepro–Baltijos prekybos kelias), tinkama strateginė padėtis (Pašuta V. 1971, p. 41). Archeologinių tyrinėjimų duomenimis, Kernavė amatų lygiu ir prekybos mastu nenusileido Vilniui. Lietuvių (siaurąja prasme) geografinis žemės centras XIV a. pradžioje vargu ar turėjo didesnės reikšmės, o geografinė ir strateginė Vilniaus ir Kernavės padėtys beveik nesiskiria. Matyt, Kernavė neteko ankstesnės svarbos dėl kitų priežasčių. XIV a. pirmojoje pusėje atsiranda pirmosios visiškai kitokiu fortifikaciniu principu pastatytos mūrinės pilys: Senuosiuose Trakuose, Vilniuje, Medininkuose, Krėvoje, Kaune, Lydoje. Gaila, tačiau tikslios šių mūrų statybos pradžios datos dar nenustatytos. Kad ir kaip būtų, Kernavės medinės pilys, nors ir pastatytos ant aukštų piliakalnių, prarado strateginę reikšmę. Puolamųjų karinių mašinų ir apskritai karybos evoliucija akivaizdžiai sumenkino medinių pilių gynybinį pajėgumą. Tai galėjo būti viena iš svarbesnių Kernavės iškritimo iš istorinio konteksto priežasčių.

Du vėlyvesni miesto paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose kaip tik ir iliustruoja medinių pilių

silpnumą XIV a. antroje pusėje. 1365 m. jungtinė Vokiečių ordino kariuomenė kartu su Kęstučio sūnumi Butautu puolė Vilnių. Buvo padegti tik priemiesčiai, o pilių ordinas pulti nesiryžo. Tačiau atsitraukdama kariuomenė sudegino Maišiagalos ir Kernavės pilis (Gudavičius E. 1999, p. 138). Kernavėje sudegė ir visas miestas. Vieno kryžiuočių žygio eiga rodo didelį kokybinį Vilniaus pilių atotrūkį nuo Kernavės gynybinės sistemos. Pajėgos, net neišdrįsusios pulti Vilniaus, Kernavei buvo pragaištingos. Miestas ir piliakalnių gynybinė sistema greitai buvo atstatyti. Tačiau 1390 m. Vokiečių ordino kariuomenė, vedama Vytauto, įsiveržė į Lietuvą. Šį kartą Kernavę sudegino pati įgula, o Maišiagalą paėmė kryžiuočiai (Gudavičius E. 1999, p. 174). Pilys ir miestas niekada nebebuvo atstatyti. Gyventojai apsigyveno kitur arba buvo išžudyti ordino žygio metu. Tai yra tikrai retas atvejis, kai tokio masto viduramžių amatų ir prekybos centras staiga nustoja funkcionavęs. 1387 m. krikštijant aukštaičius, Kernavėje net neįkurta parapija. Artimiausia bažnyčia buvo Maišiagaloje.

XIV a. antroje pusėje, Vokiečių ordinui organizuojant karo žygius į Lietuvą, Kernavės pilis minima žvalgų sudarytuose kelių aprašymuose. Per ją ėjo penki kryžiuočių maršrutai sausuma: kelias nuo Kulvos į Maišiagalą (Kraštas... 1988, p. 30–32), nuo Nevėžio į Vilnių, kelias palei Nerį į Vilnių, nuo Romainių į Trakus ir Vilnių bei iš Labūnavos į Vilnių. Sausumos kelių aprašymuose labai svarbios brastos upėse. Ties Kernave jų buvo trys: viena per pusę mylios žemiau Kernavės, prie kalno, vadinamo Atažvalga (dabar Baltas kalnas), kita – aukščiau Kernavės, tokiu atstumu, kad galima girdėti šauksmą netoli karaliaus būstinės, trečia nuo antrosios – per du šauksmus, prie Sidaro kiemo.

Atėjus į valdžią Gediminaičių dinastijai, Kernavė tapo tik daline kunigaikštyste, jos (ir Slanimo) valdytoju skiriamas Gedimino sūnus Manvydas (ПСРЛ. 1975, c. 41). Apie 1342 m., mirus bevaikiam Manvydui, Kernavė atiteko Algirdui (Любавский М. 1892, c. 9.). XIV a. trečiajame ketvirtyje nusistovėjo teisinė-administracinė Kernavės priklausomybė nuo Vilniaus. Tačiau po Algirdo ir Kęstučio mirties Lietuva vėl suskilo į kelias dalines kunigaikštystes. Jogaila 1386 m.

Kernavę su kai kuriais valsčiais atidavė savo broliui Vygandui (Aleksandrui). Žinomas 1388 m. gegužės 3 d. Kernavės kunigaikščio Vygando priesaikos raštas Lenkijos karaliui Jogailai ir karalienei Jadvygai (Semkowicz Wl. 1921, s. 11). Greitai, 1392 m., Vygandas mirė, įpėdinių nepaliko. Jis buvo paskutinis dalinės Kernavės kunigaikštystės valdovas. Didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais Kernavės teisinis-administracinis statusas LDK pakito (Adomaitytė J. 1992, p. 18). Iki XV a. vidurio Kernavė su apylinkėmis sudarė valsčių, buvusį Vilniaus vaivados žinioje. Tuomet Kernavėje lankydavosi ir kurį laiką apsidarė didysis kunigaikštis Vytautas. Iš čia jis rašė laiškus didiesiems Prūsijos magistrams: 1409 m. Ulrichui von Jungingenui (Codex... 1882, s. 167) ir 1429 m. – Pauliui von Rusdorfiui (Codex... 1882, s. 854). XV a. vidurio–XVI a. septintojo dešimtmečio dokumentuose Kernavės žemės vadinamos įvairiai: tai valsčiumi, tai pavietu (Adomaitytė J. 1992, p. 28).

XIV a. pabaigoje Kernavė dar minima tarp kitų Lietuvos miestų (Vilniaus, Ukmergės, Galšios, Kauno, Krėvos, Maišiagalos, Medininkų, Perlojos, Punios, Naujųjų ir Senųjų Trakų) „Rusų miestų sąrašė“ (Новгородская... 1950, с. 476). Tačiau neaišku, kokių principu ir kuo remiantis šis sąrašas buvo sudarytas.

Slėnyje buvus senąjį miestą mini 1522 m. Žygimanto Senojo privilegija Kernavės bažnyčiai, 1644 m. patvirtinta Vladislovo IV „pratum. . . inter fluvium Vilia et viam quae tendit ad Mitkiszki et ubi est navigium in fluvio praedicto versus Poporcze ubi erat antiqua civitas“ (MARS. F. 43. B. 202. L. 223), ir 1633 m. Kernavės klebono Jokūbo Pucelevičiaus bylos su Kernavės dvaro valdytoju Mykalojum Rymškiu dokumentai „pole, gdzie przedtym bylo stare miasto, na dole nad samą Vilią...“ (LVIA. F. 694. A. 1. B. 3277. L. 18). Dokumentuose Kernavė Pajautos slėnyje vadinama dideliu miestu, o po sudeginimo atsikūrusi viršutinėje Neries terasoje – tiesiog miesteliu (Adomaitytė J. 1992, p. 22). Prabėgus 130 metų po Kernavės sudeginimo, miestas, jo vieta žmonių atmintyje buvo išlikusi. Tai dar sykį patvirtina XIII–XIV a. Kernavę buvus svarbiu ekonominiu ir politiniu LDK centru.

Archeologinių tyrinėjimų duomenys patvirtina

ir papildo turimas istorines žinias apie Kernavę. Miestas augo ir stiprėjo Mindaugo–Traidenio laikais. Šiuo laikotarpiu gausu Nemuno aukštupio rusų miestų juvelyrų pagamintų dirbinių, o tai rodo ekspansinę Lietuvos didikų politiką šia kryptimi. Ženklys ir viduramžių Kernavės pabaigos liudytojai – gaisrų sudeginto miesto sluoksniai.

Daug polemikos straipsnių ir diskusijų sukėlė viduramžių Kernavės kapinyno tyrinėjimai. Autoriaus nuomone, tai yra vietos gyventojų – kernaviškių palikimas (Luchtanas A., Vėlius G. 1996, p. 85). Tačiau yra ir kardinaliai priešingų nuomonių – tai aiškiai kito etnosu paliktas kapinynas (Zabiela G. 1998, p. 356). Pagrindiniai oponentų argumentai yra du: Lietuva buvo pagoniška, ir mirusieji turėjo būti deginami (Kernavėje aptikti griautiniai kapai), tarp įkapių buvo daug slaviškos kilmės papuošalų. Pastarąjį argumentą kiek sumenkina pirmiau aptartas Kernavės miesto istorinis kontekstas. Tiesiog būtų keista, jei to meto Kernavėje nerastume slaviško importu. Pagonybės–krikščionybės ir laidosenos koreliacijos klausimą reikia aptarti plačiau.

Istorikų, archeologų ir mitologijos tyrinėtojų darbuose, skirtuose laikotarpiui, vainikuojamam Lietuvos valstybingumo pradžia (XIII–XIV a.), dažnai susiduriama su pagonybės–krikščionybės santykio problematika. Šį santykį dažnai bandoma iliustruoti remiantis laidosenos tradicijų kaita (Gimbutienė M. 1985, p. 174–175). Šiuo atveju pasitelkiamas paprasčiausias modelis: kremacija tai – pagonybė, inhumacija – krikščionybė. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tai savaimė suprantama ir neginčijama, kadangi mirusiųjų deginimo paprotys neturi nieko bendra su krikščioniškąja ideologija. Be to, tokia laidosenos formų kaita lengvai apčiuopiama archeologiškai, o mirusiųjų deginimas ne kartą minimas istoriniuose šaltiniuose. Šis paprotys dažnai parodomas net kaip deklaratyvi priešpriešos nepriimtinioms krikščioniškosios tradicijoms forma. Tačiau šią lyg ir išspręstą temą išskaidžius į keletą siauresnių, apibrėžtų tam tikrais kriterijais, aiškėja, kad minėtasis modelis negali būti tabu tolesniems tyrinėjimams.

Archeologai iki šiol neturi bendros nuomonės, kaip buvo laidojami lietuviai (siaurąja prasme)

XIII–XIV a. (Luchtanas A., Vėlius G. 1996, p. 85). Iki XIII a. vidurio mirusieji buvo deginami ir laidojami pilkapiuose. Išnykus pilkapių pylimo tradicijai, tolesnė laidosenos raida šiame regione, kartu ir Kernavės kapinynas tapo nūdienos archeologų diskusijų objektu. Nesutariama, iki kada lietuviai mirusiuosius degino? Ar šis paprotys buvo gyvas iki oficialaus Lietuvos krikšto, ar pradėjo nykti kur kas anksčiau? Klausimą apsunkina tai, kad neturime neabejotinai šiam laikotarpiui priskirtinų, patikimai datuotų kapinynų su degintiniais kapais. Daugelis griautinių kapinynų Lietuvos teritorijoje atsiranda geriausiai atveju XIV a. pabaigoje. Taigi egzistuoja akivaizdus archeologinių šio laikotarpio laidojimo paminklų trūkumas, lygtai lietuviai visai čia nebūtų gyvenę. Norint kompensuoti šią spragą ir pagrįsti vieną ar kitą mintį, neišvengiamai yra remiamasi istoriniais šaltiniais, jais operuojama pagrįsti iš anksto apsibrėžtą nuostatą. Tačiau norėtusi tyrimų kelią pasukti priešinga kryptimi, tai yra išsiaiškinti, ar išties šaltiniai, kalbantys apie laidosenos papročius Lietuvoje, yra pakankamai informatyvūs, ar jais galima naudotis kaip neginčijamais liudininkais, interpretuojant archeologinę medžiagą. Turimą istorinį palikimą, žinias apie mirusiųjų laidosenos papročius baltų kraštuose reikėtų išskaidyti į kelis aspektus. Visų pirma reikėtų atskirti amžininkų užrašytas žinias nuo vėlesnių laikų autorių darbų. Svarbu, kiek šaltinis yra patikimas, o kiek šališkas, apie kokį regioną ar baltišką žemę yra kalbama, kokios socialinės grupės žmonių laidosenos papročiai aprašomi.

Žinome 13 amžininkų paliktų žinių apie baltų kraštuose gyvavusių mirusiųjų deginimo paprotį. XV–XVI a. ir vėlyvesniuose šaltiniuose (Mikalojaus Lasockio „Didysis melas“, „Lietuvos metraščiai“, Jono Dlugošo „Lenkijos istorija“, Motiejaus Strijkovskio „Kronika“ ir kt.) taip pat yra nemažai informacijos apie tų laikų laidosenos tradicijas. Tačiau čia autoriai dažniausiai neišskiria regioninių skirtumų, pavyzdžiui, Jonas Dlugošas aprašinėdamas papročius suplaka lietuvius ir žemaičius (Baltų... 1996, p. 543), Mikalojus Lasockis kalba apie Lietuvą plačiąja prasme. Taigi tik amžininkų paliktos žinios mums gali paliudyti, kokie buvę konkrečiu metu ir konkrečioje vietoje

mirusiųjų laidosenos papročiai. Sugrupavus jas geografiškai, pagal baltų žemes galima aiškiau matyti, kiek rašytiniai šaltiniai leidžia ir ar apskritai leidžia spręsti apie to meto laidosenos papročius konkrečiame regione.

Liūto dalis žinių šia tema, žinoma, tenka Prūsijai. Tai nulėmė geopolitinė Prūsijos žemių padėtis, tiesioginiai kontaktai su raštinga krikščioniškąja Europa. Net šeši šaltiniai mini, kad prūsai mirusiuosius degino. „Wulfstano pranešimas apie kelionę per Prūsiją“ (890–893) (Baltų... 1996, p. 168–169) – tai pati ankstyviausia žinia apie mirusiųjų deginimo paprotį baltuose. Pranešime taip pat smulkmeniškai aprašomos šermenų apeigos. Tačiau šio darbo tikslas nėra nuodugni laidosenos apeigų, paminėtų šaltiniuose, analizė. Šiuo atveju svarbus pats mirusiųjų deginimo fakto paminėjimas. Be to, Wulfstano pažymi laidosenos tradicijų skirtumus tarp socialinių sluoksnių: „Karalius ir kitus aukštos kilmės žmones palieka nelaidotus juo ilgiau, kuo daugiau jie turi turtų...“ Šaltinis be galo svarbus, kadangi liudininkas minėtus papročius pažino tiesiogiai, be to, tuo metu jis neturėjo svaraus pagrindo būti šališkas. Kita žinia apie mirusiųjų deginimo paprotį prūsiose mus pasiekia iš trimis su puse šimtų metų vėlyvesnio šaltinio – Vokiečių ordino 1249 m. taikos sutarties su Pamedės, Varmės ir Notangos prūsais, kuria pastarieji šio papročio jau atsisako (Baltų... 1996, p. 240–242). Šaltinio, kaip teisės akto, patikimumas niekam didesnių abejonių nekelti. Tačiau duomenų, kad prūsai požiūriu į pomirtinį pasaulį, pasirašius sutartį, neskubėjo keisti, turime iš vėlesnių laikų. Nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašyme“ (1255–1260) (Baltų... 1996, p. 246–247) rašoma: „Sembos gyventojai, kaip ir prūsai, tam tikrus miškus garbino (...) o mirusiuosius kartu su žirgais, ginklais ir vertingesniais rūbais degindavo“. Pažymėtina, kad autorius, be prūsų, mini lietuvius, jotvingius, nalšėnus, Kuršą ir Žemaitiją. Tačiau mirusiųjų deginimo paprotį konstatuoja buvus tik prūsiose. Svarbu tai, kad autorius pats minėtuose kraštuose buvo, išskyrus Žemaitiją, kur, anot jo, „Niekas čia neskelbė dievo žodžio be kalavijo“. Todėl „Pasaulio aprašyme“ galime išvelgti pagoniškų papročių tvirtumą skirtingose žemėse, to meto krikščionio akimis.

Įdomu, kad visa informacija, pateikiama „Pasaulio aprašyme“, suskirstyta punktais pagal to meto baltų žemes. „Eiliuotoje Livonijos kronikoje“ taip pat užsimenama, kad sembai po nesėkmingo žygio į Klaipėdą (1254) „... Tad savuosius jie lavonus sugabeno greit į krūvą, kaip išminčiai jiems įsakė, kad sudegintų jų kūnus ...“ Autorius rašo, kad taip pat pasielgė ir žemaičiai po Livonijos ordino Heiligenbergo pilies Tervetėje (1285–1286) puolimo „... Greit sudegino lavonus ir visi namo patraukė...“ (Baltų... 1996, p. 307, 314). Tačiau kronikininkas, minėdamas daugelio baltų genčių tikėjimus ir papročius, nesistengė pastebėti jų išskirtinumų. Amžininkas Petras Dusburgietis, ordino kovų Pabaltijyje liudininkas, „Prūsijos žemės kronikos“ (1326) trečios dalies penktame skyriuje („Apie prūsų stambeldystę, apeigas ir papročius“) mini, kad „Dėl to dažnai atsitikdavo, kad kartu su mirusiu kilminguoju jie degindavo jo ginklus, žirgus, vergus ir tarnaites, drabužius, medžioklinius šunis bei sakalus ir visa kita, kas reikalinga kario tarnybai. Su nekilmingais degindavo jų kasdieninio darbo reikmenis.“ (Baltų... 1996, p. 344). Pažymėtina, kad šis Petro Dusburgiečio pasakojimas yra labiau orientuotas į praeitį, aprašo senąją prūsų religiją ir mitologiją, o ne konstatuoja esamą padėtį. Be to, autorius, būdamas ryškus ordino politikos šalininkas, daug kur galėjo sutirštinti spalvas. Vis dėlto tai yra dar vienas šaltinis, patvirtinantis buvus prūsų mirusiųjų deginimo paprotį tiek tarp kilmingųjų, tiek tarp prasčiokų. Vokiečių ordino metraštininkas Mikalojus iš Jerošino lotynišką Petro Dusburgiečio Kroniką išvertė į vokiečių kalbą ir sueiliavo (Baltų... 1996, p. 369). Tačiau tai jau yra tik antrinis šaltinis. Prūsijos vardą randame ir Jono Malalos „Kronikos“ (1261) intarpe „Pasakojimas apie vieną pagonišką paklydimą, apie tai, kad jie Sovijų dievu vadina“ (Baltų... 1996, p. 267–268). Mitologų nuomone, tai yra ne šiaip pasakojimas, o etiologinis mitas, pasakojantis apie mirusiųjų deginimo papročio įvedimą. Nuomonės išsiskiria tik bandant konkretinti pomirtinio pasaulio suvokimo ir laidosenos tradicijų pasikeitimo laikotarpį (Beresnevičius G. 1990, p. 80). Kad ir kaip būtų, mitas kalba apie mirusiųjų deginimo papročio atsiradimo priežastis, o ne apie jo tęstinumą ar juo labiau

nykimą, o tai yra svarbu kalbant apie istorinius laikus. Čia prūsai minimi kaip tauta, kurioje buvo įvestas „Didis šėtoniškas paklydimas“, tai yra mirusiųjų deginimo paprotys. Be prūsų, minimi lietuviai, jotvingiai, jemai ir lyviai. Minėtieji šeši šaltiniai aiškiai rodo, kad mirusiųjų deginimo paprotys Prūsijoje buvo visuotinis, giliai įsišaknijęs ir sunyko tik Vokiečių ordino pastangų dėka.

Bent dviejuose šaltiniuose paminėtas kuršių mirusiųjų deginimo paprotys. Henriko Latvio „Senajoje Livonijos kronikoje“ (1225–1227) rašoma, kaip po nepavykusio pavaldaus Ordinui lyvių vado Kaupo Turaidos pilies apgulimo (1211) kuršiai „... surinkę savo užmuštuosius, grįžo prie laivų ir, persikėlę per Dauguvą, tris dienas ilsėjosi, degino žuvusiuosius ir raudojo jų“ (Baltų... 1996, p. 288). Henriko Latvio pateiktos žinios apie mirusiųjų laidojimo papročius yra gana patikimos, kadangi, anot jo paties, jis aprašo, ką yra matęs savo akimis arba sužinojęs iš mačiusiųjų. Praėjus porai šimtų metų, jau krikščionybės laikais (1413–1414), prancūzų didikas Ghillebert'as de Lannoy keliavo per Neringą, kuršių kraštą, į Livoniją. Matyt, prancūzas buvo vėlyviausias ir paskutinis baltų mirusiųjų deginimo papročio liudininkas. Kelionės aprašyme, pastaboje apie kuršių laidojimo papročius pabrėžiama, kad tai nebebuvo visuotinai įprastas paprotys (Baltų... 1996, p. 514). „Senieji kuršiai, nors tarp jų yra prievarta padarytų krikščionimis, turi vieną sektą, kurios nariai po mirties, užuot buvę palaidoti yra sudeginami artimiausiame miške arba šile, kiekvienas su geriausiais savo rūbais ir ginklais...“ Tai bene vienintelis šaltinis, kuriame kalbama apie baltų mirusiųjų deginimo papročio nykimo eigą. Autorius duoda suprasti, kad tam tikrai visuomenės daliai atsisakyti mirusiųjų deginimo buvo skausmingiau netgi įvedus krikščionybę. Iš gana lakoniškai pateiktų žinučių sunku spręsti, ką autorius turėjo omeny rašydamas apie „vieną sektą“. Tačiau tikėtina, kad tai buvo ne labiausiai senuosius papročius puoselėjusi šeima ar giminė, o tam tikro socialinio sluoksnio, greičiausiai karių, atstovai. Šaltinis leidžia manyti, kad biritualistiniai laidosenos papročiai, plintant krikščionybei, kurį laiką egzistavo ir kitose baltų žemėse.

Negalime nepaminėti Baltramiejaus Anglo,

viduramžių enciklopedininko, veikalo „Apie daiktų savybes“ (1240) (Baltų... 1996, p. 233–234). Čia pateikiama glausta informacija apie Lietuvą, Livoniją, Sembą ir Žiemgalą. Skyrelyje, skirtame Livonijai, rašoma apie lyvių tikybinės apeigas „... Kol germanai dar nebuvo jų išvadavę nuo demonų garbinimo...“ Baltramiejus Anglas rašo, kad mirusieji buvo deginami aprenkti naujais drabužiais kartu su gyvuliais, tarnais ir tarnaitėmis. Viena vertus, šaltinis įdomus tuo, kad akcentuojama ugrosumių, sumišusių su baltais, – lyvių laidosenos tradicija. Tačiau skyreliuose apie Lietuvą, Sembą, Žiemgalą kalbama apie visai kitus dalykus – žemės derlingumą Lietuvoje, Sembos gyventojų meniškumą ir talentingumą, žiemgalių tamsumą, šiurkštumą, žiaurumą ir panašiai. Pasigendame informacijos pateikimo nuoseklumo. Neaišku, kodėl mirusiųjų deginimo paprotys akcentuotas tik kalbant apie lyvius.

Visai kitokio pobūdžio amžininkų šaltiniai, kalbantys apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje (siaurąja prasme). Jų yra keturi (neskaitant Sovijaus mito, kur lietuviai paminėti tarp kitų baltų ir ugrosumių genčių), visi susiję su didžiųjų kunigaikščių Mindaugo, Gedimino (Vytenio?), Algirdo, Kęstučio vardais. „Ipatijaus metraštyje“ (1248–1263) kalbant apie Mindaugo krikštą pabrėžiama, kad „Jo krikštas buvo apgaulingas, (...) ir savo dievams aukojo, ir mirusiųjų kūnus degindavo, ir savo pagonybę viešai išpažindavo (...)“ (Baltų... 1996, p. 261). Metraštis yra pagrįstas bažnytine stačiatikių ideologija, informacija pateikiama iš priešiškų Lietuvai pozicijų. Senujų pagoniškų laidosenos papročių akcentavimas galėjo būti viena iš tinkamų priemonių pateisinti Haličo–Voluinės karą su jau apsikrikštijusio Mindaugo Lietuva. Vis dėlto tai yra vienintelis slaviškos kilmės amžininkų šaltinis, menantis mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje. Pažymėtina, kad šios žinios pateikiamos norint sumenkinti patį Mindaugą. Be to, pasakymas „mirusiųjų kūnus degindavo“ yra ganėtina neaiškus tiek socialine, tiek geografine prasme. Daugiau žinių apie tai, kad Lietuvoje egzistavo toks priešiškas stačiatikių ideologijai mirusiųjų deginimo paprotys, kaimynų slavų metraščiuose nerandame. Kiti trys šaltiniai yra

vakarietiškos kilmės, kalba apie Didžiųjų kunigaikščių Gedimino (Vytenio?), Algirdo ir Kęstučio laidotuves. Politinio traktato „Senajo maldininko sapnas“ (1389) autorius Philippe de Mezieres 1364 m. lankėsi Prūsijoje. Veikale gana plačiai aprašomos lietuvių karaliaus laidotuvės (Baltų... 1996, p. 452–453). Karalius buvo sudegintas su geriausiu draugu. Prieš tai aprenktas šarvais ir kaip gyvas pasodintas ant žirgo. Gana platus laidotuvių ceremonijos aprašymas leidžia spėti, kad autorius arba jo informatorius pats buvęs jų liudininkas. Manoma, kad tekste minimas Leto (Lietuvos) karalius – tai Gediminas arba Vytenis. Kad ir kaip būtų, ir vienas, ir kitas buvo Lietuvos kunigaikščiai. Livonijos ordino magistro kapelionas Hermanas Vartbergietis, pats ne kartą lydėjęs Livonijos magistrus žygiuose į Lietuvą, veikale „Livonijos kronika“ (1358–1378) pateikia šiek tiek mitologinės medžiagos. Šiuo atveju svarbi informacija apie didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuves (1377), per kurias „... pagal jų paprotį buvo sudeginta įvairių daiktų ir aštuoniolika žirgų“ (Baltų... 1996, p. 421). Informacija, nors ir trumpa, tačiau gana patikima, kadangi Hermanas Vartbergietis pats buvo aktyvus to meto įvykių dalyvis, daug ką galėjo sužinoti iš amžininkų. Vokiečių ordino heroldas Prūsijoje Vygandas Marburgietis „Naujojoje Prūsijos kronikoje“ (1394) taip pat pateikia naujų žinių, kurias galėjo pats surinkti dalyvaudamas žygiuose prieš lietuvius arba sužinoti iš kitų liudininkų. Kronikoje minimos Kęstučio laidotuvės. „Ir jį nuvežė į Vilnių, kur buvo sudegintas (...). Arkliai, rūbai, ginklai ir t. t. – viskas buvo sudeginta, medžiokliniai paukščiai ir šunys su juo sudeginti“ (Baltų... 1996, p. 160). Tai yra pirmas ir vienintelis amžininkų šaltinis, menantis, kad didieji Lietuvos kunigaikščiai buvo deginami ir laidojami Vilniuje. Skirgaila, aptikęs savo dėdę Krėvoje negyvą, nuvežė jį į Vilnių sudeginti ir palaidoti. Kunigaikščių deginimą ir laidojimą Vilniuje įprasmina Švetaragio legenda, užrašyta vėlyvesnių laikų Vakarų Rusijos metraščiuose, Lietuvos metraštyje, taip pat M. Strykowski kronikoje ir A. Vijūko-Kojelavičiaus istorijoje.

Sugrupavus amžininkų užrašytas žinias apie baltų mirusiųjų deginimo paprotį geografiškai, aiškėja, kad vargu ar galime šį regioną vertinti

vienareikšmiškai. Krinta į akis akivaizdūs šaltinių, kalbančių apie Prūsiją ir Kuršą bei Lietuvą, skirtumai. Visų pirma yra aiški kaimynų dėmesio disproporcija akcentuojant mirusiųjų deginimo paprotį kaip pagonybės simbolį. Vakarų kronikininkai nepraleisdavo progos paminėti šios, jų akimis, barbariškos tradicijos, o rusų metraštininkai tyli, lyg nieko nebuvę. Tik Ipatijaus metraštyje, siekiant diskredituoti Mindaugą kaip melagingą krikščionį, nedetalizuojant užsimenama apie mirusiųjų deginimą. Kad po mirties buvę sudeginti didieji kunigaikščiai Gediminas (Vytenis?), Algirdas ir Kęstutis, taip pat sužinome iš Vakarų kronikininkų. Vadinas, lietuvių ir kaimyninių slavų pomirtinio pasaulio suvokimo ir laidosenos tradicijų santykis gal ir nebuves toks aštrus kaip vakarų baltų ir kaimynų katalikų. Kita vertus, tiek vakarų katalikai, tiek rytų pravoslavai yra krikščionys. Mirusiųjų deginimo paprotys turėtų būti vienodai svetimas ir nepriimtinas tiek vieniems, tiek kitiems. Matyt, istorinių šaltinių pobūdis ir gausa yra nulemtas ne jų autorių, o pačių baltų pomirtinio pasaulio suvokimo ir laidosenos papročių skirtingumo. Tai mums byloja ir patys šaltiniai. Visi mirusiųjų deginimo papročio liudininkai Prūsijoje ir Kurše šį paprotį aprašo kaip visuotinį. Jau IX a. pabaigos keliautojo Wulfstano pranešime rašoma, kad buvo deginami tiek kilmingi, tiek ir nekilmingi. Tai, kad buvo deginami skirtingų socialinių sluoksnių nariai, žinome ir iš XIV a. vidurio Petro Dusburgiečio Kronikos. Visiškai kitokio pobūdžio yra šaltiniai, kalbantys apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje. Iš esmės jų turime tik vieną, ir tą nepakankamai patikimą. Tai – minėtasis Ipatijaus metraštis. Kiti šaltiniai apie lietuvių laidosenos papročius apskritai nekalba. Iš jų tik sužinome, kaip buvo laidojami didieji Lietuvos kunigaikščiai. Tai yra kalbama apie konkrečius aukščiausios karinės ir politinės valdžios asmenis. Tačiau tai dar nereiškia, kad po mirties buvo deginami visų socialinių sluoksnių atstovai. Paprotys skirtingų socialinių sluoksnių žmones laidoti skirtingai indoeuropietiškojoje tradicijoje buvo žinomas ir anksčiau. Karių luomo atstovai dažniausiai buvo sudeginami, o žemdirbių – laidojami nedeginti. Šiuo kontekstu labai svarbi garsioji legenda apie kunigaikštį

Šventaragį. Manoma, kad kunigaikštis nesukūrė mirusiųjų deginimo papročio, tačiau šias apeigas reformavo, įsteigė kultą, vyravusį valdančiojoje Lietuvos dinastijoje (Топоров В. Н. 1987, с. 28–30). Tuo likusioji visuomenės dalis yra eliminuojama, o mirusiųjų deginimo teisė paliekama tik išrinktiesiems. Kalbant apie vakarų baltų ir lietuvių religinių pažiūrų ypatybes, reikėtų grįžti prie minėto nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašymo“ (1255–1260). Manoma, kad autorius buvo dominikonų arba pranciškonų vienuolis, misionieriaavęs baltų kraštuose. Jis pats pažymi, kad buvo ir karūnuojant Mindaugą. Įdomu, ką misionierius pastebi ir akcentuoja prūsiose (Semba) ir ką Lietuvoje. Dėmesys atkreipiamas į tai, kad prūsai atlikdavę daug įvairių būrimų, mirusiųosius degindavę, o lietuviai, jotvingiai ir nalšėnai yra lengvai pakrikštijami, kadangi nuo pat vystyklų auklėjami krikščionių auklių. Autorius žemes aprašo iš misionieriaus pozicijų. Žemaitija jam kraštas, kur niekas neskelbė Dievo žodžio be kalavijo. Taigi vienuolis, norėdamas trumpai apibūdinti matytas žemes, pabrėžia buvus prūsų mirusiųjų deginimo paprotį kaip pagonybės simbolį, o apie Lietuvą kalba kaip apie visai palankų krikščionims kraštą. „Pasaulio aprašymo“ autorius, nieko nekalbėdamas apie mirusiųjų deginimo papročius Lietuvoje, tuo pačiu pasako gana daug, leidžia spėti apie realią jų buvimo galimybę šiame krašte.

Apžvelgus amžininkų rašytinius šaltinius, priešpriešos pagonybė–krikščionybė sutapatinimas su mirusiųjų deginimo papročio buvimu arba nebuvimu atrodo yra koreguotinas, kadangi čia pasigendame socialinių grupių išskirtinumo veiksnio. Tai ypač svarbu, kalbant apie laidosenos raidą Lietuvoje ir Kernavėje XIII–XIV amžiuje. Juoba kad, pomirtinio pasaulio suvokimo lūžį vargu ar galime sieti, o tai yra dažnai daroma, su konkrečia data – 1387 m. (Lietuvos krikštas). Tokiu atveju lieka neįvertintas sąlyčio su krikščioniškais kaimynais rezultatas ankstesniais laikais. Minėtoji data traktuotina ne tik kaip to meto pasaulėžiūros lūžių priežastis, bet ir kaip padarinys.

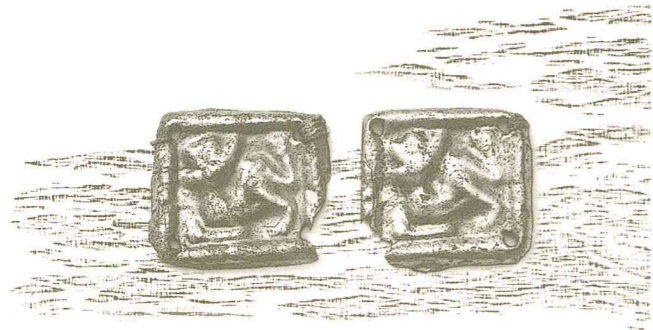
Vis dėlto, kalbant apie laidoseną Lietuvoje XIII–XIV a., kremacija dažnai traktuojama kaip pagonybės simbolis vos ne iki XV a., buvęs atsvara

krikščioniškajai ideologijai. Norint pagrįsti šias mintis, neretai apeliuojama į rašytinius šaltinius, kurie iš esmės nieko nepasako apie laidoseną Lietuvoje.

Taigi teiginio, kad Kernavės kapinyne palaidoti ne lietuviai – pagonys, o slavai – krikščionys, nes kapai griautiniai, rašytiniai šaltiniai visiškai nepagrindžia. Apskritai griežtų lygiagrečių vedimas tarp tautybės ir religinių pažiūrų sunkiai suvokiamas viduramžių miesto bendruomenėje. Net pačių kunigaikščių šeimose būdavo brolių pagonių ir jau apsikrikštijusių. Visi keturi Traidenio broliai (Borza, Sirputis, Lesis, Svilkenis) priėmė ortodoksų tikėjimą.

Tai, kad Kernavė ir jos apylinkės XV–XVII a. buvo lietuviškas kraštas, mena dokumentuose minimų valstiečių pavardės: Vabuolis, Bartuolis, Beknius, Usteika, Noreika, Vėtrikis, Liulkus (1440–1492 m.) (Документы... 1897, с. 2, 60, 61); Steponas, Klausutis, Jurgelis (1495 m.) (Kodeks... 1939, s. 499); Misius, Mikalojus, Niemonis, Mykolas (1522 m.) (Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 43. B. 202. L. 223.); Dundulis, Tamulis, Čiučiūnas (Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. F. 694. A. 1. B. 3277. L. 19 (antra pusė)); Bekionis, Grubliauskas, Kirkliauskas, Šalka ir kt. (1795 m.) (Kernavė. 1972, p. 55–58), (Adamonytė J. 1992, p. 58).

MIESTAS IR KAPINYNAS

Kernavės viduramžių archeologinių paminklų kompleksą sudaro trys pagrindiniai elementai:

1. Piliakalnių gynybinė sistema: centrinis piliakalnis Aukuro kalnas, jį gynę piliakalniai – priešpiliai Mindaugo sostas ir Lizdeikos kalnas, piliakalnis - papilys Pilies kalnas, neaiškios paskirties penktasis Kriveikiškių piliakalnis .

2. Miestas: žemutinis Pajautos slėnyje, aukštutinis į šiaurę nuo Lizdeikos piliakalnio.

3. Kapinynas.

Visi šie paminklai yra daugiau ar mažiau archeologiškai tyrinėti (1 pav.). Visiškai nekasinetas liko tik Lizdeikos kalnas. Ištirta beveik visa Mindaugo sosto piliakalnio aikštelė (P. Kulikauskas, A. Luchtanas. 1980, p. 35–38; Volkaitė-Kulikauskienė R. 1982, p. 28–31, 1984, p. 35–38) (458 m²). Kasinėtas didžiausias piliakalnis Pilies kalnas. Tirtas jį juosęs pylimas šiaurinėje ir vakarinėje aikštelės dalyje (142 m²) (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1984, p. 38–40), ir aikštelė pietrytinėje piliakalnio dalyje (372 m²) (Luchtanas A. 1986, p. 32–35). Kasinėta ir centrinio piliakalnio – Aukuro kalno aikštelės vakarinė dalis (194 m²) (Luchtanas A. 1994, p. 50–53). 1989 m. aptiktas penktasis Kernavės piliakalnis, atlikti žvalgomieji tyrinėjimai (15 m²) (Luchtanas A. 1990, p. 193–196).

Nuo 1986 m. planingai tyrinėtas viduramžių miestas Pajautos slėnyje. Atidengtas 1750 m² plotas. Kasinėta miesto dalis buvusi apie 100 m į pietvakarius nuo Pilies kalno piliakalnio (Luchtanas A. 1988, p. 137–142, 1990, p. 148–152, 1996, p. 254–255; Karnatka G. 1994, p. 236–238). Pastaruosius trejus metus kasinėjama to paties laikotarpio sodyba viršutiniame mieste, buvusi apie 140 m į rytus nuo Mindaugo sosto piliakalnio (323 m²) (Vaičiūnienė D. 2000, p. 131–134).

1993 m. pavyko aptikti ir trūkstamą viduramžių miesto paminklų komplekso grandį – kapinyną. Šešerius metus čia vykdyti archeologiniai tyrinėjimai, atidengtas 1272 m² plotas (Vėlius G. 1997, p. 26–35, 1998, p. 38–48, Vėlius G. 1998, p.

1 pav. Kernavės viduramžių archeologijos paminklai

248–250; Vėlius G. 2000, p. 332–335).

Daugelio metų archeologinių tyrinėjimų duomenys suteikia galimybę rekonstruoti viduramžių Kernavės struktūrą. Miesto „širdis“ buvo Aukuro kalno piliakalnis. Tai ankstyviausiai – erų sandūroje apgyvendintas Kernavės piliakalnis. Viduramžiais šiame kalne buvo didžiojo kunigaikščio rezidencija, galingus įtvirtinimus turėjusi feodalinė pilis. Patį piliakalnį supo vandeniui užpildytas griovys. Palei aikštelės pakraštį stovėjo galinga medinė siena – galerija, laikoma masyvių stulpų. Piliakalnio archeologinė medžiaga išsiskiria iš miesto konteksto dviem aspektais. Čia nerasta specializuotų amatininkų dirbtuvių ir apskritai radinių, liudijančių amatininkystės veiklą. Aptikta palyginti daug importinių dirbinių ir prabangos daiktų, prieinamų tik feodaliniam elitui. Tai: švininės Vakarų Europos prekių plombos, glazūruota keramika, dešimtys stiklinių taurių šukių iš Artimųjų Rytų, lietuviškų sidabrinių ilgųjų fragmentai ir kita. Aktyvesnės ūkinės veiklos nebuvimas ir prabangos dalykų gausa rodo čia buvus kunigaikščio dvarą, kur gyveno tik elito atstovai.

Pilies kalno radiniai kalba ką kita. Aptikta daug gargažių, o tai liudija buvus kalvę. Taip pat žalvario žaliavos, kaulo dirbinių, žaliavos ir atliekų. Čia aiškiai būta amatininkų apgyvento papilio. Papilys yra gerai įtvirtintas, jį supo gilus griovys ir pylimas. Taigi piliakalnis atliko ir gynybos funkciją.

Grynai gynybinis Mindaugo sosto piliakalnis. Jis apskritai negausus radinių. Aptikta sudegusių grūdų, matyt, maisto atsargų, naminių gyvulių kaulų. Piliakalnio aikštelę supo galinga gynybinė siena, sutvirtinta akmenimis, viduje stovėjo gyvenamieji pastatai. Matyt, Mindaugo sosto piliakalnis naudotas kaip slėptuvė, gynybinis forpostas, saugojęs centrinį Aukuro kalną. Tikėtina, kad čia gyveno kunigaikščio kariaunos vyrai.

Piliakalnis Lizdeikos kalnas kol kas nekasinėtas, tačiau greičiausiai jis atliko tokią pačią funkciją kaip ir Mindaugo sosto piliakalnis. Tai byloja jo padėtis. Piliakalnis dengė kunigaikščio rezidenciją iš šiaurės rytų. Be to, nedidelė Lizdeikos kalno aikštelė yra per maža kokiam nors ūkinei veiklai.

Daugiausia klausimų kelia penktojo Kernavės Kriveikiškių piliakalnio – funkcinė prasmė.

Nedidelis piliakalnis atitolęs nuo kitų keturių apie 0,5 km į rytus. Žvalgomųjų tyrinėjimų metu čia rasta tik pora šukių. Jokių įtvirtinimų ar pastatų Kriveikiškių piliakalnyje nebuvo. Gali būti, kad tai yra nebaigtas statyti gynybinis piliakalnis. Už 100 m į šiaurę nuo jo yra to paties laikotarpio kapinynas. Nedidelis atstumas tarp paminklų rodo, kad tai galėjo būti ir apeiginė kulto vieta.

Piliakalnių papėdėje, Pajautos slėnyje, būta didelio tais laikais amatininkų ir pirklių miesto. Sodybas vieną nuo kitos skyrė gatvių su mediniais šaligatviais tinklas. Tvoromis aptvertose sodybose būta daug įvairios paskirties pastatų: gyvenamųjų, ūkinių, tvartų, pirčių. Kai kurių sodybų archeologiniai radiniai aiškiai rodo buvus griežtą amatų specializaciją. Vienos sodybos savininkas gamino kaulo rago dirbinius, kitoje triūsė amatininkas – juvelyras. Įdomu, kad sodyboje tam tikros specializacijos amatu buvo verčiamasi ne vieną dešimtį metų. Matyt, tai buvo paveldimas verslas, amato paslaptys ir subtilybės buvo perduodamos iš kartos į kartą. Jau treči metai kasinėjama to paties laikotarpio sodyba, aptikta apie 100 m į šiaurės vakarus nuo piliakalnių. Kultūrinio sluoksnio sudėtis čia tokia pati kaip ir žemutinio miesto Pajautos slėnyje. Taigi amatininkų miestas buvo ir ant viršutinės upės terasos.

Sprendžiant iš tiesiai priešais piliakalnius prie Neries esančioje kalvelėje aptinkamų svarstyklių svarelių, čia būta turgaus, gal net prielaukos pirklių laivams. Tai rodo ir gatvių kryptis, vedusi nuo piliakalnių tiesiai link Neries. Maždaug už 100 m žemyn upe, pušyne, aptiktos galbūt apeiginės paskirties aukojimo duobės. Spėjama čia buvus Kernavės alkvieta (Luchtanas A. 1990, p. 195).

Bendra viduramžių Kernavės struktūra yra daugmaž aiški. Tačiau tai yra jau susiformavusio miesto vaizdas vėlyviausiu jo egzistavimo etapu. Suprantama, tokia galinga gynybinė pilių sistema turėjo būti sukurta pamažu, etapais. Viršutinis ir apatinis amatininkų miestai taip pat buvo ilgo proceso, padiktuoto ekonominių veiksmų, rezultatas. Todėl svarbu išsiaiškinti, kur ir kada buvo miesto pradžių pradžia, kokie impulsai ir kada skatino jo plėtrą, kas miestą sužlugdė. Paprasčiausia atsakyti į pastarąjį klausimą. Visuose be išimčių

Kernavės viduramžių archeologinio komplekso paminkluose aptikti du didelių gaisrų horizontai. Jie tapatinami su žinomais iš istorinių šaltinių Vokiečių ordino puolimais 1365 m. ir 1390 metais. Pastaroji data žymi Kernavės viduramžių miesto pabaigą. Archeologinė medžiaga visiškai patvirtina istorinių šaltinių duomenis. Neaiški tik pati 1365 m. užpuolimo eiga. Istoriniai šaltiniai lyg ir liudija, kad pilys buvo įgulų iš anksto paliktos. Tam prieštarauja archeologiniai duomenys. Tyrinėjant centrinį Aukuro kalną, 1365 m. gaisro sluoksnyje aptikta keliasdešimt arbaletinių ir lanko strėlių antgalių. Pagal jų gulėjimo kryptį nustatyta, kad šaudyta iš pietvakarių, nuo miesto Pajautos slėnyje. Be to, rasta pora ietigalių, grandininių šarvų fragmentai, kalavijo skersinio dalis (Luchtanas A. 1994, p. 53). Radiniai aiškiai rodo, kad pilis buvo ginama. Galbūt gynėjai atsitraukė supratę, kad pilies neapgins. Tai kiek pateisina istorinę šio puolimo versiją. Paradoksalu, bet šis puolimas atskleidė to meto Kernavės bendruomenės pajėgumą. Miestas ir pilys buvo gana greit atstatytos. Tam reikėjo tikrai didelių darbo sąnaudų. Mindaugo soste ant sudegusios pilies griuvėsių supiltas iki vieno metro molio ir smėlio sluoksnis, išlyginta ir padidinta visa aikštelė, pastatyta nauja pilis. Pilies kalną supęs pylimas buvo paaukštintas ir pagilintas jį supęs griovys. Mieste ant sudegusių sodybų taip pat buvo užpiltas iki pusės metro storio smėlio sluoksnis. Ant jo pastatyti nauji pastatai, beveik senųjų vietoje. Išliko ta pati gatvių struktūra, sodybų ribos. Sodybose kultivuoti tie patys amatai kaip ir iki Vokiečių ordino užpuolimo. Tai rodo, kad čia grįžo, gyveno ir dirbo tie patys žmonės. Tačiau po 1365 m. puolimo ne visos senosios sodybos buvo apgyvendintos iš naujo. Archeologinių tyrinėjimų mieste vadovo prof. A. Luchtano nuomone, 1365 m. prasidėjo paskutinis – miesto nuosmukio laikotarpis. Kultūrinis sluoksnis, susidaręs po 1365 m., yra neturtingas, palyginti negausus radinių. Miesto archeologinių tyrinėjimų duomenys rodo, kad galėjo būti ir tam tikrų demografinių pokyčių – sumažėti gyventojų. 1390 m. puolimo metu pilys ir miestas vėl sudeginami. Nieko atstatyti net nebuvo bandoma, gyventojai pasitraukė kažkur kitur. Kodėl taip atsitiko? – klausimas lieka atviras.

Iliustruodami miesto gyvavimo baigtį, istoriniai šaltiniai ir archeologiniai duomenys gražiai patvirtina ir papildo vieni kitus. Kalbant apie miesto pradžią, jo pirminius apgyvendinimo ir raidos etapus, daugiau tenka remtis archeologinių tyrinėjimų duomenimis. Vadovaujantis bendrais įtvirtintų gyvenviečių raidos ir miestų atsiradimo jų vietoje principais, miesto pradžios reikia ieškoti piliakalnių archeologinėje medžiagoje. Prof. A. Luchtano tyrinėjimų duomenimis, centriname Aukuro kalne pirmojo tūkstantmečio po Kr. antroje pusėje ir antrojo tūkstantmečio pradžioje būta įtvirtintos, gausiai apgyvendintos gyvenvietės. Tai liudija gausiai aptinkama tam laikotarpiui būdinga grublėta ir gnaibyta keramika, moliniai rantyti verpstukai, storagalės apyrankės, geležiniai peiliai, ylos, pjautuvai. „Apie XII–XIII a. Aukuro kalnas tapo gerai įtvirtinta feodalinė pilimi“ (Luchtanas A. 1994, p. 52). Pilies kalne pirmoji neįtvirtinta gyvenvietė įsikūrė apie pirmojo tūkstantmečio po Kr. vidurį. Gyventa čia ir pačioje antrojo tūkstantmečio pradžioje. Aptiktos to laiko lipdytinių puodų šukės su bangučiu ir horizontalių linijų raštu (Luchtanas A. 1996, p. 33). Tyrinėjimų autorius Prof. A. Luchtanas XIII–XIV a. sluoksnius įvardija kaip antrąjį, daug intensyvesnį piliakalnio panaudojimo etapą. R. Volkaitės-Kulikauskienės nuomone, čia reikėtų ieškoti seniausio Kernavės miesto centro, kuriame kūrėsi įvairiausių sričių amatininkai (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1984, p. 40). Pirmojo tūkstantmečio po Kr. pirmojoje pusėje gyventa ir Mindaugo sosto piliakalnyje. Aptikta grublėtosios keramikos. Šį sluoksnį dengia intensyvūs XIII–XIV a. užstatymai (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1981, p. 29).

Kokia turėtų būti piliakalnių panaudojimo ir miesto atsiradimo bei plėtros teorinė schema? Galime ją išskaidyti etapais:

1. (I a. pr. Kr.–II a. po Kr.) – įtvirtinta brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenvietė Aukuro kalne.

2. (III a. po Kr.–V a. po Kr. vidurys) – įtvirtinta gyvenvietė su ankstyvąja grublėtąja keramika Aukuro kalne ir atviro tipo gyvenvietės slėnyje.

3. (V a. po Kr. vidurys–X a. (?)) – įtvirtinta gyvenvietė su grublėtąja keramika Aukuro kalne bei

Mindaugo soste, neįtvirtintos gyvenvietės Pilies kalno piliakalnyje, prie Lizdeikos kalno, slėnyje.

4. (X a.(?)–XIII a. vidurys) – įtvirtinta gyvenvietė – pilis (?) Aukuro kalne ir Mindaugo soste, neįtvirtintas papildys Pilies kalne.

5. (XIII a. vidurys–1390 m.) – kunigaikščio rezidencija Aukuro kalne, įtvirtinti priešpiliai Mindaugo soste ir Lizdeikos kalne, įtvirtintas papildys Pilies kalne, neaiškios paskirties penktasis piliakalnis, žemutinis ir aukštutinis miestai, kapinynas.

Pats problemiškausias – ketvirtas šios schemos etapas. Antrojo tūkstantmečio pradžios materialinė kultūra labiau pažįstama iš pilkapių – Rytų Lietuvos pilkapių kultūros laidojimo paminklų. Kernavės, Maišiagalos apylinkėse jų būta tikrai daug. Piliakalniuose X–XII a. laikmetis sunkiai apčiuopiamas. Kernavėje nerasta ryškesnio kultūrinio sluoksnio, sietino su šiais amžiais. Tik keli vėlyvajam geležies amžiui būdingos keramikos fragmentai ir stiklo karoliai aptikti Pilies kalne ir tam tikri metalinių dirbinių tipai Aukuro kalne rodo, kad ir tada čia žmonių gyventa. Galime konstatuoti, kad vėlyvajame geležies amžiuje Kernavėje gyveno neskaitlinga žmonių populiacija, nepalikusi ryškesnių materialinės kultūros pėdsakų piliakalnių archeologinėje medžiagoje.

Akivaizdus lūžinis momentas Kernavėje įvyksta XIII a. viduryje. Jis atitinka penktojo mūsų schemos etapo pradžią. Tai leidžia teigti daug piliakalniuose ir mieste surastų tipologiškai datuotinių radinių, ypač to laiko importiniai dirbiniai. Dendrochronologinių tyrinėjimų duomenimis, pastaraisiais metais tyrinėtus viršutinis miestas atsirado kiek vėliau – XIV a. pradžioje. Čia žemiausiame to laiko kultūriniame horizonte aptiktas rąstas buvo nukirstas 1339 m. (Dr.V. Vainilaičio duomenys).

Žinoma, miestas neatsirado staiga ir iš karto. Tačiau aišku, kad nuo XIII a. vidurio jo plėtra buvo itin sparti. Per trumpą laiką apgyvendinta didelė dalis Pajautos slėnio. Čia išikūrė specializuotų amatininkų sodybos. Piliakalniai buvo paversti galinga gynybine sistema, saugojusia kunigaikščio rezidenciją – pilį.

Atlikti stacionarūs ir žvalgomieji archeologiniai

tyrinėjimai Kernavės viduramžių paminklų komplekse leidžia apibrėžti to meto miesto ribas. Žemutinis miestas Pajautos slėnyje buvęs ne mažesnis kaip vienuolika hektarų, dar per pusantrą hektaro užėmė amatininkų pastatai Pilies kalno piliakalnyje. Kol kas neaiškus tikslesnis sodybų plotas viršutinėje terasoje, tačiau jis neturėtų viršyti vieno hektaro. Taigi buvo apgyvendinta trylika su puse hektarų. Tyrinėta kauladirbio sodyba buvo beveik 1000 m² dydžio. Taigi mieste galėjo būti iki 135 sodybų. Tačiau čia neimamas domėn gatvių, taip pat prekyvietės, jei tokia buvo, plotas. Realus skaičius turėtų būti mažesnis, apie 80 sodybų. Demografinių tyrimų duomenimis, viduramžiais tiek Europoje, tiek Rusijoje ir Rytų šalyse vidutiniškai šeimoje gyvendavo šeši nariai. Vadinas, Kernavės miesto klestėjimo laikotarpiu čia galėjo būti apie 500 miestiečių. Tokiu pačiu principu bandyta nustatyti Rusios žemių centrų gyventojų skaičių. Kernavės miesto dydį XIII a. kontekste iliustruoja keletas pavyzdžių: Kijevas (~ 300 ha) – 37–45 tūkstančiai žmonių (iki mongolų–totorių antplūdžio), Novgorodas – 30–35 tūkstančiai, kitose žemių – kunigaikštysčių sostinėse – nuo 20 iki 30 tūkstančių gyventojų (Древняя...1985, c. 65). Pastarieji miestai buvo įtvirtinti – apsupti gynybinės sienos. Sodybų plotas buvo erdviškai apribotas ir tesiekdavo apie 400 m². Tai lėmė didesnę gyventojų koncentraciją – 100–150 žmonių viename hektare. Tai yra du tris kartus mažiau negu to meto Vakarų Europos ar Rytų valstybių miestuose (Древняя...1985, c. 65). Kernavės mieste gyventojų tankis tebuvo apie 60 gyventojų viename hektare. Tiesa, jis galėjo būti kur kas didesnis įtvirtintame Pilies kalno piliakalnyje. Dydžiu ir gyventojų skaičiumi Kernavei buvo artimi Juodosios Rusios slaviški miestai. Manoma, kad bendrą gyventojų skaičių mieste rodo įtvirtintosios jo dalies dydis. Čia turėjo slėptis visi gyventojai užpuolimo atveju. Naugarduke ir Slanime buvo įtvirtinta apie trijų hektarų teritorija, Volkoviske – tik pusantrą hektaro. O vien Pilies kalno piliakalnio aikštelė Kernavėje siekia 2 hektarus, bendras piliakalnių gynybinės sistemos plotas yra kur kas didesnis.

Galimos kelios priežastys, lėmusios greitą miesto augimą. Visų pirma tai – Mindaugo valstybės

gimimas. Kunigaikščio rezidencijos įgavo kokybiškai aukštesnę lygmenį. Padidėję feodalinio elito ūkiniai ir kultūriniai poreikiai skatino amatų koncentraciją prie kunigaikščio dvaro. Didesnė politinė ir karinė valstybės jėga sudarė sąlygas miestų plėtrai panaudoti slavų amatininkų potencialą. Ypač tai sietina su Nemuno aukštupio rusiškų miestų Gardino, Naugarduko, Volkovysko ir Slanimo prijungimu prie Lietuvos valstybės valdant Mindaugui. Pastarieji miestai, ypač iki didžiojo mongolų–totorių antplūdžio, buvo glaudžiai susiję su Kijevu ir kitais pietinės Rusijos centrais. Kijevo Rusijoje pasiektas aukštas amatininkystės lygis, ypač juvelyrikos srityje, buvo perimtas Juodosios Rusios amatininkų. Tai atsispindi ne tik taikomojo, bet ir monumentalaus meno paminkluose. Jau XII a. Gardine, Naugarduke ir Volkovyske stovėjo mūrinės cerkvės. Naugarduko archeologinių tyrinėjimų duomenimis, čia dirbo ne tik vietos juvelyrai, bet ir atkeliavę iš Kijevo (Гуревич Ф. Д. 1980, c. 96). Be abejo, Lietuvoje aukščiausio lygio amatininkai visų pirma dirbo feodaliniam elitui. Taigi ir minėtų rusų miestų amatininkų gaminiai turėjo tenkinti Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir jo aplinkos poreikius. Tikėtina, kad prie kunigaikščių rezidencijų Lietuvoje dirbo gilesnes juvelyrikos amato tradicijas turintys slavų amatininkai. Tai rodo Lietuvos teritorijoje – Stakliškėse, Geliogaliuose, Kretingoje aptikti XIV a. lobiai. Juose kartu su lietuviškais ilgaisiais, importiniais juvelyriniais dirbiniais aptikta labiau baltiškam kontekstui būdingų papuošalų – plokštelių ir pasaginių segių (Daugudis V. 1968). Tačiau jie pagaminti naudojant sudėtingas slavų amatininkams pažįstamas technologijas.

Taigi Kernavės miestas įkurtas XIII a. viduryje, prie tuomet politiniu ir kariniu požiūriu labai sustiprėjusios kunigaikščio pilies – rezidencijos ir sparčiai augo XIII a. pabaigoje ir XIV a. pradžioje panaudojant gilesnes miestietiškas tradicijas turinčių Juodosios Rusios centrų potencialą.

Kernavės miesto istorinių ir archeologinių duomenų kontekste tampa gerokai aiškiau nagrinėti kapinyno medžiagą, apibūdinti miesto bendruomenės modelį.

Manoma, kad aptiktas kapinynas Kernavėje yra

visiškai kito etnosu palikimas (Zabiela G. 1998, p. 356), jog tai – slaviškosios Kernavės bendruomenės dalies kapai. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad kapinynas surastas buvusio Kriveikiškių kaimo vietoje. Kaimo pavadinimą bandoma susieti su slavų gentimi krivičiais. Be to, apeliuojama į tai, kad čia mirusieji laidoti nedeginti, o nemažą įkapių dalį sudaro slaviški dirbiniai. Panašiai XXa. viduryje archeologai kildino Kreivosios pilies pavadinimą Vilniuje (Голубович В., Голубович Е. 1945, с. 125). Visų pirma krivičių gentys – tai chronologiškai ankstyvesnis darinys. XI–XIII a. šiame regione jau buvo Polocko ir Smolensko žemės. Krivičiai mirusiuosius laidodavo pilkapiuose ir įkapes pagonišku papročiu dėdavo tik iki XII a. imtinai. O Kernavės kapinynas datuojamas XIII a. antrąja puse–1390 metais. Be to, Kernavės kapinyno radiniai tipologiškai mažai ką turi bendra su krivičių dirbiniais. Apskritai sieti Kernavės kapinyną su kažkokia nedidele čia gyvenusia svetimšalių bendruomenės dalimi yra nelogiška. Pats paminklo dydis ir kapų skaičius jame rodo, kad tai yra pagrindinė Kernavės miesto gyventojų kapavietė. Teiginys, kad kapinynas yra slaviškas, prilygtų teiginiui, jog ir pats miestas slavų. Tačiau yra daug tam prieštaraujančių argumentų. Paradoksalu ir iš dalies skausminga, tačiau Kernavės lietuviškumą rodo tai, jog mieste nebuvo rašto. Turime omenyje raštą ne kunigaikščio kanceliarijos lygmeniu (Aukuro kalno piliakalnyje aptikti du stiliai), o kasdieniame gyvenime. Novgorode rasta šimtai beržo tošies fragmentų su rusiškais įrašais. Rašto pavyzdžių aptinkama ant įvairiausių buitinių daiktų, keramikos, kaulo dirbinių, verpstukų. Juodosios Rusios miestuose Naugarduke, Gardine, Volkoviske, Slanime taip pat aptikta nemažai rašto pavyzdžių ant buitinių paskirties daiktų. Be to, čia surasta daug metalinių stilių – neginčijamai įrodančių čia gyvenusius raštingus žmones. Kernavę nuo pastarųjų miestų skiria tik apie 150 km, tačiau čia nieko panašaus nerasta. Nėra ar bent kol kas nerasta Kernavėje ir cerkvės – kiekvieno slavų miesto atributo nuo XII a. Taigi piliakalnių ir miesto kultūriniuose sluoksniuose slaviško substrato buvimo pėdsakų nerasta. Slaviškosios kapinyno kilmės versijos šalininkai kaip vieną iš argumentų pateikia neva to

meto lietuviams nebūdingą laidosenos formą – inhumaciją. Manoma, kad lietuviai degino mirusiuosius iki oficialaus krašto krikšto 1387 m. Tačiau kaip jau pirmiau teigta, to nepatvirtina istoriniai šaltiniai. Be to, Lietuvos (siauraja prasme) teritorijoje nerasta nė vieno patikimai datuoto XIII–XIV a. degintinio kapo. Vėlyviausi degintiniai šio regiono kapai pilkapiuose datuojami vėliausiai XII–XIII a. sandūra. Taigi tai, kad mirusieji buvo laidoti nedeginti, visikai nereiškia, kad jie krikščionys arba ne lietuviai.

XIII–XIV a. slavai buvo laidojami prie cerkvių ir beveik visai be įkapių. Geriausiu atveju kapuose aptinkama aprangos detalių arba moteriškų papuošalų. Kernavėje susidurta su grynai pagonių papročiu – pridėtinių įkapių dėjimu į kapą. Daugeliu atvejų tai įvairiausi buities daiktai: peiliukai, skiltuvai, verpstukai, raktai ir kt. Nėra kapinyne ir griežtos, krikščioniškiems kapams būdingos vakarinės orientacijos. Vakarų kryptis tik dominuojanti, tačiau yra daug kapų, orientuotų ir pietvakarių, ir šiaurės vakarų kryptimi.

Kada čia pradėta laidoti mirusiuosius, neįmanoma atsakyti tiksliai. Aišku tik, kad kapinyno pradžia tiesiogiai sietina su miesto klestėjimo pradžia – XIII a. pabaiga. Tai liudija atskirų dirbinių tipai. Kapinynas naudotas gana trumpą laiką apie šimtą metų. Atskiri dirbinių tipai išlikdavo beveik nepakitę porą ir daugiau šimtų metų. Todėl kapinyno kapus sunku griežtai išskaidyti į ankstyviausius (XIII a.) ir vėlyvesnius (XIV a.). Tiksliai galime datuoti tik kapus su monetomis. Tačiau vis dėlto tam tikrų tendencijų išvelgiama. Kapai su chronologiškai ankstyvesnėmis įkapėmis yra kiek turtingesni, juose daugiau slaviškos kilmės papuošalų. Tuo tarpu vėlyvesni XIV a. kapai įkapių neturtingi, ypač šiaurinėje kapinyno dalyje. Kapinyno naudojimo pabaiga taip pat atitinka miesto egzistavimo pabaigos datą – 1390 metus. Tai rodo kapuose aptiktos tikrai pirmosios lietuviškos monetos, kaldintos 1387–1390 metais.

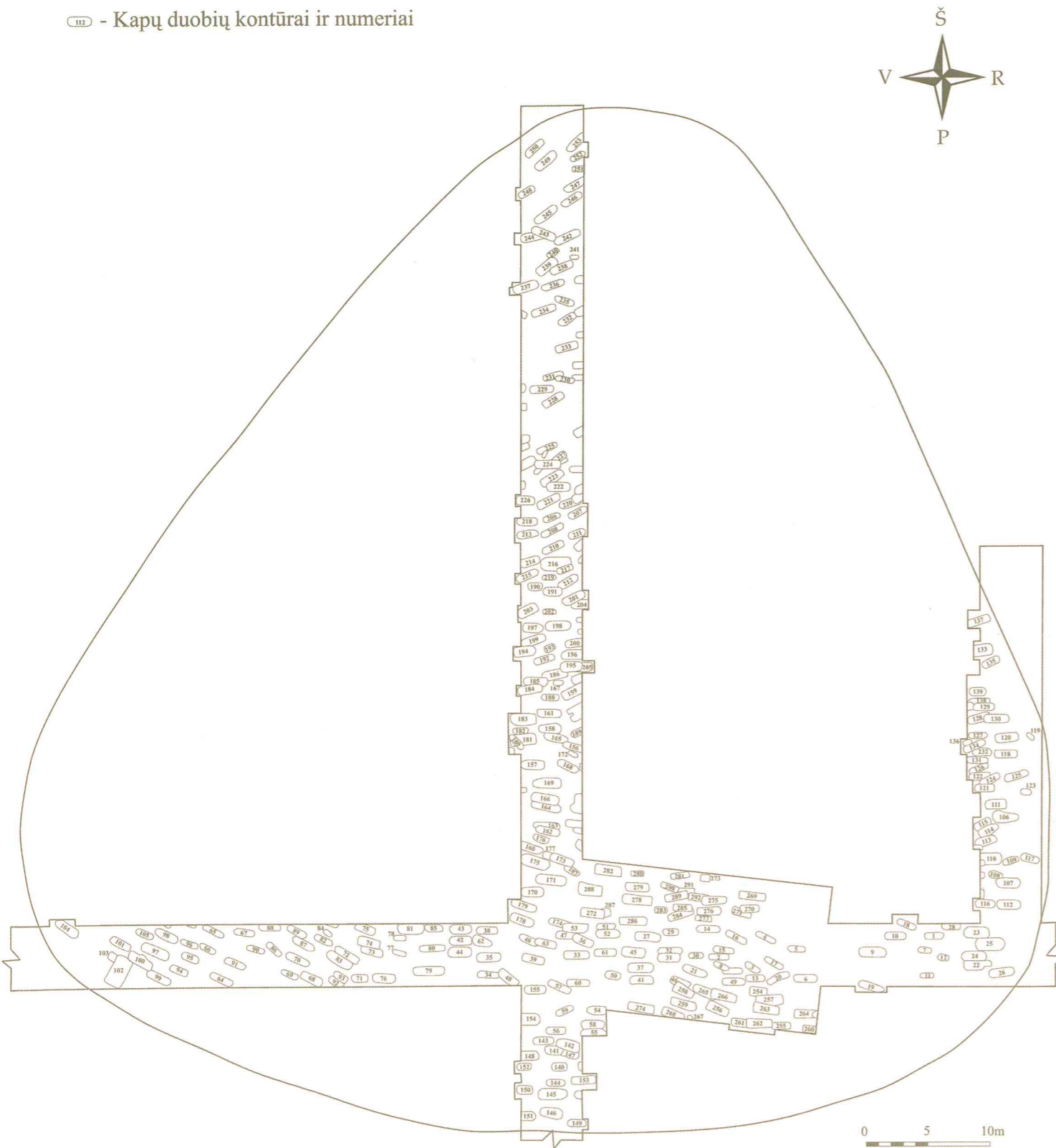

PALEODEMOGRAFIJA

Vienas iš Kernavės viduramžių kapinyno archeologinių tyrimų tikslų buvo nustatyti paminklo ribas, čia palaidotų individų skaičių ir apytikslių bendruomenės dydį. Aptiktos kapinyno pietinė, vakarinė, šiaurinė ir rytinė ribos (2 pav.). Nežinome tikslų paminklo ribų visu jo perimetru, tačiau vakarinėje ir pietinėje pusėje kapinynas apribotas natūraliu kalvos nuolydžiu. Rytuose ilga paminklo kraštinė tyrinėta archeologiškai, taigi yra žinoma. Šiaurės link kapai retėja ir baigiasi tyrineto ploto gale. Čia reljefas taip pat kiek žemėja. Taigi archeologinių tyrimų duomenys ir natūrali paminklo geografinė situacija leidžia apibrėžti paminklo plotą su nedidele paklaida. Būtent tik šiame plote žemės paviršiuje buvo aptikta dirbinių iš vėlesniais laikais suardytų kapų. Žinoma, ištyrus visą kapinyną, skaičiavimai būtų kur kas tikslesni, tačiau dabar turimi duomenys yra pakankamai patikimi nustatyti paminklo dydį.

Ištirtas 1272 m² plotas. Siekiant įsitikinti, kad tikrai aptiktos paminklo ribos, tyrinėti plotai ir už kapinyno ribų. Tyrinėta teritorija su kapais apima 1027 m². Visas kapinyno plotas yra ne mažiau kaip 5338 m². Tyrinėtame plote (1027 m²) aptikti 292 kapai ir dar 11 individų palaikai iš suardytų kapų. Taigi vienam kapui tenka po 3,389 m² kapinyno ploto. Visame kapinyne turėtų būti palaidota maždaug 1575 žmonės. Šis skaičius gali neatitikti tikrovės, jeigu nekasinetuose plotuose kapų tankis būtų gerokai mažesnis, arba atvirkščiai. Tačiau tai mažai tikėtina, kadangi skaičiavimams naudojami duomenys apima skirtingas kapinyno vietas, t. y. ir kiek tankiau užlaidotą centrinę dalį, ir pakraščius.

Be abejo, galima bendro palaidotųjų kapinyne skaičiaus paklaida, tačiau ji negali būti labai didelė. Jei kelsime prielaidą, kad realiai kapinynas yra, tarkim, 400 m² didesnis, o tai mažai tikėtina, bendras palaidotųjų skaičius padidėtų tik 7,5%. Tokie galimi paklaidos svyravimai, apibūdinant palaidotųjų bendruomenę, esmės nekeistų.

2 pav. Tyrinėtą kapinyno plotą

Turimi tyrimų duomenys leidžia analizuoti kapinyną paleodemografiniu aspektu*. Tampa įmanoma apskaičiuoti čia palaidotos bendruomenės mirtingumo rodiklius, jos dydį apskritai ir laiko atžvilgiu, apibūdinti populiacijos dinamiką ir struktūrą. Darbą apsunkina tai, kad dėl dirvožemio savybių aptiktoji osteologinė medžiaga labai prastai išlikusi. 46-uoose kapuose mirusiųjų kaulai buvo sunykę visiškai, o turimi duomenys dažnai buvo nepakankami tiksliai lyties ir amžiaus diagnostikai. Todėl prie daugelio statistinių išvadų esame priversti rašyti žodį „maždaug“.

Doc. R. Jankausko skaičiavimų duomenimis, vidutinė numanoma gimusių individų gyvenimo trukmė buvo 20,5–28,5 metų. Kapinyne aptiktas aiškiai per mažas išlikusių mažų vaikų kapų procentas (15–17%, o turėtų būti bent 30%), todėl šie skaičiai smarkiai varijuoja. Kūdikių kapai galėjo likti nepastebėti dėl prasto osteologinės medžiagos išlikimo. Be to, kūdikiai galėjo būti laidojami ir atskiroje, dar netyrinėtoje kapinyno vietoje.

Dvidešimtmečių vyrų numanoma vidutinė gyvenimo trukmė – 20,77–20,93 m., moterų – 18,27–18,30 m., tai yra 2 metais trumpesnė. Šis vyrų ir moterų mirtingumo skirtumas pirmiausiai nulemtas jaunų moterų nėštumo ir gimdymo rizikos, tačiau moterų numanoma gyvenimo trukmė trumpesnė tik iki 35–40 metų. Vyresnių moterų mirties tikimybė kiek mažesnė negu bendraamžių vyrų, taigi ir kiek ilgesnė gyvenimo trukmė.

Tarkime, kapinynas funkcionavo 150 metų, o vienos žmonių kartos gyvenimo trukmė – 25 metai, tai kapinyno funkcionavimo metu pasikeitė šešios gyventojų kartos. Apibendrinamas įvairiomis metodikomis paremtus skaičiavimus, R. Jankauskas daro išvadą, kad, turimais duomenimis, Kernavėje gyveno vidutiniškai 210–310 žmonių.

Suprantama, kad bendruomenės dydis nebuvo statiškas. Miesto pradžia, augimas, klestėjimas - tai ne tik kokybiškai, bet ir kiekybiškai bendruomenės dydžio atžvilgiu skirtingi etapai. Doc. R. Jankausko skaičiavimais, Kernavės populiacijos potencialios reprodukcijos rodiklis (t. y. galimybė susilaukti

*Autorius dėkoja Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedros doc. R. Jankauskui, atlikusiam kapinyno osteologinės medžiagos antropologinį tyrimą

natūralaus gimstamumo populiacijoms tikėtino palikuonių skaičiaus) – 0,800. Populiacijos neto reprodukcija (vaikų kartos skaičius tėvų kartos atžvilgiu), jei vidutinis moters, išgyvenusios visą reprodukcijos laikotarpį, gimdymų skaičius – 6, lygi 1,631. Jei gimdymų 7, tai atitinkamai vaikų karta 1,903 karto didesnė. Tai rodo sparčią išplėstinę reprodukciją, kai kiekviena karta padidėja 1,6–1,9 karto. Vienai moteriai vidutiniškai tekdavo 4,8–5,6 gimdymo. Iš gimusių vaikų tik 3,26–3,81 sulaukdavo savo reprodukcijos amžiaus (15 metų) pradžios.

Žinodami bendrą palaidotųjų skaičių ir vidutinius populiacijos reprodukcijos rodiklius galime apskaičiuoti bendruomenės dydį. Šiuo atveju svarbu žinoti kapinyno naudojimo laiką, t. y. tikslų čia palaidotų kartų skaičių. Archeologiniai duomenys ir istorijos šaltiniai tiksliau apibrėžia tik kapinyno naudojimo pabaigą – 1390 m. Tiksliau datuoti kapinyno atsiradimo pradžią kol kas nėra pakankamai duomenų. Todėl populiacijos skaičiaus dinamika apskaičiuota trimis laidojimo kapinyne trukmės variantais: 1240–1390 m. (6 kartos), 1265–1390 m. (5 kartos), 1290–1390 m. (4 kartos).

Metai	Gyventojų skaičius		
	6 kartos	5 kartos	4 kartos
1240–1265	162,43		
1265–1290	193,17	215,46	
1290–1315	229,74	256,25	297,01
1315–1340	273,23	304,76	353,24
1340–1379	324,95	362,45	420,11
1379–1390	386,47	431,06	499,63
Iš viso	1570	1570	1570

1 lentelė. Palaidotos bendruomenės dydis kartų atžvilgiu

Vaikų kartos dydis tėvų kartos atžvilgiu apskaičiuotas pagal formulę:

N_2 (vaikų karta) = N_1 (tėvų karta) x 1,631 (neto reprodukcija) – 70% (prieaugio)

70 proc. prieaugio atimta, kadangi maždaug tiek palaidotų kūdikių kapų nepavyko aptikti.

Atitinkamas mažų vaikų trūkumas pastebimas daugelyje kitų archeologiškai tyrinėtų kapinynų. Tai susiję su prastu kūdikių osteologinės medžiagos išlikimu ir tam tikromis laidosenos tradicijomis (palaidota negiliai arba atskiroje kapinyne dalyje).

Kaip matome (1 lentelė), maksimalus čia laidotos Kernavės bendruomenės dydis paskutiniu miesto gyvavimo etapu galėjo būti nuo 386 iki 500 žmonių, atsižvelgiant į tai, kada šiame kapinyne pradėta laidoti. Šiuos duomenis derinant su archeologinių tyrinėjimų Kernavės mieste rezultatais, aiškėja, kad realiausia laidojimo kapinyne pradžia yra apie 1290 metus. Tik tokiu atveju miesto bendruomenę galutiniu jos gyvavimo etapu sudarė apie 500 gyventojų. Maždaug tiek jų ir turėjo būti sprendžiant iš sodybų skaičiaus mieste. Gaila, tačiau paleodemografiniuose osteologinės medžiagos tyrimuose neatsispindi archeologiškai apčiuopiamas tam tikras miesto regresio laikotarpis po 1365 m. Vokiečių ordino puolimo. Matyt, 25 metų laikotarpis (tiek metų dar laidota kapinyne) yra per trumpas konstatuoti demografinius bendruomenės pokyčius.

Kernavės bendruomenės lyčių struktūra, bendras mirusių vyrų ir moterų santykis rodo buvus nedidelį moterų perteklių. Šimtui vyresnių nei 20 metų moterų tekdavo 89–95 vyrai. Tačiau toks santykis buvo ne visose amžiaus grupėse. 20–29 metų 105 vyrams teko 95 moterys. Šis santykis imdavo keistis moterų naudai po 40 metų, pasibaigus reprodukcijos laikotarpiui. Vyresniam kaip 50 metų vienam vyrui tekdavo dvi bendraamžės moterys.

Pagal amžiaus grupes aiškiai dominuoja jaunuoliai ir jauni suaugę individai, o pagyvenę ir seni bendruomenės nariai tesudaro 2 proc. (2 lentelė).

Amžiaus grupė	%
Maži vaikai (0–4m.)	19,5
Vyresni vaikai ir paaugliai (5–14m.)	26,2
Jaunuoliai ir jauni suaugę (15–29m.)	31
Subrendę (30–49m.)	21,3
Pagyvenę ir seni (per 50m.)	2

2 lentelė. Gyventojų skaičius pagal amžiaus grupes

Doc. R. Jankausko nuomone, paleodemografinė analizė rodo Kernavėje gyvenus greitai augančią populiaciją. Bendruomenės autochtoniškumą rodo tai, kad nei lyčių struktūra, nei gimstamumo, nei mirštamumo rodikliai neleidžia įtarti egzistavus didesnę imigraciją ar emigraciją, galėjusias turėti įtakos demografijai. Vyrų ir moterų mirtingumo skirtumai nulemti pirmiausia didesnio jaunų moterų mirtingumo, greičiausiai dėl nėštumo ir gimdymo rizikos.

1994 metų Kernavės viduramžių kapinyne tyrinėjimų medžiaga tirta odontologiškai (Barkus A. 1996, p. 396–397). Deja, kaulinė medžiaga išlikusi prastai, todėl tyrimams tiko tik 16 suaugusių asmenų kaukolių. Nustatyta, kad tirtieji asmenys yra europidai, priklausantys Vidurio Europos odontologiniam tipui, t. y. tam pačiam, kuriam priklausome ir mes. Pagal odontologinius požymius tirtoji grupė absoliučiai niekuo neišsiskiria iš kitų įvairių laikotarpių lietuviškų serijų. Tyrimų autorius Arūno Barkaus nuomone, remiantis šiais duomenimis jokių būdu negalime patvirtinti teiginio, kad čia palaidoti įvairių tautybių žmonės. Tačiau šio teiginio negalima ir kategoriškai paneigti, kadangi apdoroti duomenys nėra pakankamai statistiškai patikimi.

Nors osteologinė medžiaga ir labai prastai išlikusi, pastebėta nemažai patologijos atvejų (doc. R. Jankausko duomenys). Dažniausiai aptinkama anemijos pėdsakų (*cribra orbitalia*). Aptikti devyni mirusieji, sirgę šia liga. Koks tai yra populiacijos procentas, negalime pasakyti dėl kaulinės medžiagos fragmentiškumo. Užfiksuoti keturi artrito ir po du sugijusio meningito ir ryškios stuburo osteochondrozės atvejus. Taip pat aptikta po porą vidinės kaktikaulio hiperostozės bei stuburo spondilito (Forestier liga) atvejų, po vieną mirusį su poūminiu blauzdos kaulų periostitu ir kranio-stenoze. Dviem atvejais aptikti ryškūs šmorlio mazgai ant apatinių krūtinės slankstelių (didelio fizinio krūvio žymės). Dviem mirusiesiems per 40 ir 50 metų vyrams konstatuota diseminuota idiopatinė skeleto hiperostozė, siejama su antriniu diabetu dėl nutukimo.

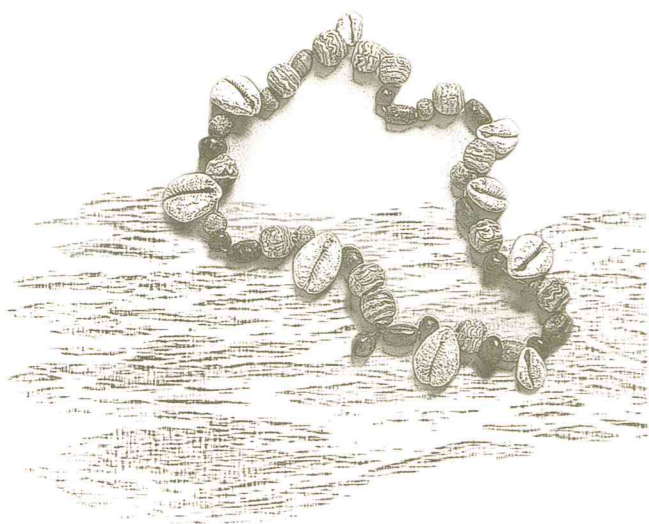
Daugiausiai aptiktų patologijų susiję su įvairiomis sugijusiomis traumomis. Tai kaulų lūžiai.

Surasti 8 sugijusių kaulų lūžių variantai. Dažniausiai sutinkama vadinamoji gynybinė trauma – kairiojo alkūnkaulio lūžimas. Ją buvo patyrę keturi mirusieji – du vyrai ir dvi moterys. Vienai dar buvo lūžęs ir kairysis stipinkaulis, kitai – dešinysis alkūnkaulis. Vienu atveju moters kape pastebėtas kompresinis II–III juosmens slankstelių lūžimas. Vyrų kapų serijoje buvo po vieną kairiojo žastikaulio, kairiojo šlaunikaulio ir dešinio skruosto lanko lūžį. Pastarąją traumą patyrusio vyro kairiajame momenkaulyje, ties viršugalviu, pastebėta sugijusi 20 mm žaizda. Tokia pati sugijusi kirstinė žaizda aptikta dar vieno vyro dešinio momenkaulio srityje.

Žiauriausias, bet įdomiausias kape Nr. 155 palaidoto mirusiojo galvos traumų pobūdis. 30–35 metų vyriškis mirė nuo traumos. Kapo duobėje mirusysis gulėjo netradicinėje padėtyje – kniūpsčias. Aptikti daugkartiniai perimortaliniai kaukolės sužalojimai: nesugijusi buku įrankiu su ribotu paviršiumi (31x21mm) padaryta dešinės kaktikaulio pusės žaizda, dauginiai kaukolės skliauto, ypač pakauškaulio žvyno, ir kaukolės pamato (įskaitant piramides) lūžimai, apatinio žandikaulio kairės pusės lūžimas (doc. R. Jankausko duomenys).

Apskritai Kernavės kapinyne palaidotų mirusiųjų traumų pobūdis yra palyginti taikus. Jas (išskyrus kapą Nr. 155) galime įvardyti kaip buitines. Tai liudija taikų čia palaidotos bendruomenės būdą, mažai tesusijusį su karyba. O tyrinėjant toje pačioje Kernavėje kasinėtų XIV a. pab.–XVII a. kapinių medžiagą, aptikta nemažai kovinio pobūdžio kirstinių ir muštinių traumų pėdsakų (Jankauskas R. 1996, p. 401). Taigi panašu, kad Kernavės kapinyne palaidotos bendruomenės atstovai nepatyrė ryškesnių karinių konfliktų arba jos nariai, pavyzdžiui, pirkkliai ir amatininkai, karyboje nedalyvavo.

KAPAI IR ĮKAPĖS

Viduramžių Kernavės kapinyno osteologinės medžiagos paleodemografiniai tyrimai parodė, kad čia palaidota didelė taisy laikais ir reproduktyvi žmonių populiacija, galutiniu savo egzistavimo etapu padidėjusi iki 500 gyventojų. Siekiant tiksliau apibrėžti šios populiacijos vaizdą laiko atžvilgiu, būtina tiksliau datuoti kapinyno naudojimo pradžią (pabaiga – 1390 m.). Čia neišvengiamai turime remtis detalios įkapių chronologine tipologine analize. Kapinyno raida, atsiradimo data, plėtros kryptys, pobūdis ir tempas turi apibūdinti pačios čia palaidotos bendruomenės dinamiką ir struktūrą. Todėl šis plačiausias skyrius skiriamas paties kapinyno, laidosenos ir įkapių struktūrinei analizei.

Nekelia abejonių, kad kapinyne palaidoti žmonės yra XIII–XIV a. Kernavės gyventojai. Tai liudija ir geografinė paminklo padėtis – iki artimiausio Kriveikiškių piliakalnio tik 350 metrų (1 pav.). Daugelis aptinkamų įkapių, kaip vėliau matysime, turi daug analogijų kasinėjame to paties laikotarpio mieste. Teiginį, kad čia gali būti palaidoti ne tikrieji Kernavės gyventojai, o kažkokia slavų kilmės imigrantų grupė, paneigia jau vien paleodemografiniai tyrinėjimai. Palaidotųjų bendruomenė yra paprasčiausiai per didelė, kad ją būtų galima įvardyti viduramžių miesto etnine mažuma.

Kapinynas įrengtas smėlingos kalvos viršutinėje dalyje, ant ketvirtosios viršsalpinės terasos, už 500 m į rytus nuo miesto. Kapinyną nuo miesto viduramžiais skyrė upelis ir pelkėta Pajautos slėnio dalis. Aukštos smėlingos kalvos dažnai buvo parenkamos mirusiesiems laidoti, tokiose vietose įrengta didžioji dauguma kiek vėlyvesnių Rytų Lietuvos senkapių. Simbolinę prasmę turėjo ir laidosena už vandens – kitame pasaulyje. Tokia laidojimo vietos geografija rodo paminklo archajiškumą ir pagoniškos tradicijos tąsą. Krikščioniškuose miestuose mirusieji nelydimi „Anapilin“, o laidojami paties miesto teritorijoje, prie

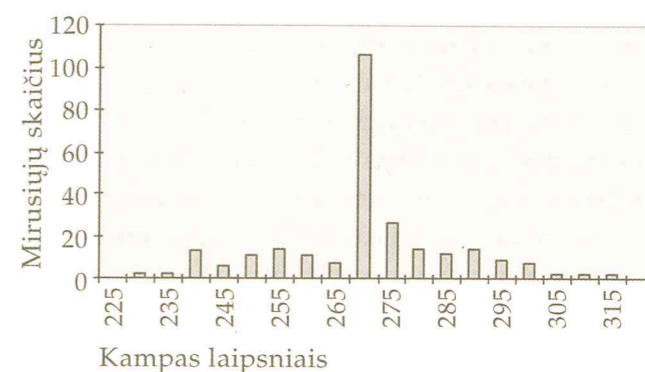
bažnyčių ar cerkvių. Tokie kapinynai Dievo namų šventoriuje tyrinėti Naugarduke (Павлова Л. В. 1967, c. 39), Vilniuje (Gendrėnas G. LIIR., Nr. 1606C). Pačioje Kernavėje, pastačius pirmąją bažnyčią, mirusieji laidoti jos šventoriaus teritorijoje (Karnatka G. 1992, p. 79–83). Taigi, turint omenyje laidosenos tradicijas krikščioniškame mieste, kapinyno įrengimas išlaikant tam tikrą nuotolį nuo miesto, taip pat, kad greta jo nėra bažnyčios ar cerkvės, leidžia spėti bendruomenėje gyvavusį pagonišką pomirtinio pasaulio suvokimą.

Visi mirusieji palaidoti nedeginti. Tai galima įvardyti kaip argumentą krikščioniškos bendruomenės naudai. Tačiau kaip jau pirmiau buvo kalbėta, šiuo atveju negalime tiesmukai sieti kremacijos ir inhumacijos su pagonybe ir krikščionybe. Labiau miestietiškos kultūros bendruomenės pasaulėžiūra ir laidosenos tradicijos negali būti besąlygiškai tapatinamos su regiono periferijų tradicijos raida. Mirusiųjų deginimo papročio bendruomenė gali atsisakyti ne tik dėl krikščioniškų pažiūrų išgalėjimo. Tai gali nutikti bendruomenei pasiekus tam tikrą aukštesnę kiekybinį ir kokybinį vidaus struktūros raidos lygmenį.

Mirusiųjų deginimo ir inhumacijos tradicijų kaita šiuo atveju mums svarbi bandant datuoti kapinyno naudojimo pradžią. Kaip žinoma, anksčiau visoje Rytų Lietuvoje mirusieji buvo deginami ir laidojami pilkapiuose. Taip pat buvo ir Kernavėje. Apie 2 km į šiaurės vakarus nuo miestelio išliko 23 pilkapių grupė. Degintiniai kapai juose datuojami pirmojo tūkstantmečio pabaiga (Kulikauskas P. 1982, p. 70–71; Luchtanas A. 1984, p. 55–57). Apskritai pilkapių gausu visame Kernavės apylinkių Neries dešiniajame krante. Tačiau vėlyviausi degintiniai Rytų Lietuvos pilkapių kultūros kapai datuojami geriausiu atveju XII amžiumi. Matyt, pilkapius nustota pilti jau XII–XIII amžiaus sandūroje. Taigi Kernavės viduramžių kapinyno naudojimo pradžią vargu ar galime sieti su pilkapių pylimo tradicijos pabaiga. Daugelis kapinyno kapų datuoti XIV a. ir tik keli XIII a. antrąja puse. Jei pilkapius nustota pilti XII–XIII a. sandūroje, tęstinumo tarp šių paminklų išžvelgti negalima. Matyt, Kernavėje yra dar vienas, mums

nežinomas laidojimo paminklas, kuriame mirusieji laidoti jau ne pilkapiuose, bet galbūt dar sudeginti.

Dominuojanti mirusiųjų orientacija – galva į vakarus (51,6%) (3 pav.).

3 pav. Kernavės kapinyno mirusiųjų orientacija

Tačiau tokios orientacijos griežtai nesilaikyta: 76 mirusieji (26%) palaidoti pietvakarių kryptimi, 71 (24,3%) – šiaurės vakarų. Tik vienas mirusysis gulėjo galva į rytus (kapas Nr. 153). Vakarinė mirusiųjų orientacija dažnai siejama su krikščioniška laidosenos tradicija. Iš tiesų XV–XVII a. Kernavės kapinėse prie bažnyčios mirusieji laidoti tiksliai galva į vakarus, be jokių nukrypimų į šiaurę ar pietus. Ten iš 258 mirusiųjų 250 (96,9%) buvo orientuoti tiksliai į vakarus ir tik trys į šiaurės rytus, du – į pietus, du – į rytus ir vienas – į šiaurę (Jankauskas A. 1989). Aptariamame kapinyne orientacijos taip griežtai nepaisyta.

Vis dėlto sunku pasakyti, ar artimą vakarų krypties mirusiųjų orientaciją Kernavės viduramžių kapinyne lėmė krikščioniškos laidosenos tradicijos. Mirusiųjų erdvinės orientacijos raidos šiame regione atsekti negalime, kadangi iki pat XIII a. mirusieji buvo deginami ir laidojami pilkapiuose. Gretimos Lietuvai Juodosios Rusios laidojimo paminkluose, vadinamuosiuose kapuose su akmeninėmis krūsnimis (каменные могилы), taip pat dominuoja pietvakarių, vakarų, šiaurės vakarų kryptys (Kviatkovskaja A. 1998, p. 55). Šie laidojimo paminklai daugelio autorių skirtingai jotvingiams, kurie, skirtingai nuo Jodosios Rusios miestų gyventojų – slavų, buvo dar pagonys. Šiauriniai kaimynai latgaliai X–XIII a. mirusiuosius laidodavo rytų–vakarų kryptimi. Tiesa, čia į vakarus buvo orientuotos tik moterys, vyrai – į rytus (Radin A.

1999, p. 178). Ir tikrai kapinėse prie cerkvių nuo XIII a. pradėta laidoti visus mirusiuosius galva į vakarus ir beveik be įkapių.

Pažymėtina, kad galva į vakarus mirusieji laidoti tik centrinėje kapinyno dalyje. Pakraščiuose kapų orientaciją lėmė kapinyno geografinė padėtis, kalvos reljefas. Čia kapai orientuoti išilgai kalvos, o kartu kapinyno pakraščio (2 pav.). Griežtos vakarų orientacijos nepaisymas rodo, kad vargu ar tai yra krikščioniškos laidosenos tradicijos padarinys. Žinoma tikrai pagoniškų laidojimo paminklų, kur dominuoja mirusiųjų orientacija vakarų kryptimi. Kita vertus, daugelyje Rytų Lietuvos senkapių ir įvedus krikščionybę vakarų orientacijos nesilaikyta.

	Š	ŠR	R	PR	P	PV	V	ŠV
Ažugiriai (Utenos raj.)	1,70%	11,90%		5,10%	3,40%	23,80%	3,40%	37,70%
Bečiai (Ukmergės raj.)				1,10%		11%	5,50%	83,60%
Diktarai (Anykščių raj.)		1%			1%	18,70%	35,20%	40,70%
Karmėlava (Kauno raj.)		6,40%				80,80%	1,60%	1,60%
Liepiškės (Utenos raj.)		6%	3%	2%	4%	58%	9%	9%
Piktagalis (Anykščių raj.)						14,40%	21,60%	57,60%
Rumšiškės (Kauno raj.)	0,4%	1,20%				7,20%	14,40%	66,40%
Sariai (Švenčionių raj.)	1,20%	6%	7,20%			1,20%	16,80%	46,80%
Šeimyniškėliai (Anykščių raj.)				5,40%	24,30%	51,30%	8,10%	
Šilelis (Kauno raj.)			1,50%			25,20%	19,60%	36,40%
Šlapgiris (Anykščių raj.)		15%	5%	35%	10%	15%		
Tulpiakėmis (Ukmergės raj.)		0,70%		1,20%		24,60%	22,80%	31,20%

3 lentelė. Mirusiųjų orientacija Rytų Lietuvos senkapiuose procentais

Kaip matome (3 lentelė), dominuojančios senkapių laidojimo kryptys – šiaurės vakarai ir pietvakariai. Vakarų orientacijos kapai pagal gausą yra tik trečioje vietoje. Vis dėlto visomis kitomis laidojimo kryptimis laidota palyginti retai, taigi mirusiuosius stengiasi laidoti bent artima vakarams kryptimi.

Kernavės kapinyno kapų situacijos plane matome, kad dažnai gretimi kapai yra išdėstyti ne lygia greta, o tam tikru kampu kitų kapų atžvilgiu

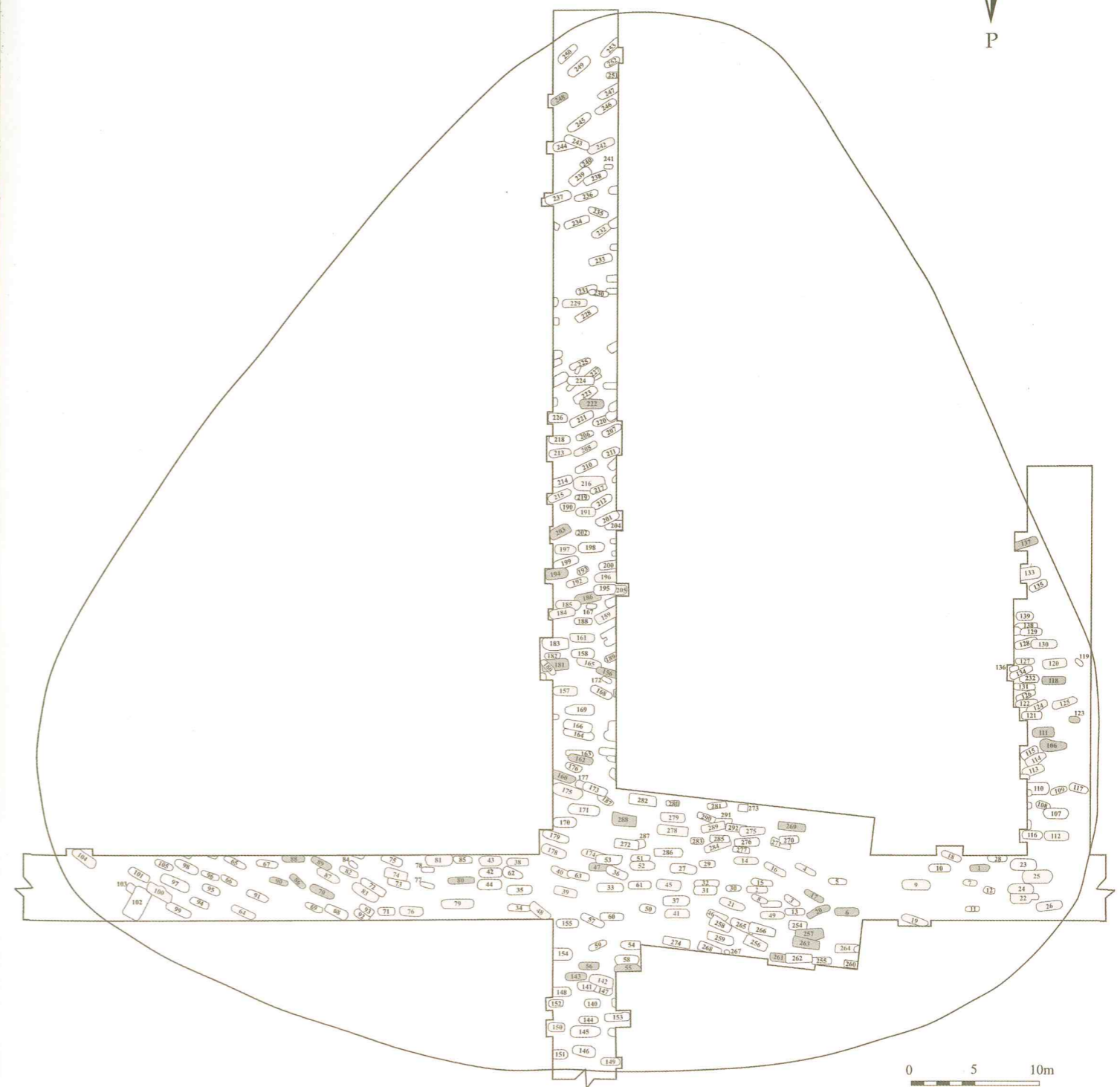
(4 pav.). Tokia pati tendencija pastebėta ir jotvingiškuose Juodosios Rusios kapinyuose. Tai aiškinama šeimų laidosenos tradicija. Manoma, kad tvarkingai – lygia greta palaidotos šeimos nariai gali taip pat „tvarkingai“ greitai išmirti (Kviatkovskaja A. 1998, p. 55).

Neaišku, kodėl kape Nr. 153 palaidotas 15–17 metų vyras (?) orientuotas galva į rytus. Tai vienintelis kapas, orientuotas visiškai priešinga vakarams kryptimi. Be to, mirusysis palaidotas ne tradiciškai aukštieklininkas, o ant dešinio šono, stačiu kampu suriestomis rankomis ir šiek tiek pariestomis kojomis. Kape nerasta jokių įkapių. Kapo vieta kapinyne kitų kapų atžvilgiu niekuo neišsiskiria. Krikščioniškoje bendruomenėje priešinga kryptimi laidojami kunigai. Manoma, kad taip jie ir po mirties išlieka „veidu“ į žmones. Priešinga kryptimi nei kiti bendruomenės nariai palaidotas šventikas aptiktas XIV a. pab.–XVII a. Kernavės kapinėse: 35–40 metų kunigo palaikai gulėjo galva į rytus, ant jų rasta bažnytinio rūbo – arnoto likučių (Jankauskas A. 1992, p. 25).

Bandyta išsiaiškinti, ar yra palaidotųjų orientacijos ir tam tikrų mirusiųjų kategorijų ryšys. Tačiau akivaizdu, kad nei palaidotųjų lytis, nei amžiaus grupė ar turtinis lygmuo su erdvine orientacija kapinyne nekoreliuoja. Dalies kapų orientaciją, mirusiųjų laidojimo kryptį lėmė kapo vieta kapinyne. Beveik visi kapai pietvakariniame kapinyno gale orientuoti į šiaurės vakarus. Kapai, išsidėstę šiaurinėje paminklo dalyje, orientuoti į pietvakarius. Tuo tarpu mirusieji, laidoti kapinyno centre, orientuoti daugiausiai galva į vakarus. Kapų orientacija atspindi kalvos reljefą: kapinyno krašte mirusieji laidoti išilgai kalvos krašto.

Bandant apibrėžti kapinyno plėtros principus ir kryptis kapai išskaidyti pagal lytį (4 pav.) ir amžiaus grupes (5 pav.). Kapų plane, apibūdinančiame populiacijos lyčių struktūrą, vizualiai atrodo, kad moterų kapų yra daugiau. Taip atsitiko todėl, kad dalies palaidotųjų lytis nustatyta tik pagal įkapes, o jų moterų kapuose buvo gerokai daugiau. Kapų situacijos plane (5 pav.) visi mirusieji suskirstyti į šešias amžiaus grupes: 0–9, 10–19, 20–29, 30–39, 40–49 ir per 50 metų. Žvelgiant į pirmąją schemą, akivaizdu, kad, laidojant mirusį, jo lytis kapo vietos

- - Moterų kapai
- - Vyrų kapai
- - Mirusiojo lytis neaiški

4 pav. Mirusiųjų lytis, osteologinių ir archeologinių tyrimų duomenimis

kapinyne nelėmė. Tiek vyriškosios, tiek moteriškosios lyties individų kapai panašiu santykiu išsidėstę visame tyrinėtame kapinyne plote. Kai kur moterų kapų aptikta kiek daugiau. Tačiau tai gali būti tik todėl, kad vyrų kapams identifikuoti pritrūka duomenų (osteologinė medžiaga sunykusi, nerasta įkapių).

Kapų situacijos planas, sudarytas pagal mirusiųjų amžiaus grupes, yra kur kas informatyvesnis (5 pav.). Vaikų ir jaunų žmonių iki 20 metų kapai aptinkami vienodai tankiai visame tirtame kapinyne plote. Kuo arčiau kapinyne centro, tuo daugiau surasta senesnių žmonių palaidojimų. Beveik visi, yra kelios išimtys, per 50 metų mirusieji palaidoti centrinėje kapinyne dalyje. Galimi keli tokio mirusiųjų amžiaus grupių išsidėstymo kapinyne paaiškinimai.

Akivaizdu, kad centrinė paminklo dalis yra ankstyviausia. Tai, kaip vėliau matysime, rodo ir įkapių chronologinė analizė. Prielaida, kad vėlyvuju kapinyne naudojimo laikotarpiu, XIV a. antroje pusėje, taip ženkliai sutrumpėjo vidutinė gyvenimo trukmė, atmetina. Tai yra nerealu žinant to meto istorinę situaciją. Didesnę keturiasdešimtmečių ir penkiasdešimtmečių mirusiųjų kapų koncentraciją kapinyne centrinėje dalyje lėmė kiti veiksniai. Pirmiausia, kapinyne centrą naudojant ilgiausiai, čia palaidotų kartų, tuo pačiu ir senų mirusiųjų skaičius automatiškai turi būti didžiausias. Kita vertus, kapinyne kraštuose palaidotų šeimų nariai iki 1390 metų (kapinyne naudojimo pabaiga) garbaus amžiaus gal dar nebuvo sulaukę. Taip pat gali būti, kad centrinė kapinyne dalis kaip seniausiai naudojama buvo suprantama kaip prerogatyvinė, ir čia laidota daugiau senyvų, nusipelnusių bendruomenės narių. Svarbu apskritai išsiaiškinti, kokių principu vyko kapinyne plėtra.

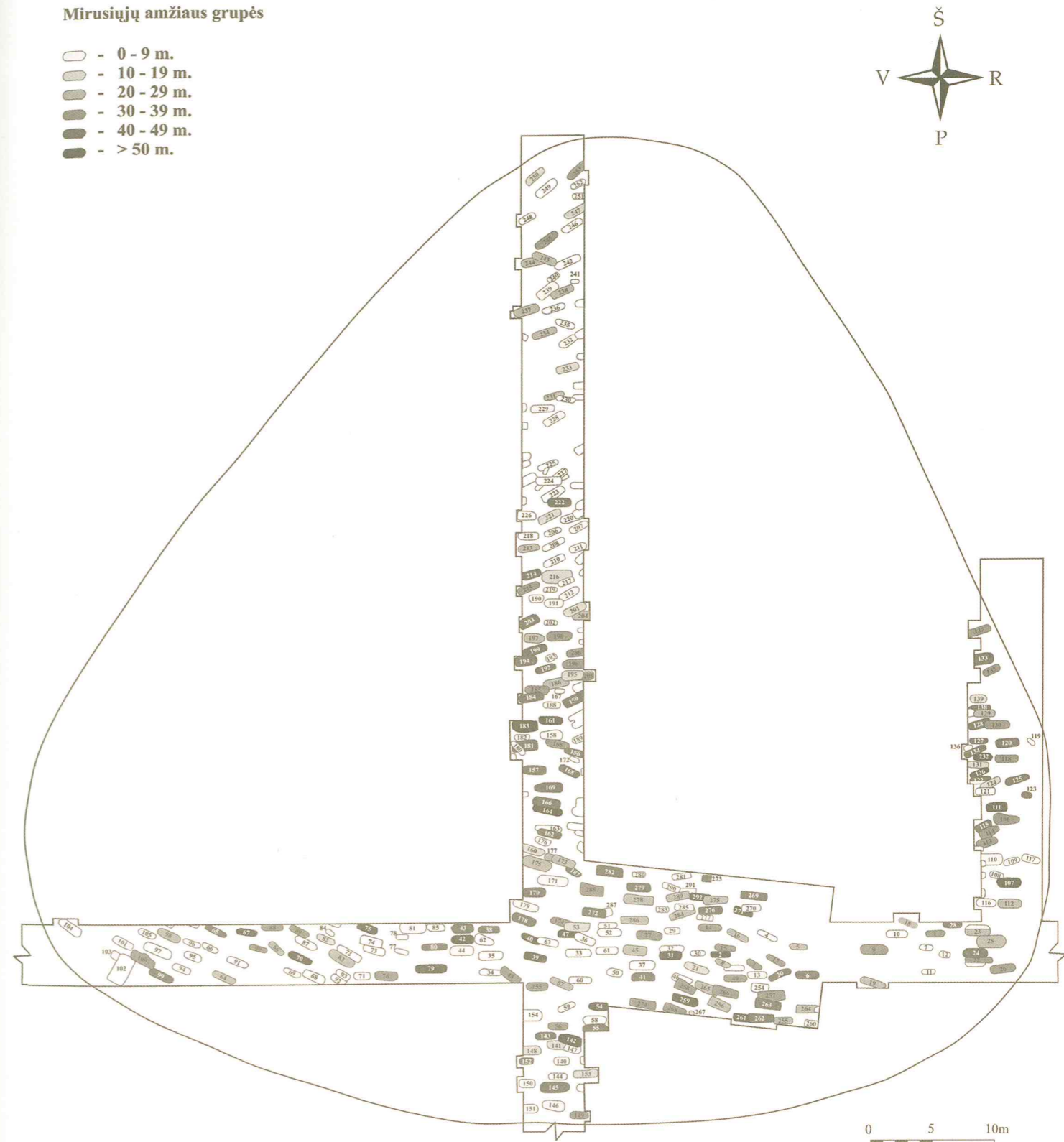
Pažymėtina, kad visas kalvos plotas kapinyne reikmėms nebuvo panaudotas. Į rytus ir šiaurės rytus nuo paskutinių kapų plokščia kalvos viršūnė tęsiasi ne vieną dešimtį metrų. Tuo tarpu kapai kai kuriuose tyrinėtuose plotuose išsidėstę labai tankiai. Susidaro įspūdis, kad mirusiuosius stengtasi žūtbūt palaidoti tam tikroje vietoje, nors erdvės tam dažnai beveik nebūdavo likę. Kai kurie vėlyvesni kapai net iš dalies dengia ankstyvesnius. Vadinasi, būtent ta

konkreči vieta laidojusiems mirusįjį buvo kažkuo svarbi. Teigti, kad ankstyvesni kapai buvo perkasami netyčia, užmiršus tikslią jų buvimo vietą, negalima, kadangi retesniuose kapų plotuose (vakarinis kapinyne galas) taip neatsitikdavo. Manytina, kad didelį kapų tankumą tam tikrose kapinyne vietose lėmė mirusiųjų giminystės ryšiai. Panašu, kad mirusiuosius šeimos narius stengtasi laidoti vienoje vietoje. Tai paaiškina ir tą faktą, kad nors centrinėje dalyje, kaip vėliau matysime, ir surasta ankstyviausių dirbinių, čia aptiktas ir vėlyvas pagyvenusio vyriškio kapas su monetomis. Taigi laidojimas giminystės ryšių principu – šeimomis ir lėmė tokį mirusiųjų amžiaus grupių pasiskirstymą kapinyne. Seniausios kernaviškių šeimos – centre, todėl čia kapų ir tankiausiai, ir vėlyviausios – pakraščiuose. Vėlyviausių šeimų pradininkai – pirmosios poros turėjo giminystės ryšių su ankstyviausiomis autochtonų šeimomis, todėl daugelis jų senolių taip pat gali būti palaidoti centrinėje kapinyne dalyje. Tai paaiškina tokią ryšką pagyvenusių žmonių skaičiaus disproporciją kapinyne centre ir kraštuose. Taip pat tampa suprantama didelė kapų koncentracija ir tankis aplink ankstyviausius palaidojimus ir palyginti retai išsidėstę kapai link kapinyne pakraščiu.

Laidojimo šeimomis principą rodo ir kapų situacijos planas, parodantis mirusiųjų lytį (4 pav.). Kapinyne nėra didesnės vien vyrų arba vien moterų kapų koncentracijos. Maža to, nė vienu atveju greta nebuvo palaidoti vienmečiai vyrai arba vienmetės moterys. Čia turimi omenyje subrendę bendruomenės nariai. Kaip žinoma, šeimoje tos pačios lyties subrendę panašaus amžiaus asmenys galėjo būti tik broliai arba seserys, kurie savo ruožtu jau turėjo būti naujų šeimų pradininkai. Be to, žinant Kernavės populiacijos dinamikos rodiklius ir sparčią reprodukciją, reikia pripažinti, kad tai nebuvo senbernių ir senmergių bendruomenė. Įdomu, kad net vaikų ir jaunuolių kapai, esantys greta vienas kito, yra skirtingo amžiaus. Taigi jie galėjo būti vienos šeimos palikuonys. Gaila, tačiau išskirti kapinyne atskirų šeimų kapų kompleksų, kol kas nėra galimybių. Archeologinių tyrinėjimų metu pagrindinis tikslas buvo surasti paminklo ribas. Kastos ilgos ir palyginti siauros perkastos. Todėl dalis galimų

Mirusiųjų amžiaus grupės

- - 0 - 9 m.
- - 10 - 19 m.
- - 20 - 29 m.
- - 30 - 39 m.
- - 40 - 49 m.
- - > 50 m.

5 pav. Mirusiųjų amžiaus grupės

šeimos kapų kompleksų palaidojimų dar neištirta.

Kapinyne aptikti keturi dvigubi kapai (Nr. 22, 23, 25 ir 122). Kape Nr. 22 palaidota 30–35 metų moteris ir 3–5 metų vaikas, kape Nr. 23 – 25–30 metų vyras ir 3–5 metų vaikas, kape Nr. 25 – 25–30 metų moteris ir 20–40 metų vyras (?). Kape Nr. 122 aptikti 45–50 metų moters ir 3–5 metų vaiko griaučiai. Pirmieji trys kapai buvo pietrytiniame kapinyne pakraštyje, vienas netoli kito ir sudarė netvarkingą eilę šiaurės–pietų kryptimi. Keli dvigubi kapai vienoje vietoje liudija vienalaikę grupės asmenų mirtį. Kadangi kapai yra kapinyne pakraštyje, juos galime sieti su kapinyne naudojimo baigiamąja faze, konkrečiai – su 1365 m. Vokiečių ordino puolimu. Istorinių šaltinių duomenimis, per 1390 m. puolimą Kernavės gyventojai pasitraukė. Taigi 1365 m. – realesnė palaidotųjų žuvimo data. Mirusiųjų laidojimas su vaikais vėlgi liudija šeimyninį laidojimo principą. Čia vienoje vietoje matome trijų kartų kapų grupę. Dvigubų kapų Nr. 22 ir 25 tarpe palaidota 45–50 metų moteris (kapas Nr. 24), greta dvidešimtmetis vyras ir trisdešimtmetė moteris su 3–5 metų vaikais. Turint omenyje patriarchalinę bendruomenės struktūrą, ištekėjusi moteris tampa vyro šeimos nare. Tokiu atveju galimas toks čia palaidotųjų šeimos narių modelis: kapas Nr. 24 – motina, kapas Nr. 23 – žuvęs sūnus ir jo vaikas, kapas Nr. 22 – marti ir jos vaikas. Įdomus vienintelis kapinyne dvigubas suaugusių asmenų kapas Nr. 25. Jame palaidotas vyras pagal amžių galėjo būti vyresnis motinos sūnus, moteris – marti. Kape aptiktas peilis gulėjo netradicinėje vietoje, tarp mirusiųjų galvų. Peilio smaigalys beveik rėmėsi į mirusiosios kaukolę, o rankena nukreipta vyro galvos link. Iš etnografinių šaltinių yra žinoma tradicija tarp nesusituokusių vyro ir moters dėti kardą, kirvį ar peilį siekiant apsidrausti nuo galimos nuodėmės. Dvigubas moters ir vaiko kapas Nr. 122 taip pat aptiktas pietrytiniame kapinyne pakraštyje. Šių asmenų vienalaikę mirtį taip pat galima sieti su 1365 m. data.

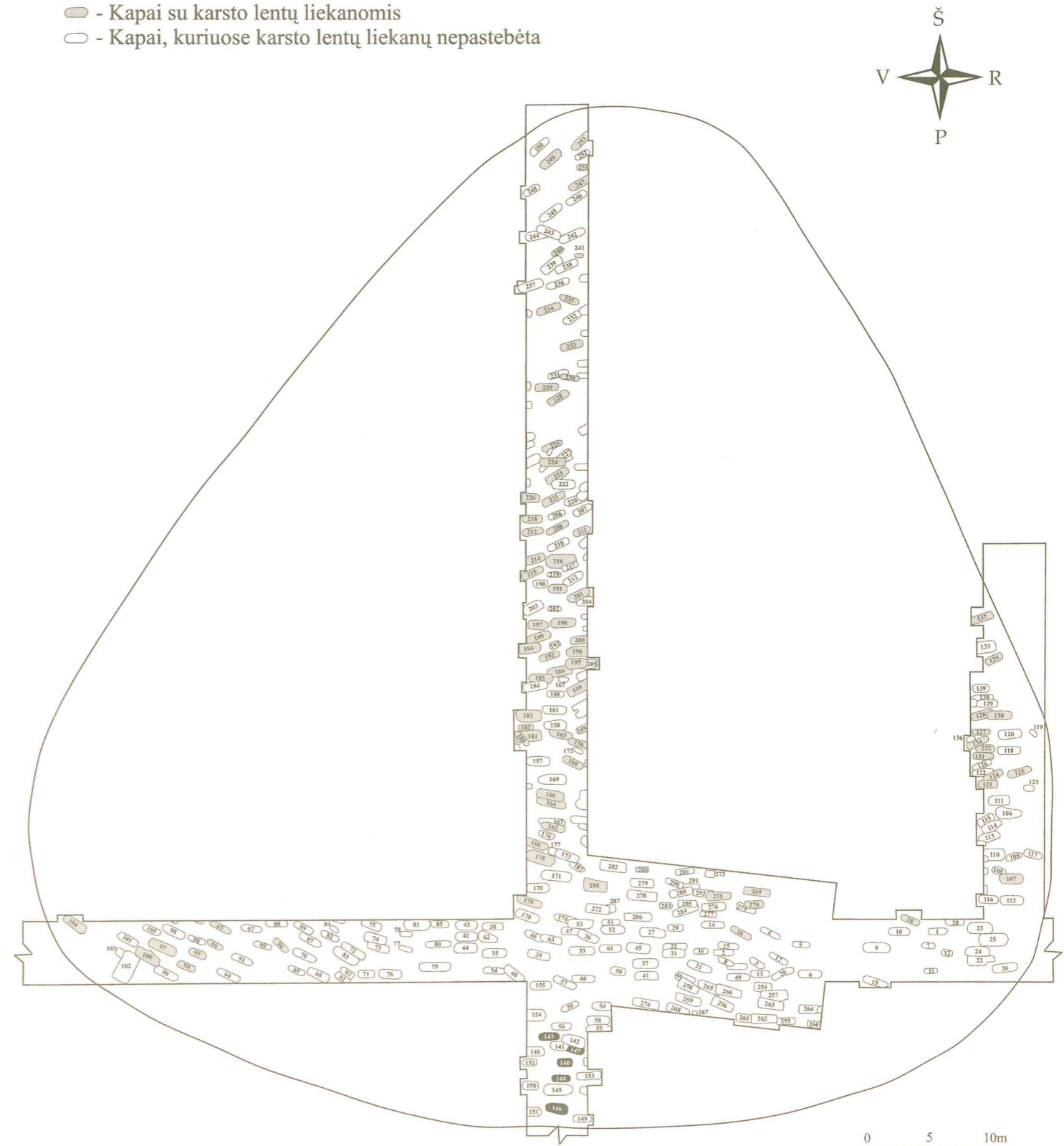
Kapai turėjo būti pažymėti žemės paviršiuje. Laidojant mirusiuosius giminės žinojo, kur palaidoti jų tėvai. Tačiau archeologiškai kapų žymėjimo būdo apčiuopti nepavyko. Vėlyvesnė ūkinė veikla, arimas buvusias antžemines kapų

žymėjimo liekanas sunaikino.

Kapo duobės kastos iki vieno metro gylio nuo tuometinio žemės paviršiaus. Dabar dėl natūralios kalvos erozijos dalis kapų, ypač centrinėje kapinyne dalyje, atsidūrė beveik po velėna. Beveik visos duobės daugmaž taisyklingo stačiakampio apvaliniais kampais formos, plokščiais dugnais, iki 95x250 cm dydžio. Kapo duobės dydį, matyt, lėmė mirusiojo ūgis ir sudėjimas. Pastebėta, kad daliai vaikų kapų kartais būdavo iškasamos neproporcingai didelės duobės (kapai Nr. 44, 81, 110). Taigi nebūtinai didelėse kapų duobėse, kuriose osteologinė medžiaga visiškai sunykusi, buvo palaidoti suaugę mirusieji. Kita vertus, visus iki 120 cm ilgio kapus galima laikyti vaikų (išskyrus kapus (?) Nr. 123 ir 267, kuriuose suaugusių mirusiųjų kaulai vėlesniais laikais buvo be tvarkos sumesti į nedideles duobes).

Dalis mirusiųjų laidoti karstus primenančiose medinėse konstrukcijose: 85-iuose kapuose (29,1%) pastebėta medinių lentų liekanų (6 pav.). Tačiau tai nereiškia, kad kituose kapuose karstų nebuvo. Daugeliu atvejų kasinėjant pavykdavo pastebėti tik nežymius karsto lentų likučius. Kituose kapuose karstai galėjo sunykti visiškai, pavyzdžiui, dėl prastesnės medienos. Karstai stačiakampio formos, iki 2 m ilgio ir 45 cm pločio. Lentos dažniausiai aptinkamos tik palei mirusiojo šonus ir iš galų. Dviem atvejais užfiksuotos lentos, dengusios kapą iš viršaus (kapai Nr. 18 ir 86). Panašu, kad lentos tarpusavyje nebuvo sujungtos. Mirusysis buvo paguldomas į kapą ir apdedamas lentomis iš šonų, galo ir kartais viršaus. Atsidengusios lentų konstrukcijos dažniausiai priminė neštuvų formą. Ilgosios lentos keliolika centimetrų išlisdavo toliau skersinių lentų. Taip, matyt, atsitikdavo dėl žemės spaudimo, galinės lentos buvo išspaudžiamos link kapo vidaus. Lentos – iki 2 cm storio. Kokia naudota mediena, neaišku, kadangi labai prastai išlikusi organika. Karstų lentos lentomis čia vadinamos sąlygiškai, kadangi iš jų liko tik juodesnės žemės žymės. Kape Nr. 18 lentos buvo apdegintos iš išorės, nors laužavietės kapo vietoje nerasta. Kernavės kapinyne nerasta geležinių vinių, kuriomis vėlyvesniuose senkapiuose paprastai būdavo sutvirtinamos karstų lentos. Manoma, kad lentų

- - Kapai su karsto lentų liekanomis
- - Kapai, kuriuose karsto lentų liekanų nepastebėta

6 pav. Kapai su karsto lentų liekanomis

karstai, sutvirtinti geležinėmis vinimis, Lietuvoje atsirado tik XV amžiuje. Tačiau Rytų Lietuvoje tyrinėtų senkapių medžiaga rodo, kad ši tradicija nebuvo visuotinai paplitusi net XVI–XVII amžiuje. Kaltinių vinių apskritai nerasta Sarių XIII–XIV a. (Švenčionių raj.) (Kuncienė O. 1979, p. 78), Narkūnų XIV–XV a. (Utenos raj.) (Kulikauskienė R., Luchtanas A. 1979, p. 102), Krūminių XV–XVI a. (Varėnos raj.) (Kulikauskienė R. 1969 (š)), Diktarų (Anykščių raj.) (Urbanavičius V. 1977 (š)), Ažugirių XIV–XVII a. (Utenos raj.) (Urbanavičius V. 1978, p. 211), Ruklių (Utenos raj.) senkapiuose. Pavyzdžiui, net vėlyviausiuose Ruklių senkapio kapuose su Jono Kazimiero šilingais (XVII a. antroji pusė) karsto vinių nerasta. Kituose to meto Rytų Lietuvos senkapiuose vinių aptikta labai nedaug: Piktagalio (Anykščių raj.) senkapyje tyrinėti 42 kapai, surastos trys vinys (Urbanavičius V. 1970 (š)); Liepiniškių (Utenos raj.) senkapyje tyrinėta 100 kapų, aptiktos trys vinys (Urbanavičius V. 1971 (š)); Karmėlavoje (Kauno raj.) iš 122 kapų tik dvejuose aptikta po vieną vinį (Rickevičiūtė K. 1975, 1976, 1977 (š)). Daugiau karsto vinių aptikta Skrebinų (Jonavos raj.) senkapyje. Čia iš 153 tyrinėtų kapų 16-oje aptiktos kaltinės karstų vinys. Devyniais atvejais surasta po šešias vinis karste, keturiais – po keturias vinis ir trimis – po vieną vinį (Urbanavičius V. 1970 (š)). Šie duomenys rodo, kad ne tik XIV a., bet ir vėlesniais laikais geležinėmis vinimis karstai retai kada buvo tvirtinami. Karstų atsiradimą Juodosios Rusijos jotvingiškuose kapuose su krūsnimis autoriai datuoja XV a. pabaiga. Manoma, kad tai susiję su krikščioniškosios ideologijos išsiskynimu visuomenėje ir bibliiniu pasakojimu apie Jėzaus Kristaus prikalmą geležinėmis vinimis prie kryžiaus (Kviatkovskaja A. 1998, p. 53). Tik tada, jų manymu, atsirado tokie karstai, kokius išivaizduojame dabar.

Kaltinių vinių naudojimas karstų gamybai turi būti susijęs su kalvystės amato išvystymo lygiu. XIII–XIV a. Kernavės medinėje architektūroje geležinės vinys naudotos labai saikingai. Galimas daktas, kad anksčiau medinėms kapų konstrukcijoms sutvirtinti naudotos medinės vinys – kniedės. Viena tokia vinis aptikta Venzovščinos (Juodoji Rusia) kapinyne (Kviatkovskaja A. 1998, p. 52).

Kapų su karstais išsidėstymo kapinyne schema

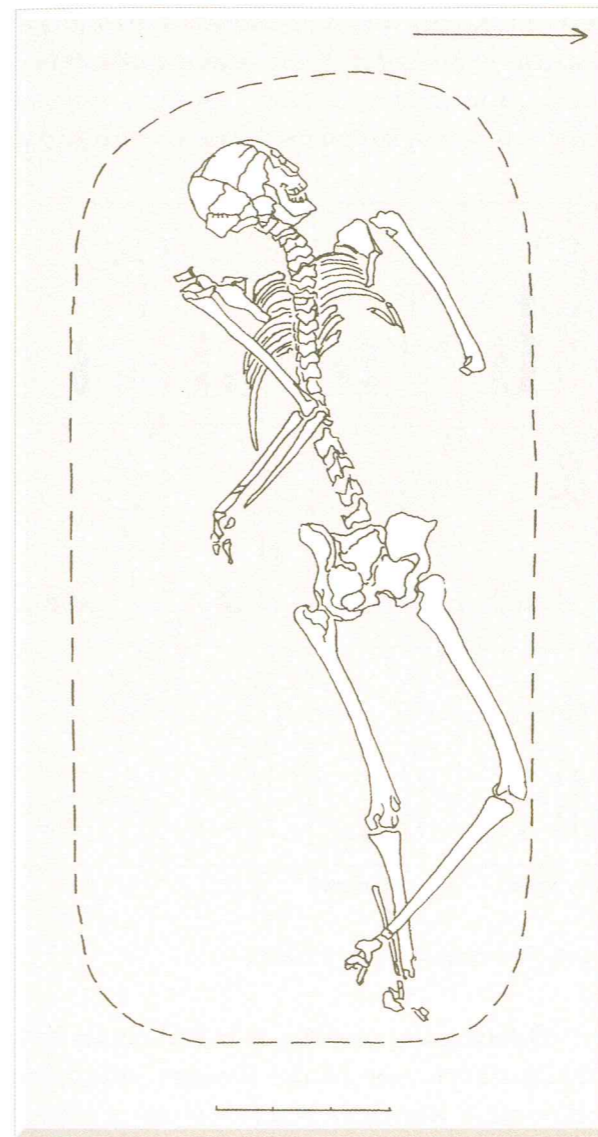
nera patikima, kadangi daugelis karstų galėjo ir neišlikti. Tačiau akivaizdu, kad kapinyne centre kapų su karstais aptikta kiek mažiau (6 pav.). Gali būti, kad ankstyviausi kapinyne kapai yra be karstų. Juk čia palaidotų pirmųjų mirusiųjų tėvai dar buvo deginami ir laidojami paprastose duobėse. Taigi karstai turėjo atsirasti ne pirminiu kapinyne naudojimo etapu, o kiek vėliau. Manytina, kad kapo Nr. 18 apdegintos karsto lentos taip pat yra neseniai gyvavusios mirusiųjų deginimo tradicijos atgarsis.

Ne visi mirusieji palaidoti tradiciškai aukštiekninki. Kapų Nr. 86, 142 ir 155 mirusieji gulėjo kniūbsti. Kape Nr. 153 vyras palaidotas ant dešinio šono, kapo Nr. 133 moteriai nukirsta galva ir rankos.

Kape Nr. 86 palaidotas 25–30 metų vyras paguldytas pusiau kniūbsčias, pusiau ant dešinio šono, kiek pariestomis kojomis. Panašia poza palaidota 50–55 metų moteris kape Nr. 142. Pirmasis turėjo kapšėlį (išliko metalinės detalės) ir skiltuvą, moteris – kaklo vėrinį iš stiklo karolių. Kapai nei įkapėmis, nei situacija kapinyne niekuo neišsiskiria. Kartais mirusieji laidojami netradicinėje pozoje esant iškrypusiam dėl ligos stuburui, tačiau čia jokių patologijų nepastebėta. Taigi priežastis, kodėl mirusieji palaidoti kniūbsti, lieka neaiški.

Kitokia situacija kape Nr. 155 (7 pav.). Panašu, kad 30–35 metų vyras kapo duobėje buvo nužudytas. Tai liudija keli mirtini pakauškaulio žvyno lūžiai nuo smūgių į galvą. Mirusiojo padėtis tikrai neprimena amžino poilsio palaidoto žmogaus pozos. Panašu, kad jis buvo įstumtas arba įverstas į duobę. Rankos įsiremęsios plaštakomis į duobės dugną, dešinė koja sulenкта kampu ir guli ant kairiosios. Keista, kad taip brutaliai nužudytas, matyt, kažkuo prasikaltęs vyras palaidotas greta kitų bendruomenės narių. Kaip žinoma, savižudžiai vėliau nekrikštai ir kiti nedorėliai bendruomenės nariai buvo laidojami už kapinyne ribų. Šiuo atveju neatmestina kriminalinės žmogžudystės versija. Kapų situacijos plane kapas Nr. 155 niekuo neišsiskiria.

Apie žmonių laidoseną netradicinėse padėtyse turime žinių mūsų gyvojoje tautosakoje. Čia pavyko rasti vieną, nors ir gana komišką užuominą, kodėl kai kurie mirusieji guli kniūbsti. „Atkasus nabašninko duobę gali suprasti, ar jis naktimis vaikš-

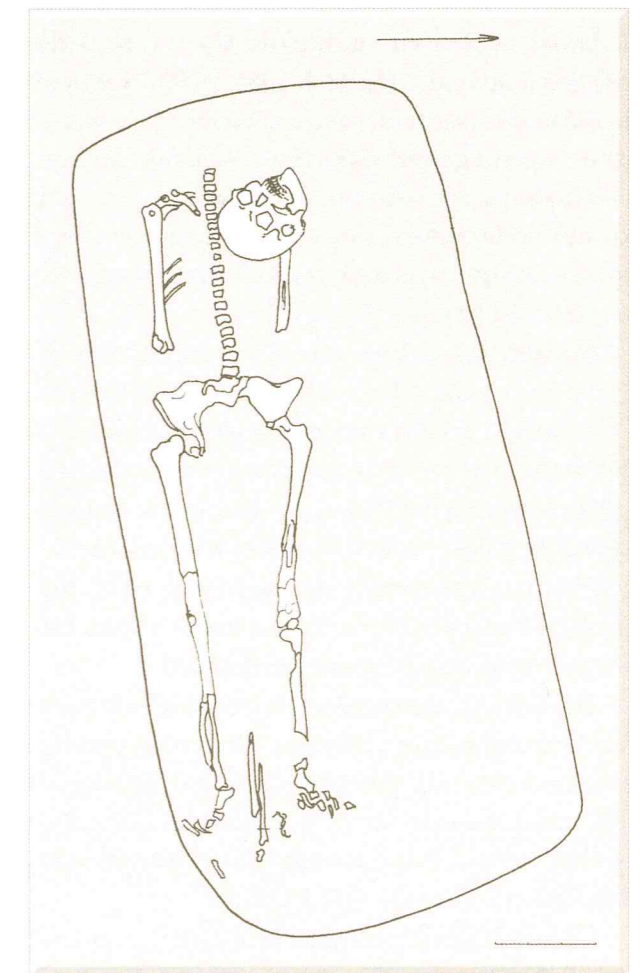

7 pav. Kapas Nr. 155

čioja, ar ne. Jeigu vaidenasi, tai guli užvirtęs kniūbsčias, nes parlėkęs iš strioko nespėja atsigulti auštiekninkas“ (Balys J. 1981, p. 118). Taigi kniūbsčias mirusysis asocijuojasi su vauduokliu. Šios žinutės pirminė prasmė gali būti kur kas gilesnė. Galbūt seniau taip buvo laidojama tikintis, kad mirusiojo vėlė nesivaidens ateityje.

Itin sudarkytas 45–50 metų moters skeletas aptiktas kape Nr. 133 (8 pav.). Mirusiosios galva buvo nukirsta ir padėta kairiojo raktikaulio srityje, viršugalviu krūtinės link. Be to, ties alkūnėmis nukirstos rankos. Dilbių ir plaštakų kaulai aptikti tarp mirusiosios pėdų. Pažymėtina, kad kapas

nebuvo suardytas. Apatinis žandikaulis rastas savo vietoje. Taigi moters galva buvo nukirsta ir taip padėta dar nesunykus minkštiesiems audiniams. Skeleto padėtis kape rodo, kad iš pradžių mirusioji buvo palaidota tvarkingai, kaip ir paprasta bendruomenės narė, aukštiekninka, galva į vakarus. Atmestina ir kapo apiplėšimo versija, kadangi mirusiosios ausų srityse aptikti du sidabriniai paausuoti antsmilkiniai su stilizuotomis žirgo galvutėmis. Be to, kam gi kapų plėšikams reikėtų nukirsti moters dilbius.

8 pav. Kapas Nr. 133

Čia vėlgi galime remtis mūsų tautosaka. Buvo tikima, kad jeigu mirusysis vaidenasi, vis grįžta į namus ir neduoda ramybės, reikia jį iškasti ir nukirsti galvą. „Visoje Lietuvoje plačiai yra žinomas tikėjimas, kad jeigu numirėlis vaidenasi (vaikščioja, grįžta į namus), tai reikia atkasti jo kapą, nukirsti

galvą ir padėti tarp jo kojų taip, kad nepasiektų rankomis, tada daugiau nebesivaidens; apie tai yra daug pasakojimų“ arba „... pakaruokliai bei visoki kiti savižudžiai, o staiga mirę, kartais visoki nedorėliai, galį neduoti ramybės, namo pareiti ar jų mirties vietoje pasirodyti, o nuo jų visų (keršytojų ir nenuoramų) galima esą apsisaugoti tik galvą (lavonui) nukirtus ir ją tarp kojų išspraudus, tada atsikėlęs negalės surasti savo galvos ir vaidentis... Antazavės apyl. prieš 70 metų atkasus lavoną nukirsta vienai moteriai galva, kuri vaidenosi, o Dusetų krašte ir siejama su vieta, kad vienas sūnus, negalėdamas atsikratyti vaiduokliu tėvu, turėjęs nukirsti galvą lavonui“ (Balys J. 1981, p. 98). Tokių atvejų mūsų žodinėje tautosakoje užfiksuotas ne vienas. Kartais lavono galvos nukirtimas siejamas su kova su vadinamaisiais vampyrais: „Pagaliau yra viena tokia numirėlių rūšis (vampyrai), kurie gyvena kape, jų kūnas nesupūva, jie naktimis iščiulpia miegančių gyvų žmonių kraują“ (Balys J. 1981, p. 117).

Manytina, kad kape Nr. 133 palaidota moteris taip pat buvo nukirsdinta atliekant maginį veiksma po jos mirties. Tik čia tikrumo dėlei nukirsta ne tik galva, bet ir rankos. Tokių kapų, atidžiau peržvelgus tyrinėtų senkapių medžiaga, gal atsirastų ir daugiau, kadangi jie galėjo būti traktuojami kaip suardyti.

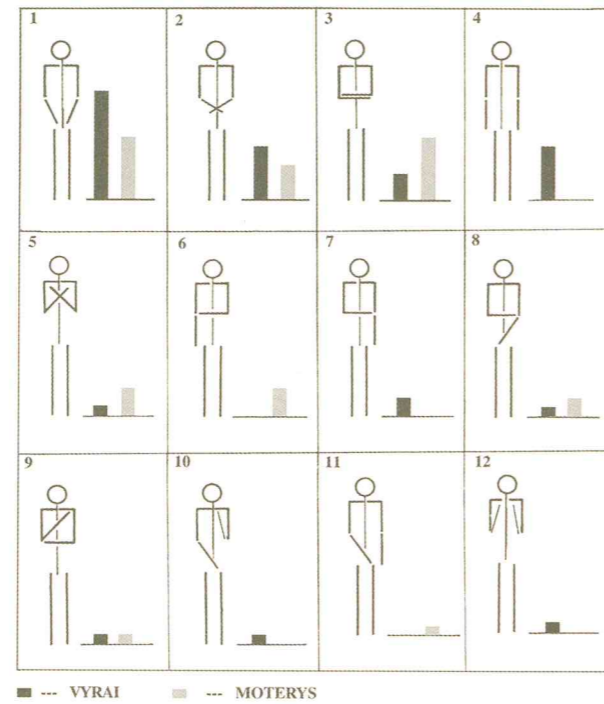
Pirmiau aprašytieji netradiciškai palaidotų mirusiųjų kapai yra tik nedidelės bendro konteksto išimtis ir kaip atskira grupė netraktuotini.

Tradiciškai aukštelininkų ir ištiestomis kojomis palaidotų mirusiųjų varijuoja tik rankų padėtis. Tiesa, kaukolės taip pat guli skirtingai: tiesiai, ant kairio arba dešinio šono. Tačiau kaukolė galėjo nusvirti į vieną ar kitą pusę arba net užsiversti atgal, jau palaidojus mirusįjį, yrant kūnui.

Kadangi osteologinė medžiaga labai sunykusi, tiktai 65 (25,7%) mirusiųjų abiejų rankų padėtis buvo aiški. Tarp jų buvo 35 vyrų, 27 moterų ir trys neaiškios lyties kapai.

Bandyta analizuoti, ar yra rankų padėties ir mirusiųjų amžiaus ryšys, tačiau ryškesnės koreliacijos nepastebėta. Prielaida, kad dominuojanti rankų padėtis skirsis ankstyviausiuose ir vėlyviausiuose kapuose, taip pat nepasitvirtino. Tačiau tam tikrų tendencijų pastebėta išskaidžius kapus pagal lytį. Visi mirusieji, palaidoti ištiestomis palei

kūną rankomis, yra vyriškosios lyties (9 pav.). Dažniau vyrai laidoti ir ant klubų sudėtomis rankomis. Kuo arčiau krūtinės sudėtos mirusiųjų rankos, tuo daugiau tokios serijos moterų kapų.

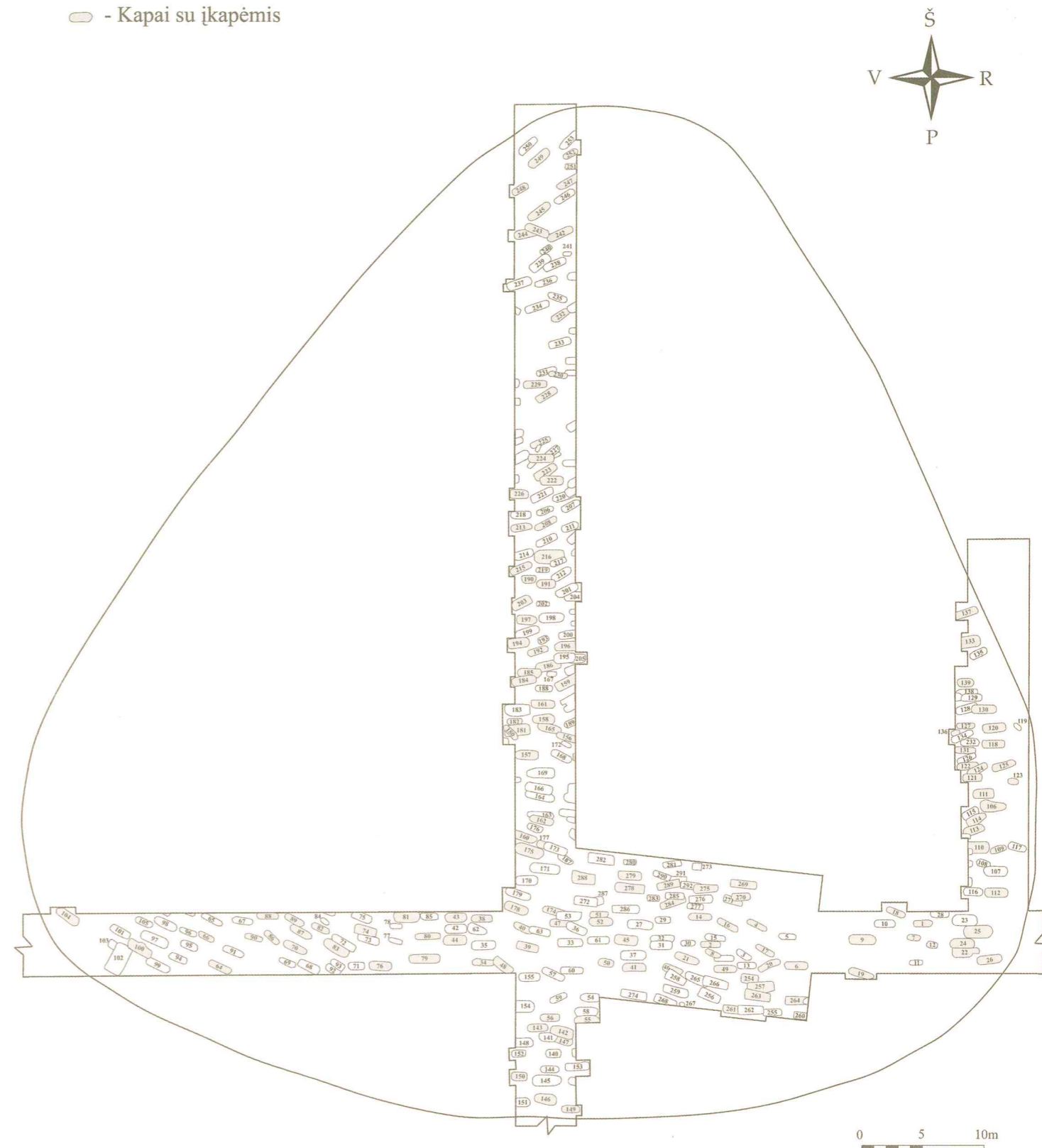
9 pav. Mirusiųjų rankų padėtys

Osteologinės medžiagos ir laidosenos analizė leidžia daryti tam tikras išvadas apibūdinant viduramžių Kernavės bendruomenę ir jos narių laidoseną. Tačiau liko neatlikta aptiktų įkapių tipologinė-chronologinė analizė. Tai leistų tiksliau datuoti ne tik patį paminklą, bet ir atskirus kapus jame. Ankstyvesnių ir vėlyvesnių kapų išsidėstymas turėtų patikslinti paminklo plėtros principus, o kapinyno plėtra, jos tempai apibūdina ir to meto populiacijos dinamiką.

Koks buvo individo vaidmuo bendruomenėje, taip pat gali atskleisti įkapių gausa kapuose. Šiuo atveju svarbu išsiaiškinti atskiros įkapių grupės ir palaidotųjų amžiaus bei lyties koreliaciją.

Bendras kapų su įkapėmis procentas yra palyginti nedidelis. 145 (49,65%) kapuose jų apskritai nerasta (10 pav.). Kitų 147 (50,35%) kapų didžiąją dalį sudaro moterų kapai – 82 (55,78%). Vyrų kapų su įkapėmis aptikta tik 32 (21,76%). 33 asmenų (22,44%) lytis nenustatyta. Taigi iš viso

○ - Kapai su įkapėmis

10 pav. Kapai su įkapėmis

kapinyne tik 10,96% kapų, kur palaidoti vyrai su įkapėmis. Be to, dauguma vyriškų įkapių yra aprangos detalės – sagos, diržų sagtys ir grandys.

Keturiolikoje vyrų kapų apskritai aptikta tik po vieną įkapę: keturiuose – tik diržo detalės, taip pat keturiuose rasta po vieną sagą ar žvangutį, trijuose po vieną peiliuką, dvejuose po vieną didesnę peilį, viename rastos tik kapšelio detalės, dar viename – tik moteriškas auskariukas. Kiti kapai taip pat turtingumu ir įkapių gausa nepasižymi. Aptinkami tokie įkapių deriniai: peiliukas ir kapšelio detalės, peiliukas ir žiedas, saga ir pora žiedų, dvi sagos ir diržo grandys ir t. t. Matyt, turtingusias kapas Nr. 137. Jo inventorių – kapšelio ir diržo detalės, du žiedai, skiltuvas ir dvi monetos. Retesnės įkapės vyrų kapuose: apyrankė (kapas Nr. 203), sagučių vėrinys (kapas Nr. 88), pavieniai karoliai (kapai Nr. 106, 222).

Iš viso 32 vyrų kapuose aptiktos 67 įkapės. Kapinyne pagal kaulus ir archeologiškai identifiukuota 70 vyrų kapų. Taigi vienam kapui tenka vidutiniškai po vieną įkapę. Identifiukuota 100 moterų kapų, 83-uose aptiktos 233 įkapės. Vienai kapinyne palaidoti moteriai vidutiniškai tekdavo po 2,33 įkapes.

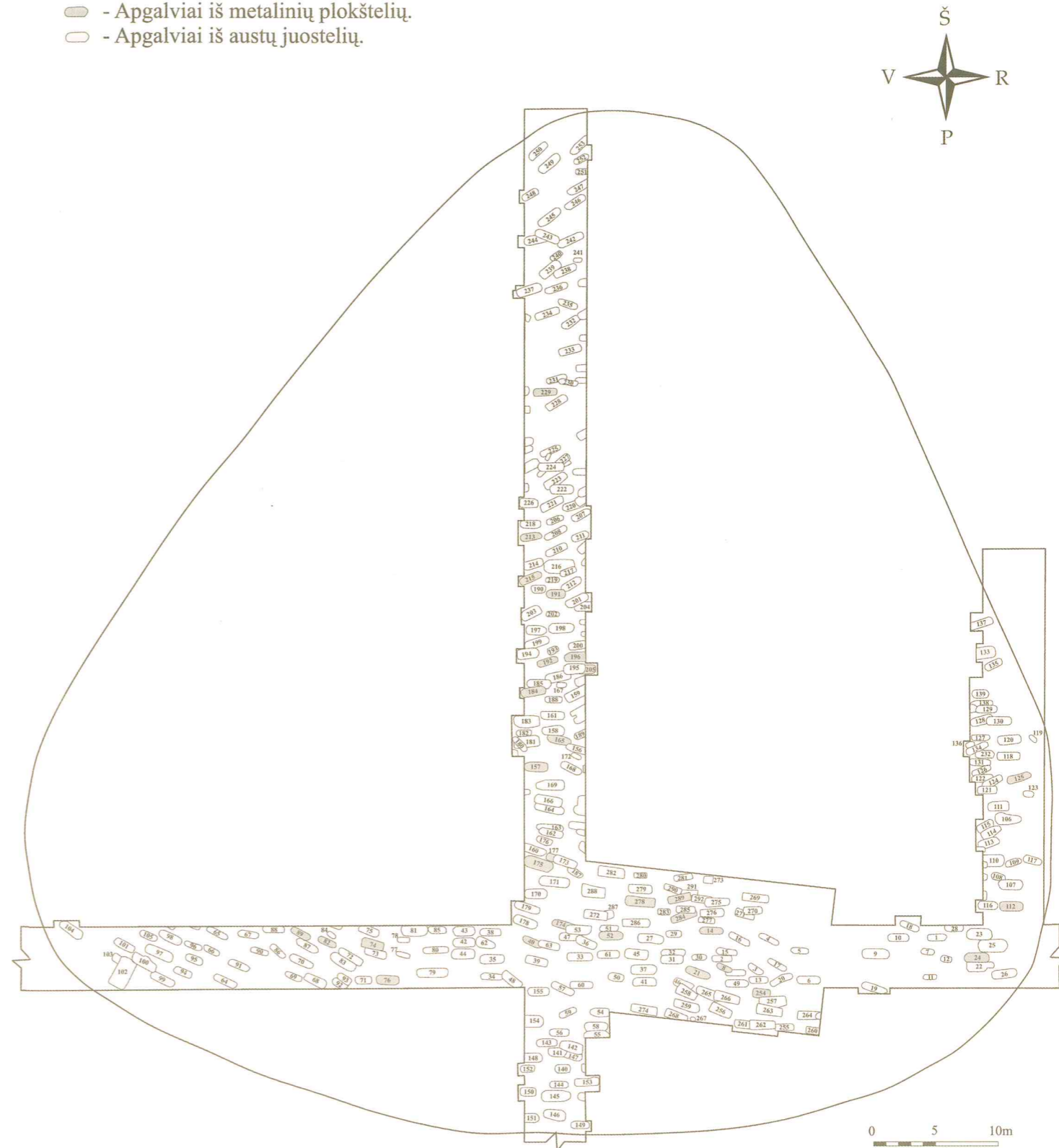
Moterų kapuose įkapių spektras kur kas platesnis. Tai daugiausia papuošalai. Turtin-gesniuose kapuose aptikti ištisi jų kompleksai. Mirusiųjų galvas puošė apgalviai ir auskarai, krūtinės sritį – vėriniai iš įvairiaspalvių stiklo karolių, kaurio kriauklių, žvangučių, kryželių ir įvairių tipų kabučių, rankas – žiedai ir apyrankės. Itin puošnūs kapuose aptikti apgalviai. Kernavės kapinyne jų rasta kaip niekur daug – net 35 kapuose (11 pav.), poroje jų aptiktos tik visiškai sunykusių apgalvių plokštelių žymės. Kituose šio laikotarpio kapinyuose apgalviai aptinkami retai.

Apgalviai – tai metalinių plokštelių eilutė, prisiūta ant audinio, kartais odinės juostelės (29 vienetai) arba tik juostelė, austa iš metalizuotų siūlų (4 vienetai). Plokštelės įvairiausių formų (12–15 pav.): stačiakampės (3 apgalviai), kvadratinės (11 apgalvių), trikampės (3 apgalviai), penkiakampės (11 apgalvių) ir kt. Apgalviai dengdavo mirusiųjų kaktą ir smilkinius maždaug 1 cm virš akiduobių lankų. Pačias plokšteles iš visų pusių supo vienguba arba

dviguba smulkių biserinių karoliukų eilutė. Buvo manoma, kad metalinės plokštelės puošdavo ne juostelės, o kepurėlės priekinę dalį (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1997, p. 86). Tokia šalmo pavidalo kepurėlė, tiesa, odinė, iš priekio papuošta bronzinėmis plokštelėmis, surasta Venzovščinos (Baltarusija) kapinyne (Kviatkovskaja A. 1998, p. 68). Kernavės kapinyne kepurėlių nerasta. Galimas daiktas jos sunyko, kaip ir visa organika, tačiau keturiuose kapuose (Nr. 2, Nr. 46, Nr. 127, Nr. 133) vietoje apgalvių aptiktos tik 12 mm, 22 mm, 28 mm ir 29 mm pločio audinio juostelės, austos iš metalizuotų siūlų (16 pav.). Matyt, tai buvo tokią pačią reikšmę turėję papuošalai kaip ir apgalviai, tik be metalinių plokštelių. Tai, kad Kernavės kapinyne apgalvių plokštelės buvo tvirtinamos ant juostų, o ne kepuraičių, leidžia manyti pats jų komponavimo būdas, stengiantis plokšteles sutalpinti į siaurą apie 3 cm juostelę. Be to, Kernavėje po jomis nerasta odos fragmentų. Plokštelės siūlais pritvirtintos prie šilkinio, lininio arba vilnonio audeklo. Vis dėlto griežtai teigti, kad metalinės plokštelės buvo siuvas ant juostų, o ne ant kepuraičių, negalime, kadangi neturime nė vienos tokio tipo galvos dangos, kur būtų gerai išlikę organiniai jos elementai. Stiklo karoliukai, supę plokšteles, taip pat labai sunykę. Kai kuriuose kapuose iš jų buvo likę tik birūs kiek šviesesnės spalvos milteliai. Dėl stiprios irizacijos daugeliu atvejų neaiški pirminė jų spalva, tačiau dažniausiai aptinkami balti, pasitaiko juodų, raudonų. Kapuose, kuriuose stiklo karolių apskritai nerasta, galima tik spėti jų čia buvus, kadangi tarp plokštelių būna palikti tarpai.

Plokštelių gamybos technologija buvo sudėtinga, reikėjo didelio juvelyro meistriškumo ir žinių. Plokštelės pagamintos metaloplastiniu būdu, naudojant spaudimo techniką. B. Rybakovo nuomone, ši technika atsirado X a. antroje pusėje Volynės žemėse (Рыбаков Б. 1948, с. 301). Autorius mano, kad spaudimo technika tapo populiari atsiradus dirbinių juodinimo menui, kadangi jis reikalavo iškilais reljefinio piešinio ir gilesnio fono. Tokiu būdu pagamintų ir juodintų stilizuotos lelijos formos kabučių vėrinys buvo surastas tyrinėjant Kernavės senkapius bažnyčios šventoriuje XIV a.

- - Apgalviai iš metalinių plokštelių.
- - Apgalviai iš austų juostelių.

11 pav. Kapai su apgalviais

pabaigos–XV a. pradžios kape (Jankauskas A. 1990, p. 138–140). Panašūs vėriniai aptinkami to meto lobiuose (Kuncienė O. 1972, p. 194–199). Kernavės kapinyne rasta ir daugiau dirbinių, pagamintų naudojant metaloplastikos techniką: daugiakarolių antsmilkinių karoliai, sagos, tie patys stilizuotos lelijos formos kabučiai ir kai kurių tipų žiedai. Apgalvių plokštelės gamintos tokia tvarka: plona spalvoto metalo plokštelė klojama ant kietesnio metalo formos su iškilium ornamentu. Ant plokštelės dedama švino plokštė, per kurią plakama mediniu plaktuku. Toks gamybos būdas buvo gerokai našesnis už papuošalų liejimą ar kalimą. Juvelyras galėjo gaminti dirbinius masiškai, be jokių gamybos atliekų, kaip kad atsitinka juos liejant. Kernavės-Kriveikiškių apgalviams būdinga tai, kad kiekvieno plokštelės yra visiškai identiškos, tai yra pagamintos naudojant vieną formą.

Daugelis surastų apgalvių plokštelių sidabrinės paausutos (kapai Nr. 8, 14, 21, 24, 52, 74, 82, 112, 125, 157, 165, 175, 177, 205, 215, 278, 284, 289), yra žalvarinių alavuotų ir tik žalvarinių bei sidabrinų*. Kituose to meto Lietuvos senkapuose paausutuose dirbinių rasta vienas kitas, o tokiu būdu puoštų apgalvių plokštelių apskritai nėra. Dengiant sidabrinis arba žalvarinius dirbinius auksu buvo naudojama amalgama, kurioje, be aukso ir kitų sudedamųjų dalių, buvo naudojamas ir gyvsidabris.

Visi aptiktieji apgalviai yra saviti, dažniausiai neturintys analogų archeologinėje medžiagoje juvelyriniai dirbiniai. Tipologiškai juos galima suskirstyti į tris tipus: a) apgalviai, sudaryti iš vienos plokštelių eilutės; b) apgalviai iš dviejų plokštelių eilučių (paprastai didesnių plokštelių eilutė būna virš mažesnių); c) apgalviai iš daugiau nei dviejų plokštelių eilučių. Kernavės-Kriveikiškių kapinyne daugiausia surasta pirmo tipo apgalvių – 22, antro tipo – 5, trečio – 2. Dviejų (pirmo ir trečio tipo) apgalvių plokštelėse buvo įrėminti spalvoti stikliukai. Kapinyne surasti apgalviai įvairūs ne tik tipologiškai. Skiriasi randamų plokštelių forma,

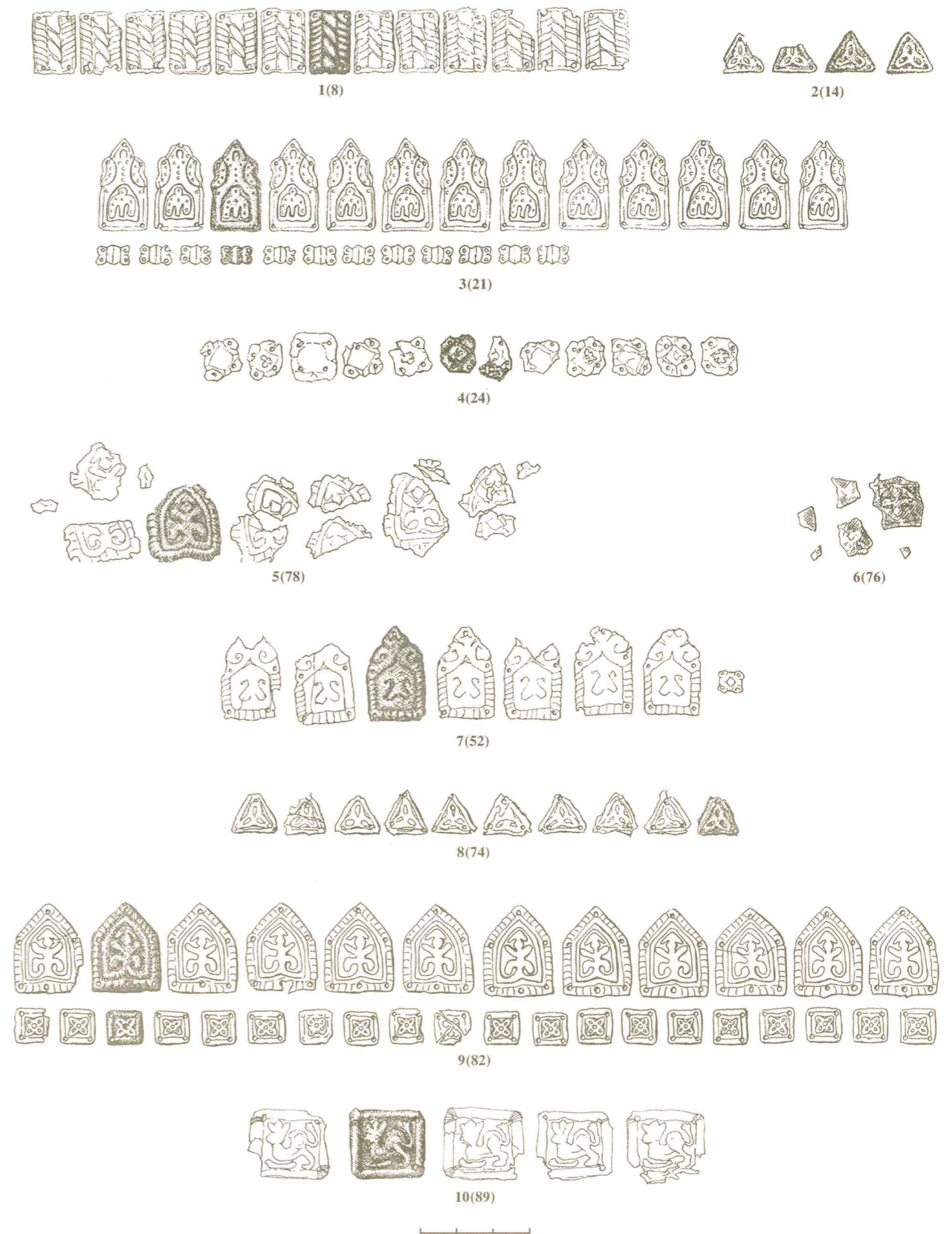
Esu dėkingas Lietuvos dailės muziejaus Restauravimo centro Archeologijos skyriaus darbuotojai S. Satkūnaitei, restauravusiai Kernavės-Kriveikiškių apgalvius, ir tyrėjai J. Bagdzevičienei, atlikusiai technologinius tyrimus, bei leidusioms pasinaudoti tyrimų rezultatais.

dydis, skaičius, metalai, vaizduojami motyvai. Plokštelių skaičius varijuoja nuo 4 iki 25 priklausomai nuo apgalvio tipo.

Apgalvių plokštelės stebina jose pavaizduotų simbolių ir ornamentų įvairovė. Turbūt tokio plataus vaizduojamų motyvų spektro kitokio pobūdžio papuošalų grupėse nerasime. To meto, kaip ir ankstesnių laikotarpių, papuošalams vis dėlto buvo būdinga tam tikra prasme „standartinė“ ir konservatyvi puošyba. Plokštelinės segės ornamentuotos vingiuotu augaliniu motyvu arba, vėliau, taškelių ir „saulučių“ kombinacijomis. Rombiniai kabučiai puošti įvairiais išmuštų spurgelių variantais, dažniausiai sudarančiais kryžių. Žiedai praplatinta priekine dalimi taip pat turi tik tris puošybos variantus: du trikampiai, įvairios įstrižo kryžiaus variacijos arba saulutės (Svetikas E. 1995, p. 16–17). Tuo tarpu apgalvių plokštelių ornamentai kur kas įvairesni. Matyt, tai lėmė kelios priežastys. Pačių apgalvių kilmė yra ne vietinė, taigi ir ornamentikoje gali būti susipynę ir vietinės, ir gretimų kultūrų simboliai. Kernavės kapinyne surastus apgalvius dėvėjo viduramžių miesto gyventojos, o mieste gretimų kultūrų simbolika turėtų plisti sparčiau nei periferijoje. Be to, apgalvį stengtasi pagaminti kiek įmanoma puošnesnį, nes dėvimas jis buvo ant kaktos, tai yra visada matomoje vietoje. Įvairiose epochose ir įvairiais laikais galvos danga buvo suprantama kaip jos nešiotojos šeiminės, socialinės ar turtinės padėties išraiškos forma. Juk ir dabar kartais sakome, kad „jai tiesiog ant kaktos parašyta“. O ir apgalvių gamybos technika nevaržė amatininko kūrybinės laisvės, – plonoje apgalvio plokštelėje gerokai lengviau išgauti norimą piešinį negu ant storos plokštelinės segės ar skardinio žiedo.

Kernavės apgalvių plokštelių motyvus sunku net sugrupuoti, kadangi kai kuriose iš jų galima išvelgti tiek zoomorfinių, tiek antropomorfinių simbolių. Dalies plokštelių simbolinė prasmė apskritai neaiški. Patys motyvai dažnai suprantami ir aiškinami įvairiai. Pavyzdžiui, dviejų S raidžių (viena atvirkščia) simbolį galime traktuoti ir kaip augalinį, ir kaip zoomorfinį išvelgdami čia du mistinius gyvūnus.

Vis dėlto plokštelėse dominuoja augaliniai motyvai. Dažniausiai aptinkamas simbolis –

12 pav. Apgalviai (skaičiai skliausteliuose rodo kapo numerį)

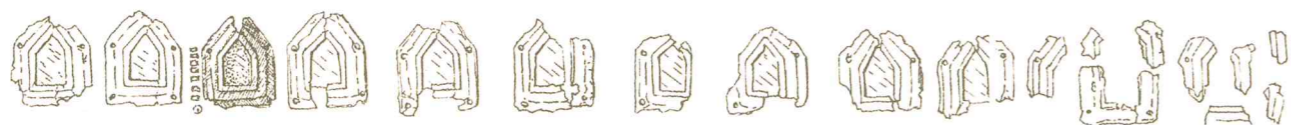
1(112)

2(125)

3(157)

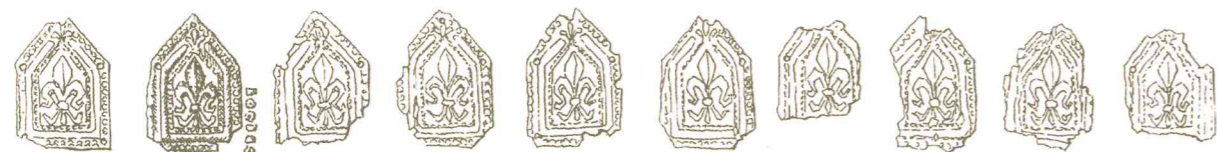
4(165)

5(174)

6(175)

7(177)

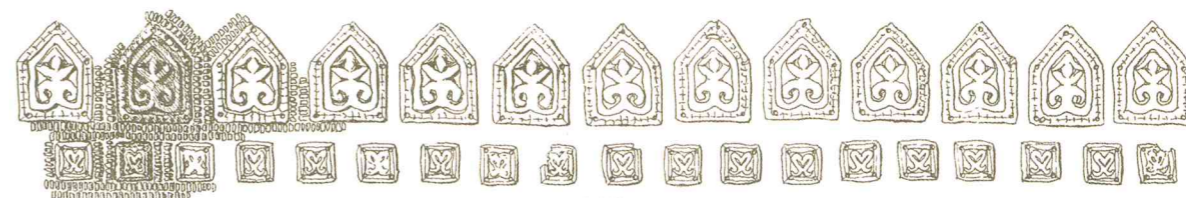

8(184)

13 pav. Apgalviai

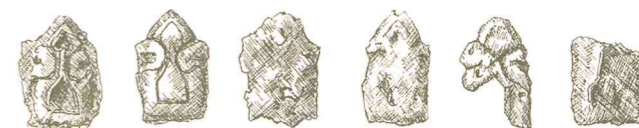
1(191)

2(192)

3(196)

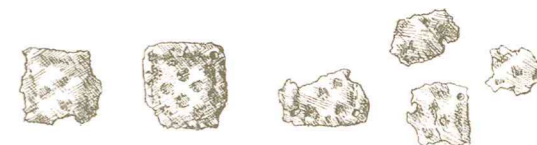
4(205)

5(213)

6(215)

7(229)

8(289)

9(254)

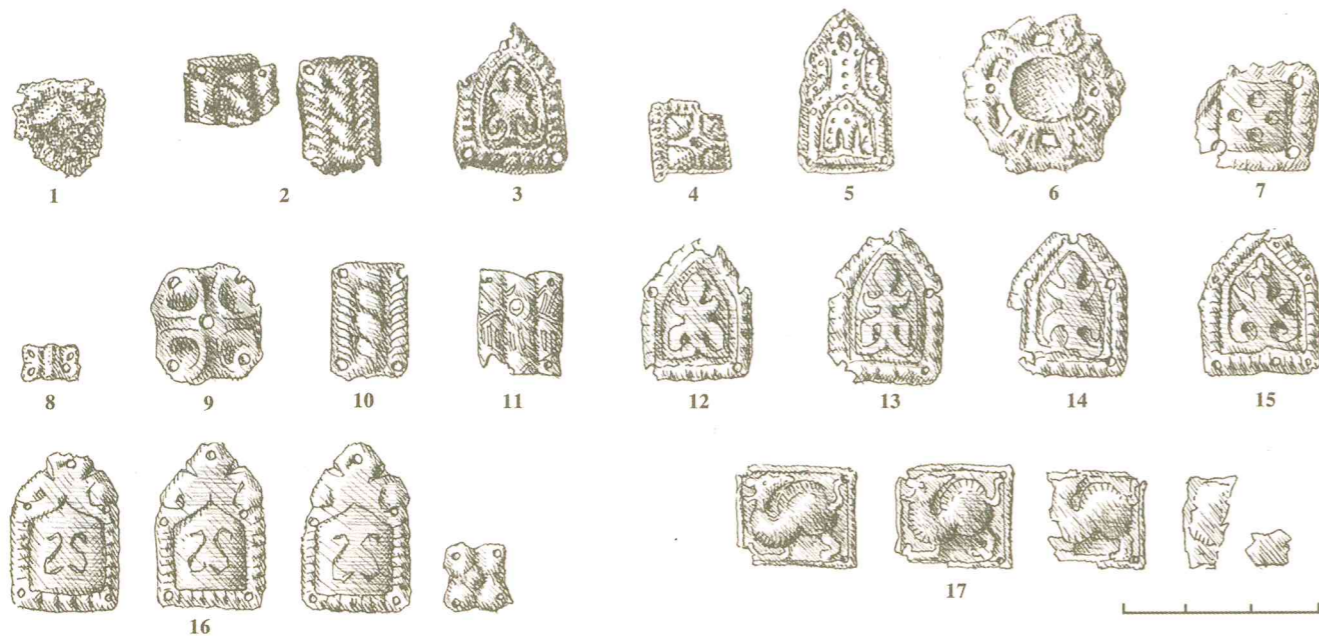

10(284)

11(278)

14 pav. Apgalviai

15 pav. Pavienės apgalvių plokštelės iš suardytų kapų

palmetė. Net šeši Kernavės kapinyno apgalviai papuošti šiuo ženklu (12:5, 9; 13:8; 14:2, 3, 5 pav.). Nemažai tokių plokštelių aptikta iš suardytų kapų (15 pav.). Palmetėmis dekoruotų apgalvių plokštelių taip pat surasta Sarių (Švenčionių raj.) (Kuncienė O. 1979, p. 90–91, 21:7 pav., 22:2 pav.) ir Venzovčinos (Kviatkovskaja A. 1998, p. 69, 10:1 pav.) (Šiaurės vakarų Baltarusija) kapinyuose. Palmetės – gyvybės medžio, nešančio vaisius, vaisingumo simbolis buvo populiarus Bizantijos monumentalajame mene, dažnai aptinkamas ant XI–XIII a. slaviškų juvelyrinių dirbinių – antsmilkinių, vadinamų koltais, apyrankių, XIII a. kryžių – enkolpionų. Palmetėmis papuošta net auksinė rusų kunigaikštienės diadema (1165 m.) (Рыбаков Б. А. 1987, c. 614, рис. 107). Pagoniškoje pasaulėžiūroje palmetę galime įprasmiti kaip gyvybės medžio – pasaulio modelio simbolį.

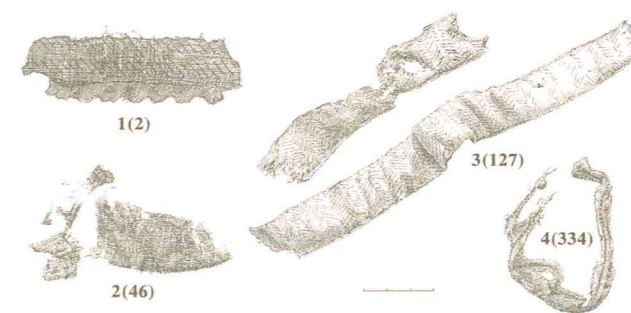
Su augaline simbolika sietina apgalvio iš kapo Nr. 177 plokštelių puošyba (13:7 pav.). Papuošalą sudarė dvejopos plokštelės: mažesnės, dekoruotos geometriniu rombo formos ženklu, ir didesnės, penkiakampės – stilizuotos lelijos simboliu. Abejonių nekelia, kad leliją reikėtų sieti su augalo, daigo simbolika. Lelijos ženklas, dažnai dar vadinamas „prancūziškąja lelija“ žinotas visoje Europoje, plačiai naudotas heraldikoje. Kaklo

apvaros iš sidabrinių lelijos pavidalo kabučių gamintos Kijevo Rusioje bei vėlyvesniuose rusų žemių centruose iki XIV amžiaus. Jų rasta ir Kernavėje. Šiuo ženklu ornamentuotų beržo tošių aptikta tyrinėjant XIII–XIV a. kauladirbio sodybą Pajautos slėnyje. Taigi lelijos simbolis kernaviškiams buvo gerai žinomas ir pažįstamas.

Dviejų apgalvių trikampėse plokštelėse buvo iškaltas trilapis žiedas (12:2; 8 pav.). Simbolį, panašų į trilapį ar keturlapį žiedą, galime išžiūrėti ir ant apgalvio iš kapo Nr. 24 (12:4 pav.) keturkampių plokštelių. Keturlapio žiedo formos plokštelės aptiktos kapuose Nr. 254 ir Nr. 278 (14:9, 11). Kapo Nr. 82 plokštelės dvejopos: didesnėse pavaizduota palmetė, o keturkampėse mažesnėse – keturlapis žiedas (12:9 pav.). Su augaline simbolika galima sieti ir apgalvio iš kapo Nr. 175 plokšteles, kuriose iškaltos keturios spiralės (13:6 pav.), ir kape Nr. 157 aptikto apgalvio plokštelę, kurios piešinys skiriasi nuo kitų (13:2 pav.). Šios plokštelės centre dominuoja vertikali figūra, primenanti medį iškeltomis šakomis, kurio abiejose pusėse yra po vieną S (viena apversta) formos simbolį. S raidę primenantis ženklas dažnas to meto slaviškų papuošalų puošyboje. Manoma, kad jis simbolizavo augalo šaknis (Рыбаков Б. А. 1987, c. 698, рис. 130). Tačiau kompozicinis plokštelės piešinio sprendimas labiau

primena stilizuotą „žengimo dangun“ simbolį. Tai yra centre galima išvelgti žmogaus iškeltomis rankomis figūrą, kurią tempia du sparnuoti mistiniai gyvūnai. Būtent toks Aleksandro Makedoniečio „žengimo dangun“ vaizdinys plačiai žinotas Europoje ir Artimuosiuose Rytuose, slaviškų papuošalų ornamentikoje įgavo kitą prasmę. Jis buvo suvokiamas kaip pagoniško, suteikiančio malonę, duodančio (deus dator), saulės dievo Dažbog simbolis (Рыбаков Б. А. 1987, c. 641). Viena iš daugelio šios dievybės funkcijų buvo ir vedybų globa (Мелетинский Е. М. 1991, c. 169). Įdomu, kad tokia plokštelė buvo tik viena iš trylikos sudariusių apgalvį. Tai lyg ir pabrėžia išskirtinę jos svarbą ir prasmę. Rusiškoje 1165 m. kunigaikštienės diademoje plokštelė su dievybe Dažbog taip pat yra tik viena ir papuošalo centre (Рыбаков Б. А. 1987, c. 270–271, рис. 97).

Dalies apgalvių plokštelės puoštos geometriniais raštais ir simboliais. Kapų Nr. 8 ir Nr. 112 plokštelės dekoruotos vertikaliu „eglutės“ ornamentu (12:1; 13:1 pav.). Kapo Nr. 191 apgalvio plokštelėse tiesiog iškaltas iškilus stačiakampis (14:1 pav.). Geometriniu ornamentu, kurio centre dominuoja iškilusis rombas, puoštos kapo Nr. 125 apgalvio plokštelės (13:2 pav.). Plokštelėse iš kapų Nr. 174, Nr. 229 ir Nr. 254 matome įstrižo kryžiaus su skersinukais ant kiekvienos kryžmos motyvą (13:5; 14:7, 9 pav.). Kryžių (keturlapį žiedą?) rasime ir ant kapo Nr. 76 apgalvio plokštelės (pav. 12:6). Įdomiai ornamentuotas apgalvis aptiktas kape Nr. 157 (13:3 pav.) ir viena apgalvio iš kapo Nr. 254 plokštelė (14:9 pav.). Čia plokštelėse iškaltos svastikos: vienos iš jų sukasi į kairę, kitos – į dešinę.

16 pav. Apgalviai iš austų juostelių

Vargu ar kryželiais dekoruotas plokšteles galima sieti su krikščioniška simbolika. Kryžius, o ypač svastika, buvo ir pagoniškas soliarinis simbolis.

Sudėtingas piešinys, net visas siužetas iškaltas ant apgalvio plokštelių iš kapo Nr. 21 (12:3 pav.). Jose matome moters figūrą iškeltomis į viršų rankomis. Apatinėje plokštelių dalyje – tupinčio paukščio motyvas. Besimeldžianti į dangų iškeltomis rankomis moteris ir paukštis greta jos iki pat XIX a. išliko baltarusių siuvinėjamuose drabužiuose, taip pat Ukrainoje, ant namų stogų kraigų. Šis motyvas siejamas su deive Lada (Рыбаков Б. А. 1981, c. 400–401).

Analogų neturi kapo Nr. 89 apgalvio plokštelių piešinys (12:10 pav.). Panašios aptiktos pavienės, iš suardytų kapų (15 pav.). Jose pavaizduotas stilizuotas žvėris (liūtas?), pariestomis priekinėmis kojomis, iškelta uodega. Liūto motyvas yra labai retas baltišku juvelyrinių dirbinių puošyboje. Tai savaime suprantama, kadangi tokie žvėrys šiame regione niekad negyveno. Vis dėlto šio ženklo prasmė vietos gyventojams turėjo būti žinoma, kadangi jis yra iškaltas vienose iš pirmųjų lietuviškų monetų, taip pat aptinkamas ant Lietuvos senkapuose randamų piniginių apkalų (Ivanauskas E. 1997, p. 7).

Apibendrinant Kernavės apgalvių plokštelėse vaizduojamus simbolius, galima teigti, kad jų kilmė yra skirtinga, tačiau prasmė daugeliu atvejų panaši. Ji sietina su vaisingumo, naujos gyvybės atsiradimo simbolika. Tai yra suprantama, kadangi apgalvius dėvėjo moterys – potencialios arba esamos gimdyvės.

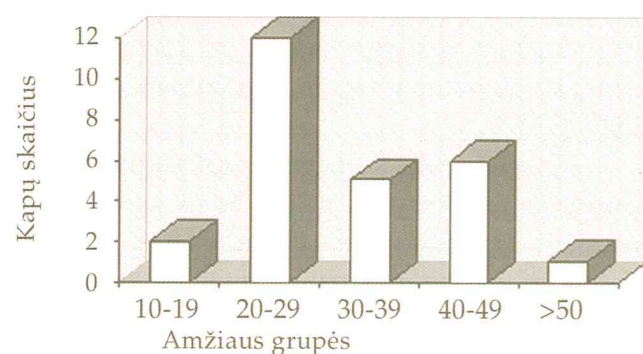
Ar skirtinga apgalvių simbolika, o ir patys apgalviai simbolizavo jos nešiotojos statusą šeimoje ir bendruomenėje, galima suprasti detaliau išanalizavus antropologinę medžiagą ir kapų inventorių.

Antropologiškai ir archeologiškai pavyko nustatyti 170 (58,2%) iš 292 mirusiųjų lytį ir amžių. Iš jų – 100 moterų ir 70 vyrų. Tačiau net ir šie skaičiai gali būti netikslūs, kadangi daugeliu atvejų kaulai išlikę tik fragmentiškai. Todėl net trys kapai su apgalviais (Nr. 125, Nr. 213, Nr. 215) antropologų buvo identifikuoti kaip vyrų. Tuo tarpu žinome, kad apgalvius dėvėjo tik moterys. Be to, keturių mirusiųjų, palaidotų su šio tipo galvos papuošalais,

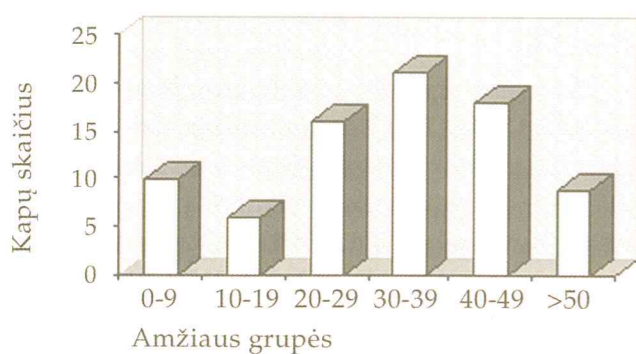
lytis nenustatyta, nes tai buvo vaikai ir paaugliai (Nr. 21, Nr. 82, Nr. 191, Nr. 229). Maždaug žinome tik jų amžių. Kapuose Nr. 52, Nr. 74 ir Nr. 254 osteologinė medžiaga buvo sunykusi visiškai.

Gali būti, kad apgalviai rodė moters šeiminių padėčių. Tokiu atveju tai turėtų atsispindėti mirusiųjų, dėvėjusių juos, amžiaus grupėse. Tuo tikslu pabandyta suskirstyti moteris, palaidotas su apgalviais, ir moteris be jų į penkias sąlygines amžiaus grupes: I – 10–19 m., II – 20–29 m., III – 30–39 m., IV – 40–49 m., ir V – > 50 m. Individų iki 10 metų lyties antropologiškai nustatyti neįmanoma. Todėl ši amžiaus grupė į skaičiavimus nebuvo įtraukta. Nors dviem atvejais (kapai Nr. 191 ir Nr. 229) apgalviai buvo aptikti 4–8, bei 5–10 metų vaikų kapuose.

Moterų, dėvėjusių apgalvius, amžiaus grupes pavaizdavę grafiškai (17 pav.), matome, kad ši papuošalą nešiojo įvairaus amžiaus moterys. Tačiau sugretinę šį grafiką su grafiku, vaizduojančiu visų moterų amžiaus grupes (18 pav.), matome, kad šis papuošalas buvo populiariausias tarp 20–29 metų moterų.

17 pav. Kapų su apgalviais kiekis pagal amžiaus grupes

18 pav. Moteriškosios lyties kapų amžiaus grupės

Griežtai teigti, kad apgalvis kape rodo mirusiosios šeiminių padėčių, negalima, kadangi jų aptikta ir mergaičių iki 10 metų, ir pagyvenusių moterų kapuose. Net septynios iš jų buvo vyresnės nei 40 metų, iš jų keturios – per 45 metus. Anksčiau buvo manoma, kad apgalviai yra jaunų netekėjusių merginų atributas – nekaltybės simbolis (Luchtanas A., Vėlius G. 1996, p. 82). Tačiau Kernavės medžiaga rodo, kad apgalvius dėvėjo ne tik mergaitės, bet ir brandaus amžiaus moterys. Matyt, apgalviai pabrėždavo moters – gimdyvės funkciją, o tai ir rodo puošybinę jų simbolika. Todėl šis papuošalas populiariausias tarpe 20–29 metų moterų. Būtent šios amžiaus grupės moterys gimdo daugiausiai vaikų. Tačiau apgalvių simbolinės prasmės negalima vertinti be išlygų, kadangi mergaitės iki 10 metų gimdyvėmis būti negalėjo. Gali būti, kad labai jaunos arba senos moterys apgalvių nedėvėjo. Tačiau jais jos buvo papuošiamos palydint amžinybėn. Pažymėtina, kad kapai su apgalviais yra apskritai gausesni įkapių. Taigi apgalviai iš dalies rodo ir juos dėvėjusių moterų turtingumą. Matyt, dalis gimdyvių šio prabangaus papuošalo paprasčiausiai negalėjo įsigyti. Patys apgalviai yra nevienodai puošnūs ir prabangūs. Vieni pagaminti iš žalvarinių skardelių, kiti sidabriniai paausuoti. Moterų, dėvėjusių apgalvius iš pigesnių metalų, neturtingi ir kapų kompleksai. Kapuose Nr. 174 ir Nr. 213 (apgalvių plokštelės žalvarinės) kitų įkapių apskritai nebuvo. Tuo tarpu moterys, palaidotos su puošniais paausuotais apgalviais (kapai Nr. 21, Nr. 125, Nr. 191), turėjo daug papuošalų. Be apgalvių, šios moterys dėvėjo antsmilkinius, kaklo vėrinius, apyrankes, žiedus ir kt. Palaidotų moterų amžiaus ir turtingumo koreliacijos išvelgti nepavyko. Minėtų trijų turtingiausių moterų amžius buvo atitinkamai 10–20, 45–50 ir 4–8 metai. Skirtingo amžiaus ir pačios neturtingiausios moterys, kurios, be apgalvių, kitų įkapių neturėjo. Tai kapai Nr. 174, Nr. 205, Nr. 213. Šių moterų amžius atitinkamai 35–40, 25–35 ir 20–30 metų. Taigi galime teigti, kad papuošalų kiekį ir apgalvių buvimą arba nebuvimą kapuose lėmė ne tik moterų amžius ir šeiminių padėtis, bet ir pačios šeimos, kuriai ji priklausė, turtingumas. Vargu ar yra koks nors palaidotųjų amžiaus ir apgalvių plokštelėse vaizduojamų simbolių ryšys. Šešių moterų su

apgalviais, kuriuose iškaltas tas pats palmetės ženklas, amžius nuo 10 metų iki > 50 metų.

Tai, kad apgalviai iš metalinių plokštelių buvo labai populiarūs tarp moterų viduramžių Kernavėje, rodo ne tik minėto kapinyno medžiaga. Pavienių plokštelių su palmetės ir stilizuotos lelijos simboliais aptikta ir piliakalnių bei miesto, buvusio slėnyje, kultūrinuose sluoksniuose. Pastaraisiais metais tyrinėta XIII–XIV a. sodyba, buvusi greta vieno iš Kernavės piliakalnių – Lizdeikos kalno (archeologė D. Vaičiūnienė). Čia taip pat rasta žalvarinių apgalvio plokštelių, puoštų augaliniu ornamentu. Sodybos kultūrinis sluoksnis datuotas dendrochronologiškai – 1339 metais. Dar vienas apgalvis iš sidabrinų paausuotų plokštelių aptiktas jau XIV a. pabaiga–XVII a. datuotose kapinėse, buvusiose prie pirmųjų Kernavės bažnyčių. Surastos aštuonios keturlapio žiedo formos, 6 mm skersmens plokštelės su iškiliumi keturkampiu centre (Kernavės archeologijos muziejus, A1147). Matyt, tai yra chronologiškai vėlyviausias tokio tipo papuošalo pavyzdys, datuotinas XIV–XV a. sandūra.

Lietuvos senkapiuose apgalviai iš metalinių plokštelių aptinkami labai retai. Daugiausiai jų (4) buvo Sarių kapinyne (Švenčionių raj.) (Kuncienė O. 1979, p. 76–100). Kape Nr. 4 rastos penkiakampės žalvarinės plokštelės su palmetės motyvu, virš jų – keturkampės su iškiliumi rombu centre (Lietuvos nacionalinis muziejus, fondai, Nr. 504:15). Tokie patys apgalviai aptikti kapuose Nr. 25 (Nr. 504:81) ir Nr. 31 (Nr. 504:103): pirmajame visos keturkampės plokštelės sidabrinės, antrajame – tik viena. Kapo Nr. 39 apgalvį sudarė trys trikampės plokštelės su nevykusiai išgautu trilapio ženklu (Nr. 504:117). Tarp apgalvio plokštelių buvo smulkių biserinių karoliukų eilutės. Tačiau Sariuose aptiktos plokštelės pagamintos daug prasčiau negu aptiktosios Kernavės kapinyne. Čia nenaudota auksavimo technika, sidabrinės plokštelės sudaro mažumą, vaizduojamų simbolių spektras labai siauras. Tokiu pačiu principu iš penkiakampių ir trikampių plokštelių pagamintas apgalvis aptiktas Obelių (Ukmergės raj.) senkapyje, XV a. (?) datuotame moters kape Nr. 86. Šio apgalvio plokštelės žalvarinės, nekokybiškai iškaltas simbolis primena antropomorfinę figūrą (Urbanavičius V., Urba-

navičienė S. 1988, p. 52). Du apgalvių plokštelių variantai buvo ištraukti iš greta esančio Obelių ežero (Urbanavičius V., Urbanavičienė S. 1988, p. 40–41). Plokštelės žalvarinės, stačiakampės. Vienoje pavaizduotas įstrižas kryžius su skersinukais ant kiekvienos kryžmos, iš kraštų – spurgelių eilutė (Nr. 621:734), kitose keturiose – centre augalinis ornamentas spurgelių apvade. Trys žalvarinių, penkiakampių, neornamentuotų plokštelių apgalviai surasti Pušaloto kapinyne (Molėtų raj.), kapuose Nr. 2, Nr. 3, Nr. 6 (Navickaitė-Kuncienė O. 1963, p. 105–106). Čia apgalvių plokštelės taip pat penkiakampės, tačiau visiškai neornamentuotos. Tarp plokštelių būta žalvarinių (?) karoliukų. Apgalvis iš keturkampių žalvarinių plokštelių surastas Skrebinų senkapyje (Jonavos raj.), moters kape Nr. 134 (Urbanavičius V. 1970 (š)). Plokštelių centre išmuštas neaiškus ženklas, iš kraštų – spurgelių eilutė (Nr. 784:1991). Čia plokštelės buvo prisiūtos ant odinės juostelės, paliekant tarp jų didesnius tarpus. Dar vienas apgalvis aptiktas Pašaminės kaime (Švenčionių raj.) ūkininkui kasant bulviarūšį (Nacionalinis muziejus, radinys neinventorintas). Ant vilnonio audinio buvo prisiūtos trys grubaus darbo žalvarinės plokštelės, puoštos augaliniu ornamentu, o virš jų – trys mažesnės, visiškai lygiu paviršiumi trikampės plokštelės. Tarp plokštelių būta smulkių karoliukų.

Reikėtų paminėti ir kiek kitokio tipo to meto galvos papuošalus, aptiktus Lietuvoje. Rumšiškėse (Kauno raj.) mergaitės kape Nr. 138 rastas apgalvis, kurį sudarė 21 keturkampė žalvarinė 19 x 20 mm dydžio plokštelė, taip pat puošta metaloplastiniu būdu, su skylutėmis kampuose (Urbanavičius V. 1970, p. 14–15). Plokštelės buvo pagamintos iš kiek storesnės skardos ir prisiūtos ant austinės juostos. Papuošalas supo visą mirusiosios galvą. To paties kapinyno vyro kape Nr. 213 rastas taip pat papuoštas diržas (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1997, p. 92). Griežės (Mažeikių raj.) senkapyje mergaitės kape Nr. 7 aptiktas apgalvis, padarytas iš vienos žalvarinės 2,5 cm pločio skardinės juostelės. Juostelė ornamentuota įmuštomis dvigubomis taškučių eilutėmis palei kraštus. Per visą plokštelės ilgį tokios spurgelių eilutės sudaro rombus, kurių centruose iškalti skrituliukai. Apgalvis taip pat juosė visą mirusiosios

galvą. Kapas datuotas XVI (?) amžiumi. R. Volkaitės-Kulikauskienės nuomone, tik tokio tipo galvos papuošalai vadintini apgalviais, o pirmiau aprašytosios kapuose aptinkamos plokštelės autorės traktuojamos tik kaip kepuraičių dekoras (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1997, p. 85–92). Panašūs apgalviai, pagaminti iš žalvarinės juostelės, aptikti Lenkijoje tyrinėtame XIII a. Rouninos Dolnos (Rownina Dolna) kapinyne, kapuose Nr. 1 ir Nr. 7 (Odoj R. 1956, s. 177–196).

Taigi iš viso Lietuvoje surasti 39 apgalvių iš metalinių plokštelių pavyzdžiai šešiuose kapinyuose. Visi jie yra rytinėje Lietuvos dalyje, buvusios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje. Vakaruose tokio tipo galvos papuošalai nebuvo nešiojami. Čia surastas tik minėtas apgalvis iš skardinės juostelės Griezės kapinyne, tipologiškai artimesnis Rouninos Dolnos kapinyne dirbiniam. Vakarinių baltų teritorijoje yra žinomas vienas apgalvis iš sidabrinių trikampių plokštelių, prisiūtų ant odinės juostelės, surastas prūsiškame Irzekapinio kapinyne. Dirbinys datuotas XI a. (Кулаков В. И. 1994, c. 128–129, рис. 73).

Latvijoje kapų su apgalviais iš metalinių plokštelių nežinome, tačiau čia jų randama pavienių piliakalnių kultūriniuose sluoksniuose. Kelios plokštelės surastos sėlių žemėje. Viena stačiakampė su augaliniu motyvu centre ir spurgeliais iš kraštų ir dvi trikampės – viena puošta augaliniu motyvu, kita – trimis takais rastos Luokstenės piliakalnyje. Plokštelės žalvarinės, kampuose su skylutėmis (Mugurevičs E. 1977, tab. XL). Apgalvių plokštelės aptinkamos ir kituose sėlių paminkluose (Финноугры.. 1987, таб. СХІV).

Tokio tipo galvos danga buvo žinoma ir to meto rusų žemių centruose. Pavienių keturkampių apgalvio plokštelių, puoštų augaliniu ornamentu, aptikta Novgorode, XII a. antrąją pusę–XIII a. datuojamuose kultūriniuose sluoksniuose (Седова М. В. 1981, c. 153, рис. 60). Labai įdomus apgalvis (diadema), datuotas XII a., aptiktas Kijeve, Dievo Motinos Dešimtinėje cerkvėje. Tai buvo audinio juostelė, ant kurios prisiūtos devynios auksinės stačiakampės plokštelės. Plokštelėse naudojant vieną matricą metaloplastiniu būdu išspaustas stilizuotos lelijos ženklas. Aplink ženklą plokštelės

turėjo kiaurymę, užpildytą smulkiais perlais. Dviguba perlų eilutė supo visas plokšteles iš išorės (Церква... 1996, c. 49). Šis papuošalas stilistiškai labai artimas Kernavės apgalviams.

Labiausiai aptariamieji galvos papuošalai paplito XIII–XIV a. Nemuno baseino aukštupyje, jotvingių gentinių junginių teritorijoje. Kaip vieną iš dažniausiai sutinkamų įkapių regiono moterų kapuose apgalvius apibūdina J. Zverugo (Зверуго Я. Г. 1989, c. 39). Baltarusijos archeologijos bruožų antrame tome teigiama, kad Nemuno ir Neries tarpupyje dažnai randamos žalvarinės arba sidabrinės plokštelės su reljefiniu ornamentu (apgalvių liekanos) (Очерки... 1972, c. 46). F. Gurevič „galvos vainikėlius iš plokštelių, įrėmintų tarp karoliukų“ vadina būdingiausiais šio regiono moterų papuošalais (Гуревич Ф. 1962, c. 124). A. Kviatkovskaja pateikia duomenų, kiek ir kokiam kapinyne surasta apgalvių Baltarusijos teritorijoje, kapuose su krūsnimis (Kviatkovskaja A. 1998, p. 242–243). Iš viso surasti 55 šio papuošalo pavyzdžiai 11-oje kapinyne. Daugeliu atvejų tai V. Šukevičiaus ir E. Volterio XIX a. pabaigoje tyrinėti paminklai. Autorė apgalvius datuoja XII a.–XIII a. pradžia (Kviatkovskaja A. 1998, p. 71). Kapai su krūsnimis aptinkami plačiame Nemuno baseino aukštupio regione, ir kairiajame, ir dešiniajame upės krantuose. Tačiau kapinynai, kuriuose aptikta dauguma apgalvių – 40, išsidėstę kompaktiškoje teritorijoje, dešiniajame Nemuno krante, Katros upės baseine. Laidojimo paminklų kilmė ir etninė priklausomybė kairiajame Nemuno krante dar diskutuotina, tačiau minėtas Katros upės baseinas daugelio autorių laikomas baltiškuoju. V. Sedovas šią kapų su krūsnimis grupę laiko jotvingių genties – dainavių palikimu ir mano, kad tai yra anksčiau čia buvusių jotvingiškų akmeninių pilkapių evoliucijos rezultatas (Седов В. 1968, c. 26–28). Reikia pripažinti, kad stabilios etninės sienos tarp baltų ir slavų čia nebuvo. Tačiau minėti paminklai yra tolokai į šiaurę nuo dar H. Lovmianskio nubrėžtos politinės rusų–lietuvių sienos, ėjusios per pasienio miestus Gardiną, Volkovyską, Slanimą, Naugarduką Minsko link (Lowmianski H. 1967, s. 81–82). Minėtieji kapinynai su kapais, dengtais krūsnimis, yra išsidėstę to meto centrų – Gardino, Naugarduko

periferijoje. Pačių miestų kapinynų, neskaitant Kernavės, kapų inventoriai skurdūs, kapai neturi jokių antžeminių konstrukcijų. Matyt, tai buvo nulemta spartesnio krikščioniškųjų laidosenos tradicijų įsigalėjimo miestuose negu kaime. Toks griautinis kapinynas aptiktas Naugarduke. Daugelis mirusiųjų (103 kapai) palaidoti galva į vakarus, aptiktas kapų inventorius negausus. Tačiau viename moters kape surastas apgalvis iš 12 sidabrinių paaukuotų keturkampių plokštelių. Manoma, kad čia buvo palaidoti žmonės, kurie Naugarduke slėpėsi ir žuvo karinės apsausties metu (Павлова К. В. 1967, c. 38–39).

Taigi, apžvelgus visas žinomas apgalvių radimvietes, galima konstatuoti įdomią jų paplitimo tendenciją. Lietuvoje daugiausiai jų aptikta miesto kapinyne – Kernavėje. Apgalviai, surasti periferiniuose laidojimo paminkluose, sudaro mažumą ir nėra tokie puošnūs. Tuo tarpu istorinės Juodosios Rusios teritorijoje situacija priešinga. Visi apgalviai iš metalinių plokštelių žinomi iš paminklų, nutolusių nuo didesnių centrų, o miestų kapinyuose surastas tik vienas šio tipo papuošalas. Tokią situaciją galima aiškinti tuo, kad Gardinas, Naugardukas ir kiti didesni šio regiono centrai buvo stipriai veikiami krikščioniškosios slavų kultūros. Čia įkapių dėjimo į kapus tradicija turėjo išnykti anksčiau. Tuo tarpu Kernavė buvo vienas iš bent jau oficialiai pagoniško krašto – Lietuvos centrų. Todėl čia, nors mirusieji jau laidoti nedeginti, galva į vakarus, tačiau vis dar su sąlygiškai gausiomis įkapėmis.

Į klausimą, kur apgalvių plokštelės gamintos, leidžia atsakyti Naugarduko archeologinių tyrinėjimų duomenys. Čia surastos amatininko – juvelyro, dirbusio su spalvotaisiais metalais, dirbtuvės. Sprendžiant iš radinių amatininkas mokėjo apdirbti kalnų kristolą, buvo puikiai įvaldęs tiek liejimo, tiek metaloplastinį papuošalų gamybos būdus. Tarp jo pagamintų daiktų aptikti 8 knygų įrišimo užsegimai, stilizuotos lelijos formos kabučiai ir kt. Tačiau įdomiausi radiniai – dvi matricos, skirtos spausti kvadratinės apgalvių plokšteles (Зверуго Я. 1989, c. 129–130). F. Gurevič mano, kad čia darbavosi amatininkas iš Kijevo, kadangi ten randama daugiausiai analogijų šio meistro ga-

mintiems dirbiniam (Гуревич Ф. Д. 1980, c. 96). Turint omenyje, kad Naugarduko amatininkai buvo įvaldę ir auksavimo techniką, galima teigti, jog čia buvo vienas iš apgalvių plokštelių gamybos centrų. Didžiausias kapų su apgalviais procentas Kernavės kapinyne leidžia manyti, kad jie buvo gaminami ir čia. Tai liudija ir miesto kultūriniame sluoksnyje aptinkamos pavienės apgalvių plokštelės (52:11 pav.). Slėnyje, juvelyro sodyboje, buvo aptikta matrica, skirta plokštelinėms segėms gaminti metaloplastiniu būdu. Matyt, Kernavėje taip pat dirbo amatininkai, galbūt ne vietinės kilmės, išmanę metaloplastinį plokštelių gamybos būdą ir jų auksavimo techniką. Tai patvirtina pastaraisiais metais Pajautos slėnyje aptikta matrica, skirta spausti apgalvio plokšteles su palmetės ženklu. Tiek Naugardukas, tiek Kernavė buvo to paties politinio junginio – LDK amatų ir prekybos centrai. Slavų juvelyrkos tradicijos turėjo būti žinomos abiejų miestų amatininkams. Įdomu, kad apgalviai vis dėlto aptinkami išimtinai baltų laidojimo paminkluose – jotvingių Juodojoje Rusioje ir Lietuvoje. Taigi gilią šaknis turinti slavų juvelyrkos tradicija, galbūt per slavus amatininkus, tarnavo vietos rinkai, kurios daugumą sudarė vis dar baltiškas substratas.

Kernavės kapinynas artimas jotvingių kapams ne tik apgalviais. Visas kapų inventorius – antmilkiniai, kaklo vėriniai, žiedų tipai ir kita – Kernavėje ir jotvingių laidojimo paminkluose yra labai artimas. Iš istorinių šaltinių žinome, kad jau nuo X a. buvo organizuojami Rusios karo žygiai į jotvingių kraštą. Vėliau Galičo, lenkų ir mozūrų kunigaikščiai ne kartą buvo įsiveržę į šias žemes. XIII a. antrojoje pusėje jotvingių kraštą nusiaubė kryžiuočiai. Dalis jotvingių ieškojo išsigelbėjimo bėgdami į Lietuvą. Taigi tradiciją puoštis apgalviais lietuvaivaitės galėjo perimti tiesiai iš išvarytųjų jotvingių.

Sunku pasakyti, kada apskritai pradėta gaminti apgalvius iš plokštelių su skylutėmis kampuose. Iki XIII a. buvo gyvas mirusiųjų deginimo paprotys. Deginant mirusįjį tokie trapūs papuošalai neišlieka. Žinome, kad jau VII–VIII a. sandūroje panašios žalvarinės plokštelės buvo tvirtinamos prie apgalvių. Kampuose jos dar neturėjo skylučių prisiūti. Galai buvo užriesti ir užspausti kitoje apgalvio juostelės pusėje. Tokie galvos apdangalai

aptinkami Pskovo ir Smolensko apskričių ilguosiuose pilkapiuose (Лебедев Г. 1982, c. 36). Apgalvių iš metalinių plokštelių prototipu galime laikyti ir rusų kunigaikščių nešiotas diademas. Sprendžiant iš datuotų paminklų medžiagos, Kernavės kapinyno tipo apgalviai atsiranda XI a. pabaigoje jotvingių akmeniniuose pilkapiuose. Išnykus pilkapių pylimo tradicijai, apgalviai aptinkami tų pačių jotvingių kapuose su krūsnimis. Nuniokoti slavų puolimų, o vėliau sumušti kryžiuočių, jotvingiai atsitraukė į Lietuvą, atnešdami ir apgalvių nešiosenos tradicijas. Nuo XIII a. vidurio šis galvos papuošalas plinta ir Lietuvoje. Šį procesą turėjo paskatinti Juodosios Rusios žemių prijungimas prie LDK. Taigi ir prijungtųjų kraštų amatininkai – juvelyrai turėjo dirbti naujam valdovui ir naujai rinkai. Lietuvoje apgalviai iš metalinių plokštelių nešioti iki pat XV a. pradžios.

Kernavės moterys dažnai puošėsi **antsmilkiniais ir auskarais** (19 pav.). Kalbant apie šių papuošalų grupę kyla terminijos klausimų. Nėra aišku, ką vadinti auskarais, o ką antsmilkiniais. Pavadinimą turėtų nulemti šių papuošalų nešiosenos būdas. Antsmilkiniai – tai papuošalai, tvirtinami prie galvos dangos ir puošiantys moters smilkinius. Kernavės kapinyne visi jie aptikti mirusiųjų moterų ausų arba net dar žemiau – kaklo srityje. Taigi jokio pagrindo dalį aptariamųjų papuošalų vadinti antsmilkiniais nėra. Dėl to visi šių tipų galvos papuošalai toliau bus vadinami auskarais. Apžvelgus kitų kapinynų medžiagą nepavyko rasti kapo, kur antsmilkiniais vadinami papuošalai būtų aptikti smilkinų srityse. Dažniausiai jie guli menamų ausų spenelių vietoje. Tai, kad dalis auskarų archeologinėje literatūroje neteisingai buvo įvardijami antsmilkiniais, parodė ir pastarųjų metų rusų archeologų tyrimai. Buvo ištirti odos likučiai, aptikti prie masyvių trikarolių antsmilkinų strypelių. Pasirodė, kad tai yra ne kepurėlių fragmentai, kaip manyta, o minkštųjų ausų audinių likučiai. Buvo rekonstruotas net antsmilkinų įvėrimo į ausį ir nešiosenos būdas (Агапов А., Сарачева Т. 1997, c. 99–108).

Iš viso aptikti 44 auskarai 29-iose kapuose ir keturi atsitiktiniai (19 pav.). Dažniausiai moterys dėvėjo vieną auskarą – 15 atvejų, kiek rečiau – du

(11 atvejų) ir tik dviejuose kapuose surasta po tris auskarus. Pažymėtina, kad auskarai, kaip ir apgalviai, būdavo tik moterų papuošalas. Tik kape Nr. 261 sidabrinis žiedelinis auskariukas aptiktas per 50 metų vyro kape.

Aptiktieji auskarai skirstytini į keturis pagrindinius tipus: trikaroliai (19:1–4 pav.), daugiakaroliai (19: 5, 6 pav.), žiedeliniai (19: 7–31 pav.) ir klaustuko formos (19: 33–35 pav.).

Trikarolių auskarų aptikta dviejuose kapuose po du, viename vienas ir dar vienas atsitiktinis iš suardyto kapo. Lietuvoje analogų šiam auskarų tipui surasti nepavyko.

Itin puošnūs kape Nr. 21 aptikti sidabriniai trikaroliai auskarai (19:1 pav.). Strypeliai išriesti iš apskrito 2 mm skersinio pjūvio vielos. Ant jų užmauti trys karoliai. Kiekvienas karolis padarytas iš dviejų ažūrinių skardinių pusrutulių ir puoštas filigrano technika pritvirtintomis suvytomis vielutėmis. Tam, kad karoliai neslankiotų, tarpai tarp jų apvynioti plona vielute. Vienas strypelio galas išplotas su skylute, kitas suriestas į kilpelę. Tokiu pačiu principu pagaminti ir kiti trikaroliai auskarai. Tiesa, kapuose Nr. 157 ir Nr. 178 buvę auskarai ne tokie puošnūs, jų karoliai ne ažūriniai, puošybai nenaudota filigrano technika (19:2, 3 pav.). Aptiktas vienas sidabrinis paausuotas trikarolis auskaras, kurio vienas iš karolių visas suformuotas iš sulituotų vielučių („filigrano“ technika) (19:4 pav.). Tačiau šis radinys yra atsitiktinis, iš suardyto kapo.

Daugiakarolių auskarų aptikti tik du (19:5, 6 pav.). Pagaminti tokiu pačiu principu kaip ir trikaroliai, tik vienu atveju ant auskaro strypelio buvo užmauti penki metaliniai karoliai (kapas Nr. 124), kitu – keturi (atsitiktinis radinys). Pastarasis dirbinyš žalvarinis, aptiktasis kape – sidabrinis.

Žiedelinių auskarų 36 aptikta 25-iose kapuose. Tai labai paprastai technologiniu požiūriu pagaminti papuošalai – paprastas vielos žiedelis. Varijuoja tik auskarų skersmuo nuo 10 mm iki 30 mm. Penki šio tipo auskarai buvo papuošti užmautais stiklo karoliukais, vienas – vielos žiedeliu. Kape Nr. 8 šio tipo auskarų vienas galas išriestas į aštuoniukę (19:8 pav.). Vieno tokio auskaro galas kape Nr. 18 suriestas į kilpelę (19:9 pav.). Daugelis žiedelinių auskarų – žalvariniai. Neturi analogų kape Nr. 133

19 pav. Auskarai: trikaroliai (1–4), daugiakaroliai (5,6), žiedeliniai (7–32), klaustuko formos (33–35)

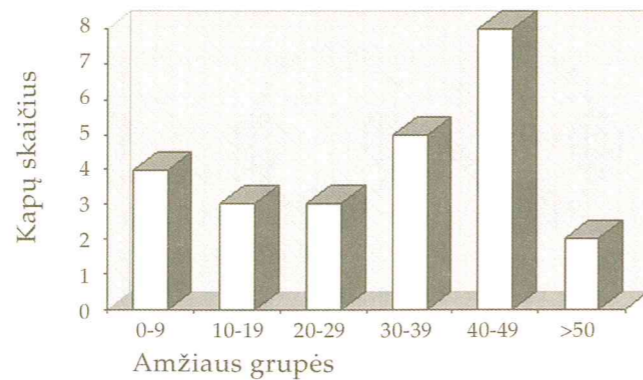
sidabriniai auksuoti žiedeliniai auskarai. Vienas jų galas užsibaigia stilizuota mistinio gyvūno – drakono (?) galvute (19:7 pav.).

Aptikti tik trys klaustuko formos auskarai (19:33–35 pav.). Du auskarai gana paprasti, vienas užsibaigia kilpele (sidabrinis paauskuotas), kitam ant strypelio užmautas metalinis karoliukas (žalvarinis), tačiau trečio konstrukcija sudėtingesnė. Ant klaustuko formos strypelio prikabinta apskrita plokštelė su stiklo akimi, prie jos pritvirtinti du strypeliai, ant kurių užmata po vieną metalinį karolį. Analogiškos konstrukcijos klaustuko formos auskarų daugiau nėra žinoma.

Pabandėme analizuoti, tarp kokio amžiaus moterų auskarai buvo populiariausi ar šis papuošalas rodo individo socialinę padėtį bendruomenėje ir apskritai jo turtinį lygmenį. Pirmiausia svarbu išsiaiškinti, ar nėra tiesioginio moterų amžiaus ir įkapių skaičiaus kapuose ryšio apskritai. Kadangi tada būtų galima teigti, kad visų rūšių įkapės yra būdingesnės tam tikrai, pavyzdžiui, pagyvenusių moterų amžiaus grupei. Tačiau susumavus visus moterų kapus su įkapėmis, nė viena amžiaus grupė labiau neišsiskyrė. Moters amžius tiesioginės įtakos jos turtiniam lygmeniui, taigi ir įkapių skaičiui kape neturėjo.

Kitokia situacija aiškėja lyginant mirusiųjų amžiaus grupes su tam tikrų įkapių, pavyzdžiui, auskarų, serijomis.

Siekiant išsiaiškinti, ar auskarus nešiojo įvairaus amžiaus moterys, ar šis papuošalas buvo populiariesnis tik tarp tam tikros amžiaus grupės, buvo sudarytas grafikas (20 pav.), kuriame išskirtos moterų, nešiojusių auskarus, amžiaus grupės. Teoriškai, jei auskarai būtų buvę vienodai populiariūs visose amžiaus grupėse, šis grafikas turėtų daugmaž atkartoti bendrą moterų amžiaus grupių situaciją (18 pav.). Tačiau matome ženklų skirtumų. Savaiame suprantamoje mirtingumo kreivėje išsiskiria keturiasdešimtmečių moterų, dėvėjusių auskarus, gausa. Taigi, kitaip nei apgalvių, auskarų negalime sieti su moters – gimdyvės simbolika. Netgi, atvirkščiai, daugelio juos dėvėjusių moterų aktyviausios reprodukcijos laikotarpis jau buvo pasibaigęs. Tačiau šie papuošalai buvo aptikti ir keturiuose mergaičių iki 10 metų, po tris kartus

20 pav. Moterų kapų su auskarais kiekis pagal amžiaus grupes

paauglių ir dvidešimtmečių palaidojimuose. Tačiau su auskarais palaidota net 15 moterų, vyresnių nei 30 metų. Taigi, matyt, auskarai buvo papuošalas, nerodantis moters šeiminės ar socialinės padėties, tačiau populiariesnis tarp pagyvenusių moterų.

Žiedeliniai auskarai Lietuvos laidojimo paminkluose aptinkami retai. Trikarolių auskarų Lietuvoje apskritai nerasta. Vienas trikarolio auskaro fragmentas aptiktas aukštutinio Kernavės miesto sodyboje. Lietuvos senkapių medžiagoje pasitaiko tik chronologiškai vėlyvesnių daugiakarolių „antsmilkinų“ ir klaustuko formos auskarų. E. Svetikas suregistravo daugiakarolių „antsmilkinų“ radimvietes – keturių tyrinėtų kapinynų 8 kapuose rasta 16 antsmilkinų. Dar keturiuose vietose 7 antsmilkiniai rasti atsitiktinai (viena jų pora rasta Kernavės XV–XVII a. kapinėse prie bažnyčios). Autorius sąlygiškai šiuos dirbinius datuoja XIV a. ir nurodo, kad apie XIV–XV a. sandūrą juos pakeitė auskarai (Svetikas E. 1988, p. 4–5). O. Kuncienė, aprašinėdama Sarių kapinyne aptiktus daugiakarolius „antsmilkinius“, vadina juos žiedo formos auskarais – antsmilkiniais. Autorė mano, kad jie buvo nešiojami prisegti prie galvos dangos, o ne įverti į ausis. O. Kuncienė daugiakarolius „antsmilkinius“ datuoja XIII–XIV a. (Kuncienė O. 1975, p. 67–75). Kernavės kapinyno medžiaga patvirtina E. Svetiko mintį, kad apie XIV–XV a. sandūrą daugiakarolius „antsmilkinius“ keičia auskarai. Gana vėlyvame kape Nr. 124 mirusiosios kairės ausies srityje aptikti vienas prie kito prikibę daugiakarolis „antsmilkinis“ ir klaustuko formos auskaras. Tai rodo, kad XIV a. pabaigoje šie du papuošalų tipai kurį laiką buvo

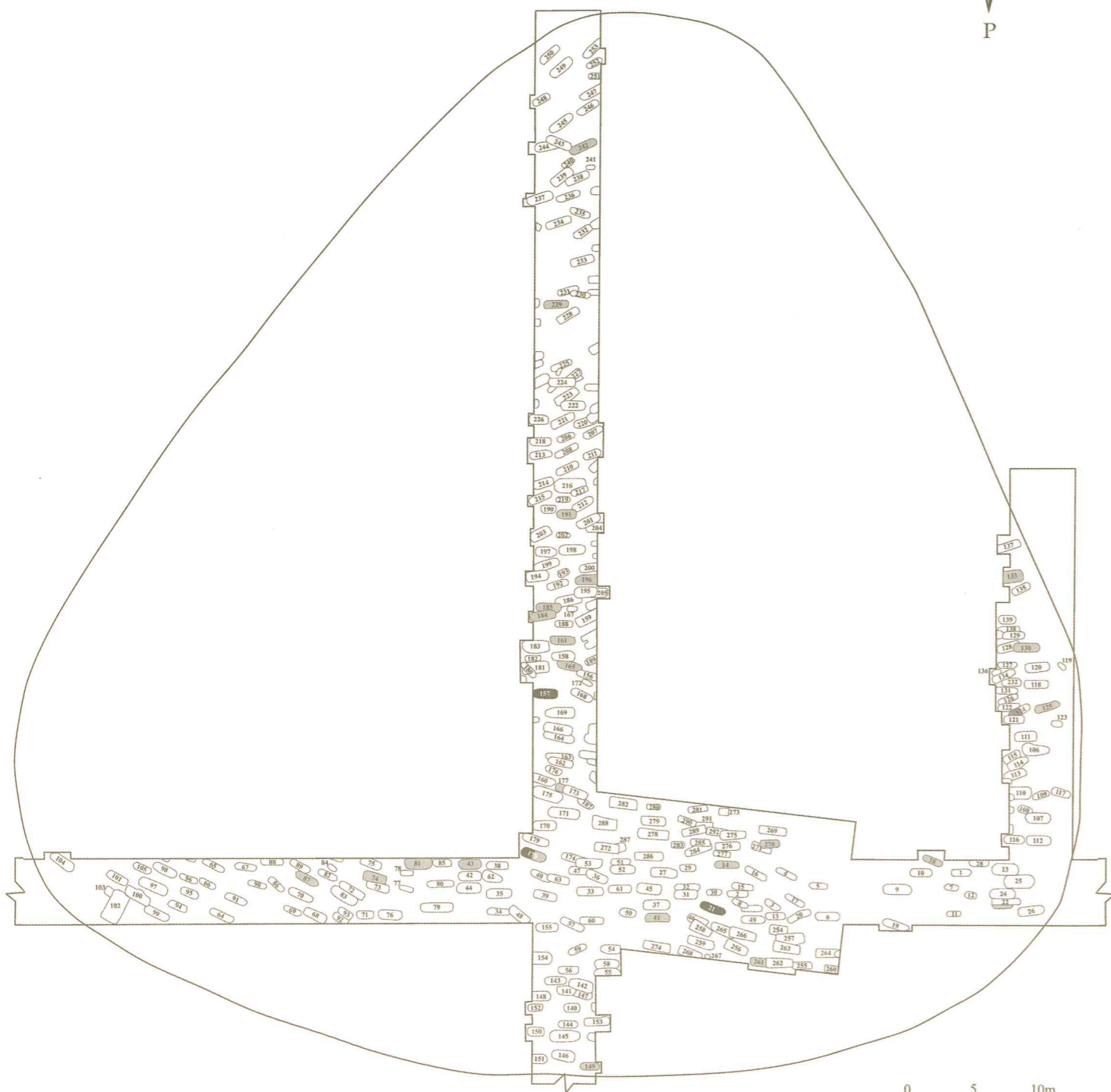
naudojami kartu. Be to, kape medžiaga aiškiai rodo, kad daugiakaroliai „antsmilkiniai“ vadintini auskarais. Čia tiek klaustuko formos, tiek daugiakarolis auskaras buvo įverti į tą pačią mirusiosios ausį. Paprastus žiedelinius auskarus nesueinančiais galais E. Svetikas, Alytaus kapinyno duomenimis, datuoja XV a.–XVI a. pirmąją pusę (Svetikas E. 1988, p. 12). Tokį datavimą lėmė kartu su auskarais kapuose aptiktos monetos. Kernavės kapinyno radiniai rodo, kad šio tipo auskarų chronologija kur kas platesnė, siekia XIII a. imtinai. Klaustuko formos auskarai, autoriaus nuomone, naudoti nuo XIV a. antrosios pusės (Svetikas E. 1988, p. 21). Kernavės kapinyno duomenimis, šie auskarai pradėti nešioti XIV a. paskutinį ketvirtį – rasti tik trys pavyzdžiai.

Gerokai daugiau analogų Kernavės kapinyno auskarams aptikta gretimų jotvingių ir slavų kraštuose. M. Sedova mini 19 žiedelinių antsmilkinų, aptiktų Novgorodo kultūriniuose sluoksniuose: šeši su suplotu ir atlenktu vienu galu (kaip iš kape Nr. 18). Du jų aptikti XI a. septintojo aštuntojo dešimtmečių sluoksnyje, vienas – XII a. pradžios sluoksnyje, trys lygiai tokie patys kaip XV a. sluoksnyje. Paprasti žiedeliniai auskarai šiek tiek užkeistais galais aptikti XI–XIII a. sluoksniuose. Taigi matome, kad paprastų žiedelinių auskarų chronologinės ribos siekia 500 metų ir datuoti Kernavės kapinyną jie nėra pakankamai informatyvūs. Novgorode surasta 17 trikarolių auskarų. Autorė juos vadina tipiniais miestiečių papuošalais. Tą patį galime pasakyti ir lietuvišku kontekstu. Rostovo-Suzdalės žemėse jie buvo plačiai paplitę dar XI amžiuje. Novgorode aptinkami XI–XIV a. vidurio sluoksniuose (Sedova M. B. 1981, c. 13–14). Artimi Kernavės trikaroliams auskarams papuošalai aptikti Riazanės lobyje (1237 m.) (Монгайт А. 1975, рис. 11).

Trikaroliai, paprasti žiedeliniai ir kitų tipų auskarai buvo paplitę visoje slavų apgyvendintoje teritorijoje. Iki mongolų–totorių antplūdžio vienas iš svarbiausių jų gamybos centrų buvo Kijevas. Vėliau šie papuošalai gaminti daugelyje Rusijos žemių centrų. Itin puošnūs Kernavės kapinyne aptikti trikaroliai antsmilkiniai kape Nr. 21. Analogų jiems nėra ne tik Lietuvoje, bet ir Juodosios Rusijos archeologinėje medžiagoje. Ten randamų auskarų

karoliai yra patys paprasčiausi, pagaminti iš dviejų skardinių pusrutulių, o Kernavės auskarai padaryti daug preciziškiau. Pastarųjų karoliai ažūriniai, puošti prilituotais žiedeliais ir tordiruotomis vielutėmis (filigrano technika). Kiekvienas toks dirbiny – kruopštus aukštos kvalifikacijos juvelyro darbas. Šių papuošalų gamybos technologija lemia jų individualumą. Todėl visiškai analogiškų dirbinių aptikti kituose paminkluose neįmanoma. Vienas šio tipo auskaras, pagamintas naudojant prilituotų vielučių technologiją, aptiktas Novgorode XII a. pradžios sluoksnyje. Tačiau karoliai, užmaiti ant šio auskaro, ne ažūriniai (Седова М. В. 1981, с. 14). F. Gurevič pabrėžia, kad Naugarduke vielučių litavimo technika, taip pat smulkių sidabrinų spurgelių litavimas (technika „zern“) juvelyras nebuvo pažįstamos. Minėtos technologijos, taip pat sidabrinų dirbinių juodinimo menas buvo gerai žinomi Kijevo ir Novgorodo juvelyras (Гуревич Ф. 1981, с. 130). Po mongolų–totorių antplūdžio šios technologijos naudotos rečiau, dažniausiai tik imituojant jas našesniu – liejimu formose. Artimiausi Kernavės auskarams papuošalai aptikti Kijeve (Корзукина Г. 1954, с. 34), Riazanėje (Монгайт А. 1975, с. 33) ir kituose stambesniuose rusų žemių centruose, sluoksniuose, datuojamuose laikotarpiu iki mongolų–totorių antplūdžio. Čia aptinkami auskarai su ažūriniais karoliais, puoštais prilituotomis vielutėmis. Taigi trikarolius auskarus, aptiktus kape Nr. 21, reikėtų datuoti ne vėliau kaip XIII a. pirmąją pusę. Tai nėra vienintelis Kernavės archeologinio komplekso dirbiny, susijęs su Kijevo Rusia. Tame pačiame kapinyne surasti du šiferiniai verpstukai, gaminti iki 1240 metų. Dar du tokie verpstukai aptikti Aukuro kalno piliakalnyje. Ten pat rasta ir stiklinių apyrankių fragmentų bei glazūruotos keramikos. Stiklo apyrankių fragmentų rasta ir viršutinėje Neries terasoje tyrinėtose sodybos kieme. Kijevo juvelyrikos meno tradicijų tęstinumas akivaizdus juvelyriniuose dirbiniuose. Paminėtinas lelijos pavidalo kabučių vėrinys, aptiktas XIV a. pabaigos kape prie bažnyčios. Šis XIII a. dirbiny, matyt, į kapą pateko kaip šeimos relikvija. Analogiškų vėrinų fragmentai surasti ir XIII–XIV amžiaus kapinyne. Dalis Kernavėje tiek XIII–XIV a. kapinyne, tiek XIV a. pabaigos–XV a. pradžios

- - Trikaroliai auskarai
- - Daugiakaroliai auskarai
- - Žiedeliniai auskarai
- - Klaustuko formos auskarai

21 pav. Kapai su auskarais

kapuose prie bažnyčios aptiktų žiedų gaminti naudojat filigrano, granuliacijos ir „skan“ technologijas, paveldėtas iš Kijevo ir Novgorodo meistrų. Visa tai rodo tarp Kernavės ir Kijevo buvus gal ir netiesioginio, bet akivaizdaus ryšio prekybos, amatininkystės srityse.

Visų Kernavės kapinyne aptiktų tipų auskarai – dažnas radinys Nemuno aukštupio jotvingių kapuose su krūsnimis (Kviatkovskaja A. 1998, p. 70–76) bei kiek ankstyvesniuose iš akmenų krautuose pilkapiuose (Зверыго Я. 1989, c. 35). Žinomi jie ir iš Juodosios Rusios miestų kultūrinių sluoksnių.

Galime konstatuoti, kad auskarai tai – slavų kilmės papuošalai. Tačiau į Kernavę jų nešiosenos tradicijos atkeliavo dviem keliais: iš pačių slavų kaip

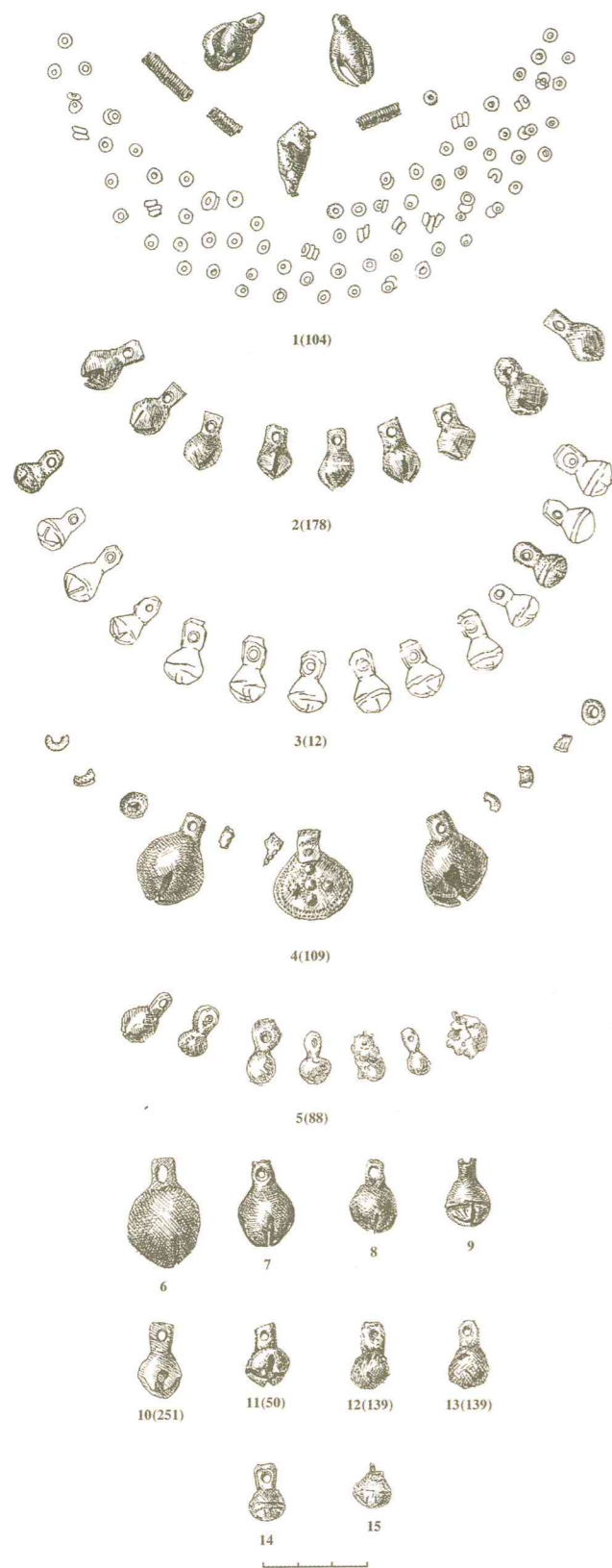
prekė ir tiesiogiai iš labiau slaviškos tradicijos paveiktų jotvingių. Bendruomenėje auskarai buvo populiariausi tarp pagyvenusių moterų.

Auskarų tipai Kernavės kapinyne situacijos plane labai vaizdžiai iliustruoja kapinyne plėtos kryptis (21 pav.). Kapai su tipologiškai ankstyviausiais dar XIII a. datuotais trikaroliais auskarais išsidėstę kapinyne seniausioje – centrinėje dalyje. Kapai su ilgą laikotarpį nešiotais žiedeliniais auskarais paplitę plačiau. Trys kapai su vėlyviausiais klaustuko formos auskarais tyrinėti paminklo pakraštyje.

Kernavės kapinyne nerasta metalinių antkaklių, tai rodo, kad jos buvo nebenešiojamos. Antkakles pakeitė įvairiai sukomponuoti kaklo vėriniai. Kapinyne aptikta 14 kaklo vėrinių (22–26 pav.). Jie, kaip ir apgalviai bei auskarai, buvo išimtinai moterų

22 pav. Kaklo vėriniai iš stiklo karolių ir kaurio kriauklių bei pavieniai karoliai

23 pav. Kaklo vėriniai (dominuojantis elementas – žvangučiai) ir pavieniai žvangučiai

papuošalas. Tiesa, vyro kape Nr. 88 aptiktos septynios sagutės vienoje vietoje, jas taip pat galima traktuoti kaip vėrinį. Tačiau sagutės aptiktos mirusiojo dubens srityje, taigi galėjo būti paprasčiausiai sudėtos į kapšėlį.

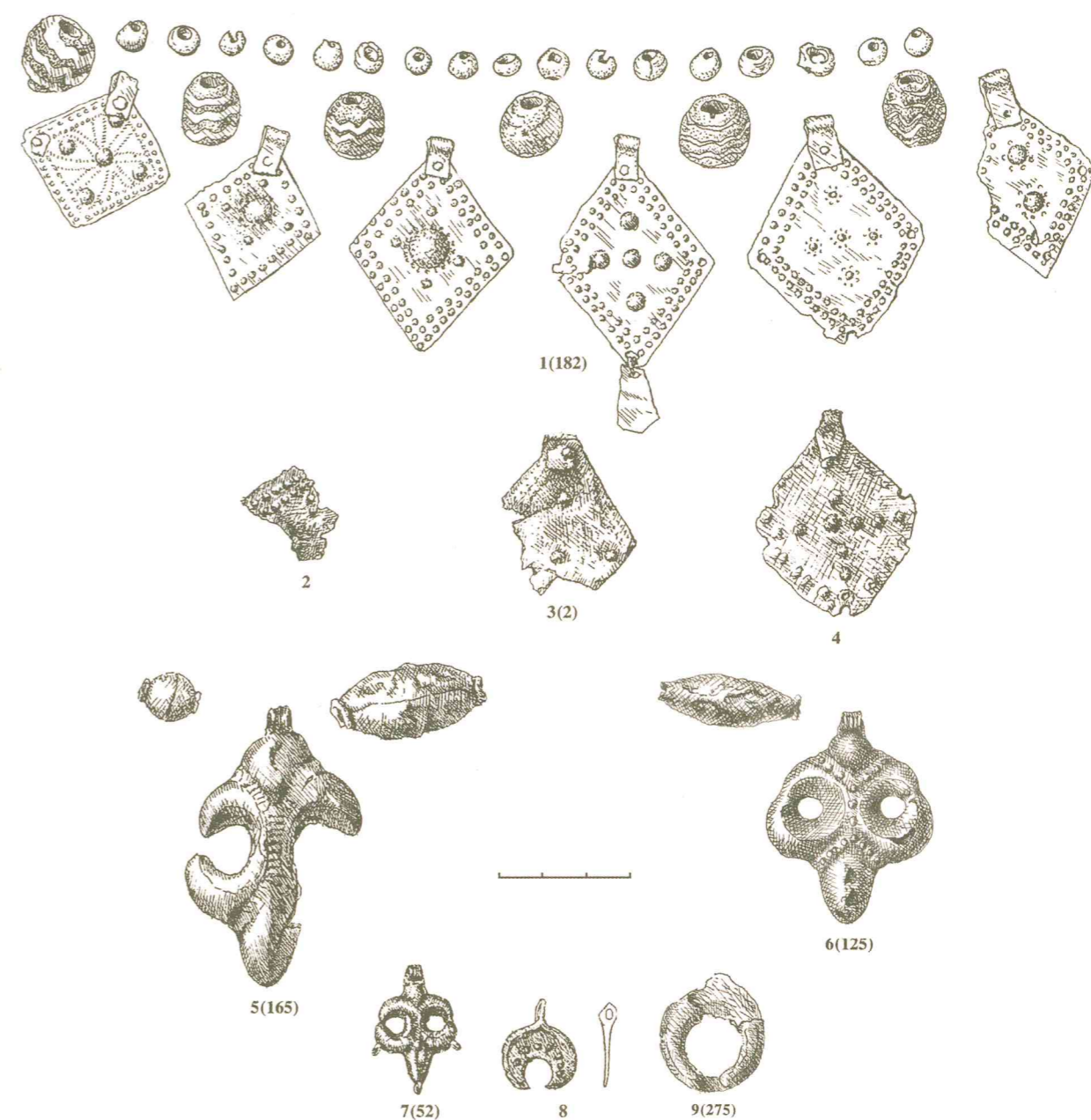
Daugelį vėrinų sudaro skirtingų medžiagų ir tipų elementų kombinacijos, todėl jų tipus įmanoma išskirti tik pagal dominuojančius elementus. Trijų vėrinų pagrindą sudaro stiklo karoliai (22 pav.): kapo Nr. 142 vėrinys sudarytas tik iš stiklinių karolių, kape Nr. 21 vėrinį papildė kaurių kriauklės ir vienas žvangutis, kape Nr. 18 tarp stiklo karolių aptiktas vienas apskritas skardinis kabutis, kaurio kriauklė ir oniksų grupės akmeninis karolis.

Keturiuose vėriniuose dominuoja žvangučiai (23 pav.). Kapo Nr. 104 vėrinį, be žvangučių, sudaro trys žalvarinės įvijėlės, kaurio kriauklė bei smulkūs stikliniai karoliai. Kapų Nr. 12 ir Nr. 178 kaklo apvaros sudarytos vien iš žvangučių (kapo Nr. 12 kabučiai pilnaviduriai – žvangučių imitacija). Kapo Nr. 109 vėrinyje, be poros žvangučių, buvo ovalus skardinis kabutis, stiklo karolių ir kaurio kriauklės fragmentai.

Kapo Nr. 182 kaklo vėrinys buvo sudarytas iš šešių rombinių skardinių kabučių ir stiklo karolių (24:1 pav.). Dviem atvejais aptikta sidabrinių stilizuotos lelijos formos kabučių kaklo vėrinų fragmentų. Kape Nr. 125 buvo vienas sidabrinis karolis ir kabutis (24:6 pav.), kape Nr. 165 – du sidabriniai karoliai ir kabutis (24:5 pav.). Taigi nors kape surastas tik vienas karolis ir kabutis, šie radiniai traktuotini kaip vėrinio fragmentas.

Į atskirą grupę buvo išskirti kaklo vėriniai su kryželiais (26:1–3 pav.). Kape Nr. 180, be kryželio, vėrinyje buvo dar du gintariniai, du kauliniai karoliai ir trys sagutės. Kape Nr. 191 vėrinį sudarė kryžius, trys žvangučiai, žalvarinės įvijėlės ir stiklo karoliai. Kape Nr. 232 vėrinyje be kryželio buvo trys rombiniai skardiniai kabučiai ir stiklo karoliukai.

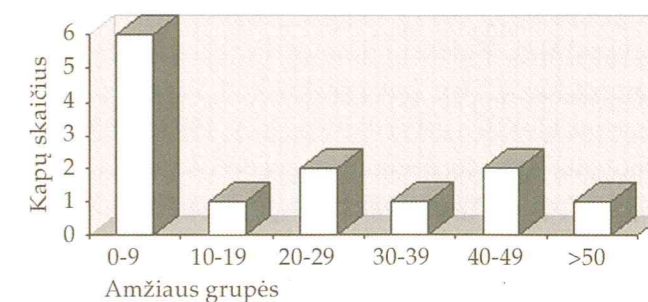
Kapuose aptikta ir pavienių stiklo karolių – 6 (22 pav.), žvangučių – 4 (23 pav.), kryželių – 3 (26 pav.), po vieną rombinį, lelijos bei pusbėnelio formos kabutį. Septyni žvangučiai, du rombiniai, vienas pusbėnelio formos (vadinamoji „lunnica“) kabutis ir vienas kryželis surasti pavieniai, matyt, išmesti iš suardytų kapų.

24 pav. Kaklo vėriniai (dominuojantis elementas – rombiniai arba stilizuotos lelijos formos kabučiai) ir pavieniai kabučiai

Kapų su kaklo vėriniais nėra pakankamai daug, kad būtų galima patikimai konstatuoti jų nešiosenos tradicijas pagal amžiaus grupes. Tačiau akivaizdu, kad dažniausiai kaklo vėriniais puošdavosi jaunos, iki devynerių metų mergaitės (25 pav.).

25 pav. Kapų su kaklo vėriniais skaičius pagal amžiaus grupes

Pastebėtos kelios įdomios tendencijos. Visi trys kaklo vėriniai su kryželiais ir du iš trijų pavienių kryželių aptikti apie penkerių metų mergaičių kapuose. Tik kape Nr. 178 40–45 metų moteris ant kaklo dėvėjo kryželį. Vargu ar vaikų kapų su kryželiais dominantė yra atsitiktinė. Manytume, kad tai sietina su krikščioniškosios pasaulėžiūros plitimu Kernavės bendruomenėje. Tai patvirtina ir faktas, kad trim atvejais kryželiai aptikti ne kaip puošybinių kaklo vėrinių sudedamosios dalys, o kaip pavieniai amuletai. Kryželiai aptinkami ir tyrinėto viduramžių miesto kultūriniuose sluoksniuose (52:7–9 pav.).

Lietuvos viduramžių senkapiuose kryželiai aptinkami retai. Peržiūrėjus šio laikotarpio laidojimo paminklus kryželiai surasti: Narkūnų (Utenos raj.) senkapyje, Barinės (Panevėžio raj.) kapinyne, Šeimyniškéliuose (Anykščių raj.), Obeliuose, Mažeikių (Šiaulių raj.) kapinyne. Taip pat kryželių rasta Mažulonių, Šeiminiškėlių (Anykščių raj.), Maišiagalos (Vilniaus raj.), Kaukų (Prienuų raj.) piliakalniuose, Vilniaus aukštutinėje pilyje ir kitur. Kaip matyti, kryželiai aptinkami daugiausiai šiaurinėje ir rytinėje Lietuvos dalyse. Labai daug šių dirbinių rasta Latvijos teritorijoje, kur iki 1974 metų jau buvo žinoma 240 egzempliorių. Čia jie daugiausiai aptinkami Latgaloje, Sėloje, Žiemgaloje, lyvių kraštuose ir tik keli kuršių archeologiniuose paminkluose. Toks didelis kryželių kiekis aiškina, kad pirmiau minėtas žemes kirto Dauguvos prekybinis kelias. Įdomu, kad Latvijoje iš visų XI–XV a. kryželių tik 10 proc. datuoti XI–XII a. pradžia, 40 proc. – XII a., 30 proc. – XIII a. ir tik 10 proc. – XIV–XV a. XVI a. kryželiai iš kapų dingsta ir vėl pasirodo tik XVII a. (Mugurevičs E. 1974, p. 231–232). Panaši situacija buvo ir Lietuvoje. Kryželiai aptikti Paketurių (XVII a.), Elniškių (XVII–XIX a.) senkapiuose, Pajuosčio (Panevėžio raj.) pilkapyno vėlyvųjų kapų grupėje (XVIII–XIX a.) yra vėlyviausio kryželių dėjimo į kapus laikotarpio paminkluose taip pat aptikti keli kryželiai, datuojami XI–XIII a. (Kviatkovskaja A. 1998, p. 80–82). Daugelio autorių nuomone, pradėti kryželiai lieti Kijevo Rusijoje. Ypač čia jie buvo populiarūs XI–XIII a. Vėliau jų gamybos arealas išsiplėtė (Рыбаков Б. 1948, c. 124, 462).

26 pav. Kaklo vėriniai su kryželiais ir pavieniai kryželiai

Kernavės kryželiai yra tipologiškai skirtingi. Archajiška forma išsiskiria palyginti masyvūs, plėtėjantys link kryžmų galų, kryžiai iš kapų Nr. 191 ir 232 (26:1, 2 pav.). Latvių archeologinėje literatūroje pavyko aptikti kryžių, visiškai identišką rastajam

kape Nr. 191. Dirbiniai yra visiškai vienodi, taigi gali būti išlieti vienoje formoje. Tai yra labai tikėtina, kadangi ažūrinio kryžiaus forma yra sudėtinga ir ją būtų sunku taip tiksliai atkartoti. Latviškasis kryžius aptiktas Makašenu Greivuli latgalių pilkapinyje ir datuotinas vėliausiai XIII a. (Radniš A. 1999, p. 74). Į šiuos du vėrinius įkomponuotos žalvarinės įvijėlės, apvalūs žvangučiai taip pat būdingi latgalių kapų inventoriams.

Kapo Nr. 180 kryželio (26:3 pav.) analogų aptikti nepavyko. Sidabrinio paauskuoto kryželio centre išlieta sėdinčio Dievo Tėvo Laimintojo figūra iškelta dešine ir nuleista kaire ranka. Tokia kompozicija paprastai įvardijama kaip Malonės Sostas (Krikščioniškosios... 1997, p. 181). Kryžmos kraštuose matyti neiškaitomos raidžių žymės. Kiti keturi kryželiai paprastesni, du iš jų ant kryžmų turi po skersinuką.

Kol kas Lietuvoje aptikti stiklo karoliai platesnių tyrinėjimų nesulaukė. O. Kuncienė suklasifikavo IX–XIII a. stiklo karolius Lietuvoje, bet autorė rėmėsi daugiausia Vakarų ir Vidurio Lietuvos medžiaga (Kuncienė O. 1981, p. 77–79). Aptariamojo laikotarpio karolių Rytų Lietuvoje aptikta mažai, kadangi nedaug tyrinėta laidojimo paminklų. Kernavės kapinyne stiklo karoliai yra saviti ir daugeliui jų O. Kuncienės siūloma tipologija netinka. Čia apskritai nerasta rautytų mėlyno stiklo karolių – populiariausių to meto Lietuvoje (plačiąja prasme). Manoma, kad jie yra vietinės gamybos (Kulikauskienė R. 1970, p. 72). O. Kuncienė išskiria neskaidrių karolių su reljefiniu banguotu raštu tipą. Panašūs aptikti kapų Nr. 21 ir Nr. 182 vėriniuose bei pavieniai kapuose Nr. 215 ir Nr. 222. Autorė šio tipo karolius datuoja VIII a. pabaiga–IX a. Vienas šio tipo karolis rastas Puzelių kapinyne Juodojoje Rusijoje. Daugiau tokių karolių šio regiono kapinyuose nerasta. J. Ščiapova konstatuoja, kad šie karoliai aptinkami Baltarusijos pilkapiuose ir datuoti IX–XIV a. (Щапова Ю. Л. 1956, c. 177, таб. П:16).

Analogų Lietuvoje, taip pat Juodosios Rusijos medžiagoje neturi kapo Nr. 18 (22:2 pav.) ir pavienis (22:6 pav.) karoliai, pagaminti iš oniksų grupės akmens sardonikso. Tokie patys karoliai buvo plačiai paplitę radimičių bei dregovičių gentinių junginių

apgyventose teritorijose. Jie aptinkami piliakalniuose bei lobiuose kartu su stikliniais auksuotais ir bronziniais karoliais, sidabriniais karoliais, puoštais prilituotų spurgelių technika (granuliacija), žiedeliniais antsmilkiniais atlenktu vienu galu ir datuojami IX–XII a. (Археология... 1993, c. 10, 272, 294). Analogiški karoliai randami Novgorode. Visi kiti Kernavės kapinyne aptinkami karolių tipai – biseriniai, rantytieji, konuso, kriaušės formos ir kiti buvo plačiai paplitę tiek slavų, tiek baltų teritorijose. Daugelio jų tipų chronologiniai rėmai labai platus. Dėl tikslesnio konkretaus tipo datavimo autorių mintys nesutampa. Todėl Kernavės kapinyne karolių kilmę ir tikslesnį datavimą įmanoma nustatyti tik atlikus cheminės karolių sudėties analizę.

Vėriniuose iš kapų Nr. 18, Nr. 21, Nr. 104, Nr. 109 aptiktos kaurio kriauklės Lietuvoje retas radinys. Kilusios iš Indijos vandenyno, kriauklės per arabų, vėliau slavų pirklius pasiekdavo baltų kraštus. Dažniausiai jų aptinkama Šiaurės Lietuvos senkapiuose: Pušalotas, Sariai, Jakštaičiai ir kt. Bet tai yra tik lašas jūroje, palyginti su jų kiekiais Naugardo žemės šiaurės rytuose, Estijoje ir Latvijoje. Čia jų rasta per 7000 daugiau kaip 150 radimviečių (Mugurevičs E. 1977, p. 54–59). Į Lietuvą šios kriauklės pateko Dauguvos prekybos keliu per Latviją (Kuncienė O. 1972, p. 182). Matyt, Kernavė yra piečiausias taškas Lietuvoje, kur surasta šių kriauklių. Tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje kaurio kriauklės būdingos X–XIII a., nors aptinkamos ir XIV a. paminkluose. XIII a. antkaklėms tapus nebemaodingoms, plito kaklo vėriniai, tuo pačiu kaurio kriauklės.

Kaklo vėriniuose ir pavieniai aptikti žvangučiai randami kiekviename plačiau tyrinėtam XIII–XV a. Lietuvos senkapyje. Tai dažna įkapė lyvių, sėlių, latgalių, jotvingių kapinyuose, taip pat prūsų archeologinėje medžiagoje. Žvangučiai randami Novgorodo ir kitų Rusijos miestų kultūriniuose sluoksniuose, datuojamuose X–XIV a. Analogiški papuošalai randami X–XII a. pilkapiuose, gyvenvietėse ir miestuose Nemuno baseino aukštupyje (Зверуго Я. 1989, рис. 9:1–10, c. 58, рис. 29:9,10,12,13). Kadangi žvangučiai buvo gaminami ilgą laiką ir plačiame regione, tiksliau

Kernavės kapinynui datuoti, chronologiniams rėmams nustatyti jie daugiau informacijos ne suteikia. Analogiški žvangučiai aptinkami viršutiniame Kernavės mieste (52:41–48 pav.).

Kapo Nr. 182 vėrinyje dominuoja rombiniai kabučiai (24:1 pav.). Pavienis toks kabutis aptiktas kape Nr. 2, dar du rasti atsitiktiniai iš suardytų kapų. Tai yra tipiški baltų papuošalai, aptinkami Lietuvos ir Latvijos teritorijoje, ypač sėlių (Mugurevičs E. 1977, tab. XXXVII:1–10) ir latgalių (Финоугры... 1987, таб. CVI:19) paminkluose. Kartais randami Nemuno aukštupio kapuose su krūsnimis. Čia šio tipo kabutis aptiktas kape (Venzovščinos kapinynas, kapas Nr. 9) kartu su juostinėmis apyrankėmis, apgalvio plokštelėmis, trikaroliu ir žiedelinium „antsmilkiniais“ bei žiedais pinta priekine dalimi (Гуревич Ф. 1962, с. 126, рис. 111:8). Šis kapo kompleksas, datuojamas XII–XIII a., atkartoja turtingiausių Kernavės kapinyno kapų (pvz., Nr. 21) radinius. Matyt, ir Lietuvoje aptinkamus rombinius kabučius reikia datuoti panašiai, nors būna jų ir XIV a. pabaigos kapuose. Pažymėtina, kad Juodosios Rusios slavų miestuose rombinių kabučių nepasitaiko. Analogiški kabučiai aptikti ir Pajautos slėnyje (53:4 pav.), ir viršutiniame mieste (52:1–4 pav.) ir XIV a. pab. – XVII a. kapinėse prie bažnyčios (54:5–6 pav.).

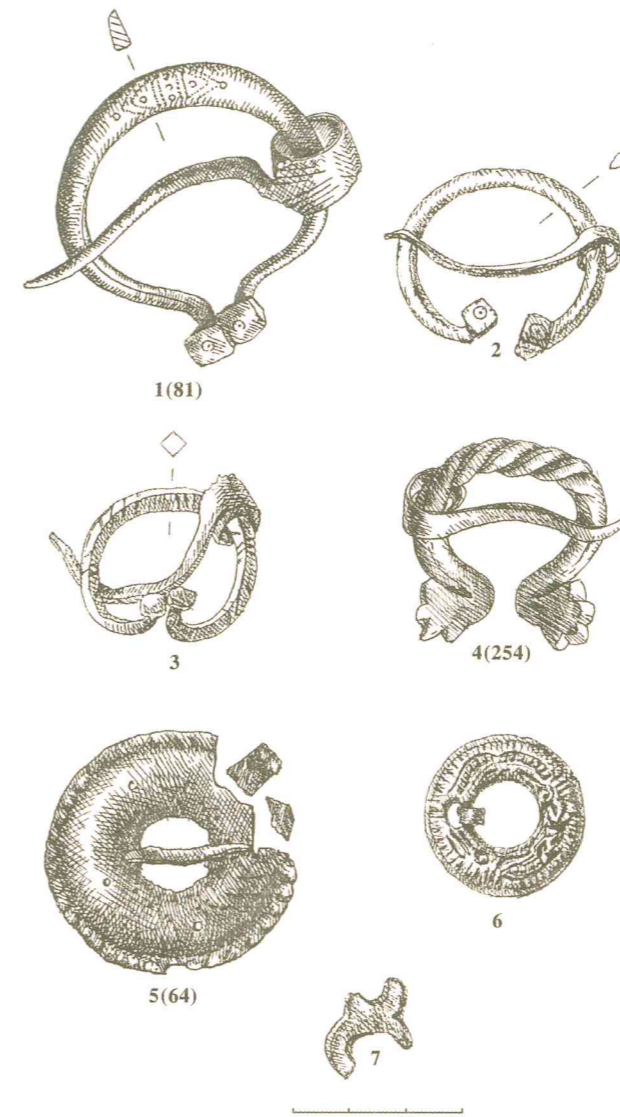
Apskriti kabučiai aptikti kapų Nr. 18 (22:2 pav.) ir Nr. 109 (23:4 pav.) kaklo vėrinuose. Ši kabučių forma buvo paplitusi platesniame tiek baltų, tiek slavų regione. Gali būti, kad apskritų kabučių prototipas buvo VIII–XI a. kabučiai, pagaminti iš arabiškų monetų. Rusios žemėse išplitus krikščionybei, apskriti kabučiai išliko, tačiau pagonišką simboliką pakeitė krikščioniškoji. Išplito lieti kabučiai, kurių vienoje pusėje vaizduoti įvairūs šventieji, kitoje – pagoniškas simbolis – gyvačių lizdas. Vis dėlto baltiškai apskriti kabučiai nuo slaviškų skiriasi tuo, kad jie yra ne lieti, o skardiniai. Apskriti kabučiai, kaip ir rombiniai, nešioti daugelyje baltų žemių iki XV a. pradžios. Vienas apskritas kabutis rastas XIV a. pab.–XVII a. kapinėse prie bažnyčios Kernavėje (54:7 pav.).

Įdomiausi kaklo vėriniai aptikti kapuose Nr. 125 ir Nr. 165 bei pavienis kabutis kape Nr. 52 (24:5–7 pav.). Sidabriniai stilizuotos lelijos formos

kabučiai aptinkami lobiuose ir sudaro išpūdingus vėrinius arba randami miestų kultūrinuose sluoksniuose. Kernavėje aptikti bene vieninteliai kapai su šio tipo kabučiais. Vienas pilnas vėrinys surastas Kernavės XIV a. pabaigos–XVII a. kapinėse, XIV a. pabaigos–XV a. pradžios kape. Pavienis, tiesa, pilnaviduris lelijos formos kabutis surastas aukštutinio miesto sodyboje (52:6 pav.). Dar vienas panašus kabutis surastas Kriemalos (Kauno raj.) kapinyne, tačiau vėliau neaiškiais aplinkybėmis dingo (Daugudis V. 1968, p. 14). Šio tipo kabučių vėriniai aptikti Geliogalių (Ukmergės raj.), Kretingos apylinkių ir Stakliškių (Prienuų raj.) lobiuose. Daugiau tokių kabučių Pabaltijo kraštuose nerasta. Vienas panašus aptiktas Prūsijoje, Skomantuose (Kuncienė O. 1972, p. 197). Gerokai daugiau jų pasitaiko rytinių slavų piliakalniuose ir pilkapiuose, ypač Smolensko srityje (Финоугры... 1987, с. 315–346). Matyt, šiose vietovėse buvo jų gamybos centras, nes rasta spaudimo formų. Dažniausiai šie papuošalai datuojami XIII–XIV a., tačiau Kijevo Rusijoje jie buvo gaminami dar iki didžiojo mongolų–totorių antplūdžio ir randami lobiuose, užkastuose 1240 metais. Vėliau šių kabučių gamyba nenutrūko, o išplito į kitus Rusios žemių centrus. Artimiausias Kernavei jų gamybos centras buvo Naugardukas. Ten aptikta kabučių gamybai skirta matrica (Зверьго Я. Г. 1989, с. 129, рис. 67:14). Panašus, tačiau grubiau padarytas alavinis kabutis aptiktas Minske XII–XIII a. pradžios sluoksnyje (Очерки... 1972, с. 84, рис. 30). Dažniausiai lelijos formos kabučiai būna sidabriniai, tuščiaviduriai, kartais šie dirbiniai būdavo puošiami juodinimo technika.

Apibendrinami Kernavės kapinyno kaklo vėrinius galime teigti, kad juose yra susipynę tiek vietinės baltų, tiek slavų kultūrų elementai. Pagoniški simboliai egzistuoja greta naujų krikščioniškųjų. Tai rodo buvus mišrų įvairiomis prasmėmis miestiečių bendruomenės tipą.

Kapuose surastos tik trys segės: kape Nr. 64, Nr. 81 ir Nr. 254. Dar trys segės (ir vienos segės fragmentas) aptiktos pavienės – iš suardytų kapų (27 pav.). Kape Nr. 64 buvo palaidota 25–30 metų moteris, kape Nr. 81 – iki 5 metų mergaitė, kape Nr. 254 osteologinė medžiaga neišliko. Visais atvejais segės gulėjo krūtinės srityje, matyt, naudotos

27 pav. Segės

viršutiniam drabužiui susegti. Pirmoji segė plokštelinė skardinė, antroji – pasaginė, kampuotomis galvutėmis, trečioji taip pat pasaginė, zoomorfinėmis galvutėmis. Dar dvi pasaginės segės kampuotomis galvutėmis ir pasaginės segės gyvuliniais galais fragmentas aptikti atsitiktinai. Be to, rasta viena plokštelinė lieta segė, matyt, taip pat iš suardyto kapo.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad kapinyne surasta labai mažai segių, o tai neturėtų būti būdinga lietuviškam laidojimo paminklui. Tačiau pažymėtina, kad segių apskritai nerasta Sarių, Ruklių, Krūminių ir kituose lietuviškuose senkapiuose. Aptikti segių tipai buvo surasti tyrinėjant vi-

duramžių miestą (52:12–13 pav; 53:5 pav.), taigi turi būti to paties laikotarpio. Mieste – Pajautos slėnyje aptikta matrica plokštelinėms segėms gaminti. Pasaginių segių kampuotomis galvutėmis chronologiniai rėmai yra gerokai platesni. Manoma, kad jos atsirado IX a. pabaigoje, bet jų randama ir XIV a. kapuose (Urbanavičius V. 1969, p. 115). Plokštelinės segės pradėtos gaminti vėliau – XIII a. Iš pradžių jos buvo mažesnio skersmens – lietos. Jų randama daugiausiai piliakalnių kultūrinuose sluoksniuose. Maždaug nuo XIV a. plokštelines seges pradėta gaminti iš skardos. Mums svarbu tai, kad pačių segių, ypač plokštelių, buvo kapuose. Tai rodo čia palaidotus žmones buvus baltus. Plokštelinės segės – tai grynai baltų papuošalai, jų beveik nerasta slavų miestų kultūrinuose sluoksniuose, o aptikti vienetai laikomi baltišką importu (Зверьго Я. Г. 1989, с. 17–19, рис. 2:16).

Puošybinė ir funkcinė paskirtis buvo suteikiama kapuose aptiktiems **smeigtukams**. Surasti šeši jų variantai kapuose bei kryžinio smeigtuko galvutė iš suardyto kapo (28:1–7 pav.). Tai – iki 5 cm ilgio ir iki 4 mm skersmens strypeliai, kurių vienas galas užaštrintas, kitas išplotas. Du smeigtukai geležiniai (kapai Nr. 110 ir Nr. 182), kiti žalvariniai. Kiek sudėtingesnės konstrukcijos smeigtukas (?) aptiktas kape Nr. 109. Gali būti, kad tai kažkokios kitos paskirties dirbinys. Visuose kapuose buvo palaidoti iki 10 metų vaikai, kapuose Nr. 81, Nr. 109 ir Nr. 182, sprendžiant iš įkapių – mergaitės. Tik kape Nr. 118 smeigtukas aptiktas ant dešinio 25–35 metų vyro šlaunikaulio. Šiaip smeigtukų padėtis kape, tuo pačiu galima paskirtis varijuoja: kape Nr. 81 – po pakaušiu, Nr. 109 – ties dubeniu (kapelyje?), Nr. 110 – po kairiuoju žastikauliu, Nr. 131 – kapšelyje, Nr. 182 – ties dubeniu (kapšelyje?). Tik vienu atveju smeigtukas aptiktas po pakaušiu – kape Nr. 81, matyt, naudotas plaukams susegti. Kiti smeigtukai, sprendžiant iš jų padėties kapuose, buvo nešioti kapšeliuose. Gali būti, kad šių smeigtukus primenančių dirbinių funkcinė paskirtis buvo kitokia. Labiausiai jie primena slavų miestų kultūrinuose sluoksniuose aptinkamus higienos reikmėms skirtus krapštukus (уховёртки). Tikrai tokio pobūdžio dirbinys aptiktas atsitiktinai, iš suardyto kapo (28:8 pav.).

28 pav. Smeigtukai

Atsitiktinai aptikta kryžinio smeigtuko galvutė (28:1 pav.) chronologiškai yra kiek ankstyvesnė, datuotina XII a. Tai yra labiau vakarų baltams būdingas papuošalas. Tačiau analogiškų aptikta ir Juodosios Rusijos jotvingių kapuose (Kviatkovskaja A. 1998, p. 144) bei Novgorode XI a. datuotame sluoksnyje (Древний... 1985, с. 76, рис. 138).

XIV a. – laikotarpis, kuriuo nyko **apyrankių** nešiosenos tradicija. Tik nedaugelį Lietuvos senkapių

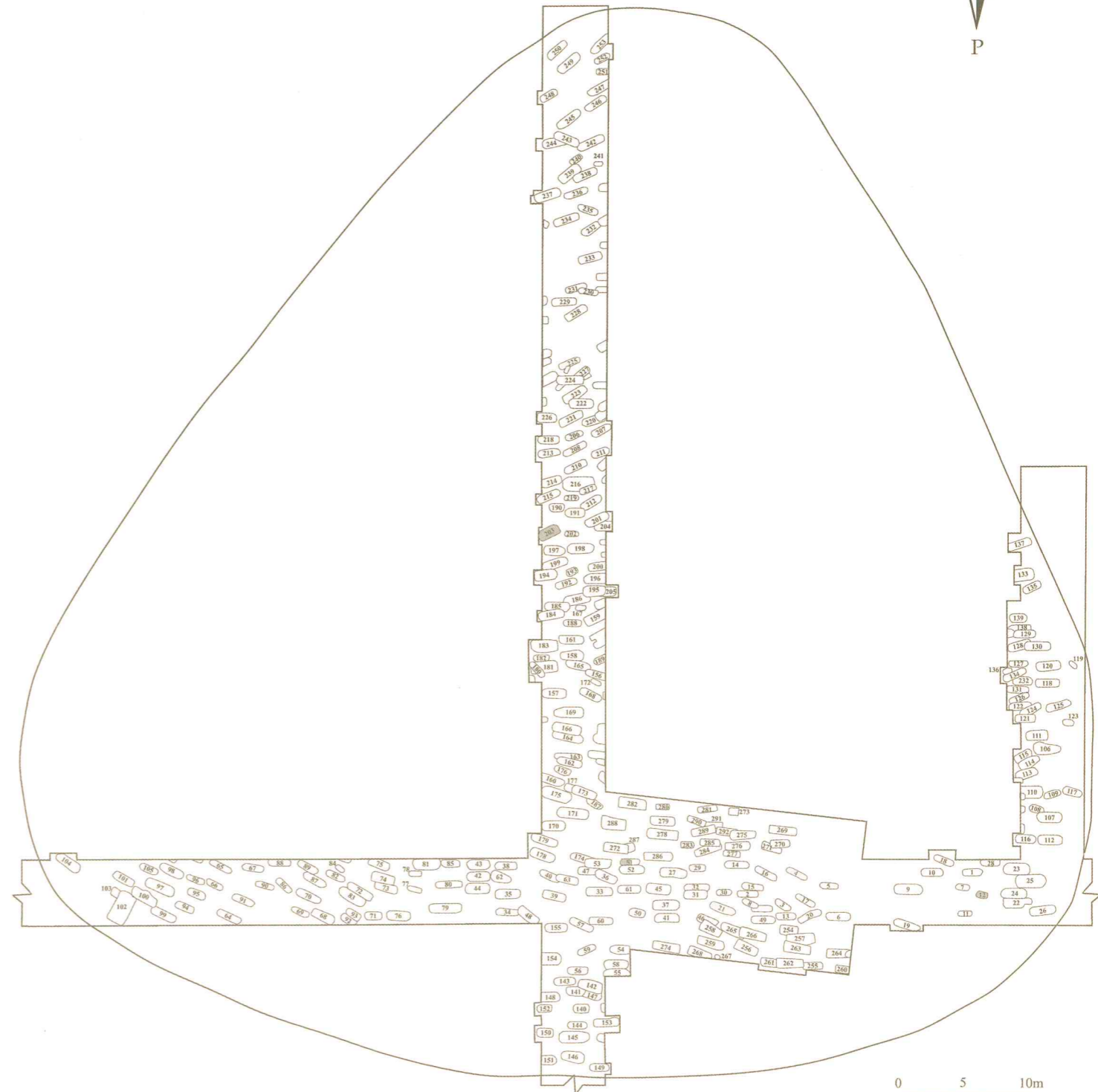
kapų su apyrankėmis galime datuoti XV a. pradžia. Kernavės kapinyne apyrankių dar palyginti gausu. Aptikta 13 apyrankių septyniuose kapuose ir dar trijų fragmentai (29 pav.). Dažniausiai į kapą dėtos dvi apyrankės – trys atvejai kapuose Nr. 51, Nr. 125, Nr. 191. Kape Nr. 12 aptiktos net trys apyrankės, kapuose Nr. 4, Nr. 21 ir 203 – po vieną.

Vienu atveju apyrankė aptikta vyro kape (kapas Nr. 203). Kituose kapuose palaidotos iki devynerių

29 pav. Apyrankės

● - Lietos apyrankės
○ - Juostinės apyrankės

30 pav. Kapai su apyrankėmis

metų mergaitės, tik kapuose Nr. 21 ir Nr. 125 atitinkamai – 10–20 metų ir 45–50 metų moterys. Kapų situacijos plane, žyminčiame kapus su apyrankėmis (30 pav.), matome, kad jų nerasta chronologiškai vėlyvesniuose paminklo pakraščiuose. Tai rodo, kad į XIV a. pabaigą jos tapo nebemadingos.

Aptiktos trijų tipų apyrankės: penkios ir vienas fragmentas apskrito skersinio pjūvio, septynios bei du fragmentai juostinės ir viena pinta iš vielučių.

292 kapuose rasta 12 apyrankių. Tai didžiausias šių papuošalų procentas tyrinėtuose Rytų Lietuvos senkapiuose. Jų apskritai nerasta Ruklių, Narkūnų, Piktagalio, Krūminių, Skrebinių senkapiuose. Tik dvi juostinės atrietais galais apyrankės rastos Liepiniškių senkapyje (100 kapų) (Urbanavičius V. 1971 (š)). Ažugirių senkapyje taip pat rastos dvi pintos iš keturių vielų, atrietais į išorę galais apyrankės (Urbanavičius V. 1976(š)) (56 kapai). Sariuose aptikta tik viena juostinė apyrankė atrietais galais (81 kapas) (Kuncienė O. 1979, p. 96–98). Diktarių senkapyje rastos dvi juostinės atrietais į išorę galais ir dvi pintos iš septynių vielų apyrankės (101 kapas) (Urbanavičius V. 1977(š)). Obelių griautiniuose kapuose (99) rastos tik trys juostinės atrietais galais apyrankės (Urbanavičius V., Urbanavičienė S. 1988, p. 55, 56). Kiek daugiau šių papuošalų – aštuonios apyrankės – aptiktos Karmėlavos senkapyje (122 kapai). Ten apyrankės taip pat juostinės atrietais į išorę galais (Rickevičiūtė K. 1975, 1976, 1977(š)).

Dauguma Rytų Lietuvos senkapiuose aptiktų apyrankių yra juostinės į išorę atrietais galais. Kernavės kapinyne dominuoja apyrankės tiesiais galais. Rytų Lietuvos senkapiuose nerasta lietuvių apyrankių, imituojančių tordiravimo techniką, o Kernavės kapinyne net keturios. Kernavės apyrankėms artimi papuošalai aptikti Obelių ežere, tačiau ten surastos apyrankės deformuotos, susilydžiusios, jų negalima priskirti prie konkrečių kapų inventorių.

Tokių pačių tipų kaip ir Kernavėje apyrankių aptinkama Nemuno aukštupio jotvingių kapuose. Kai kurios jų lietos ir imituoja tordiravimo techniką. Dvarčionių senkapyje rasta tokia apyrankė suplotais galais. Juostinės apyrankės bukais galais aptiktos

Venzovščinos, Dvarčionių, Kuklių ir kituose kapinyuose (Kviatkovskaja A. 1998, p. 86–87). Rusų miestų archeologinėje medžiagoje taip pat pasitaiko juostinių apyrankių. Čia jos datuojamos X–XIV a. Ne išimtis ir Nemuno aukštupio miestai (Гуревич Ф. 1981, с. 106, рис. 83: 8–10). Analogų Lietuvoje neturi kapo Nr. 191 plačios apyrankės (29: 9, 10 pav.). Tačiau labai panašios, tokio pat pločio, skardinės, identiškos ornamentuotos apyrankės aptiktos dar V. Šukevičiaus kasinėjame Puzelių kapinyne (Juodoji Rusia) (Kviatkovskaja A. 1998, p. 91, pav. 22). Trys labai artimos tik sidabrinės apyrankės buvo XIII a. datuojamame Liubečo pilies lobyje. Tame pačiame lobyje aptikti trys žiedai pinta priekine dalimi (Древняя... 1978, с. 369). Vienintelė Lietuvoje apyrankė, pagaminta iš žalvarinio strypelio, spirale apvynioto plona vielute (29:13 pav.), rasta ne kapo inventoriuje. Panaši apyrankė aptikta V. Šukevičiaus kasinėjame jotvingių kapinyne Dvarčany (Juodoji Rusia) (Kviatkovskaja A. 1998, p. 85, 17 pav.). Tokio tipo apyrankės XIII a. buvo nešiojamos Novgorodo žemėje (Седова М. В. 1981, с. 100).

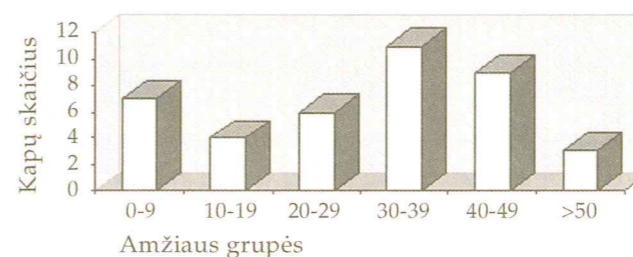
Apžvelgę Kernavės apyrankes Rytų Lietuvos laidojimo paminklų kontekste galime teigti, kad dalis jų, ypač lietos, yra ankstyvesnės. Analogiškos apyrankės aptiktos XIII a. datuojuose slavų miestų kultūriniuose sluoksniuose. Panašiai XIII–XIV a. pirmąją pusę reikėtų datuoti ir Kernavės apyrankes. Kape Nr. 51 viena iš aptiktųjų apyrankių buvo juostinė, kita – lieta. Taigi didesnio chronologinio skirtumo tarp šių dirbinių tipų nėra.

Žiedai – gausiausia įkapių grupė Kernavės kapinyne: 67 kapuose surasti 102 žiedai. Dar 20 žiedų aptikti pavieniai – išmesti iš suardytų kapų. Žiedais puošėsi tiek vyrai, tiek moterys, tačiau moterys kur kas dažniau. Net 42 moterys palaidotos su žiedais ir tik aštuoni vyrai. Penkiolikos mirusiųjų, palaidotų su žiedais, lytis nenustatyta.

Žiedų nešioseną nustatyti sunku, kadangi labai prastai išlikusi osteologinė medžiaga. Tik 18 atvejų buvo aišku, ant kurios rankos mirusiajam buvo užmautas žiedas. Du vyrai žiedus mūvėjo ant kairės rankos pirštų. Vienas vyras (kapas Nr. 55) turėjo žiedą ant dešinės kojos piršto. Visos 15 moterų žiedais puošė dešinę ranką. Ant kairės rankos pirštų žiedai mauti tik tada, jei jų turėta du ir daugiau

(6 atvejai). Čia reikia turėti omenyje, kad šiuo atveju operuojama tik vyresnio amžiaus moterų kapų medžiaga, kadangi jaunesnių moterų, o ypač mergaičių, kaulai daugeliu atvejų buvo sunykę. Taigi neįmanoma pasekti žiedų nešiosenos tradicijos pagal skirtingas individų amžiaus grupes.

Tai, kad žiedai nebuvo sutuoktivių simboliai, kaip kad dabar suprantama, rodo jų gausa įvairiose moterų amžiaus grupėse. Grafiškai pavaizdavus moterų, palaidotų su žiedais, kiekį pagal amžiaus grupes (30 pav.), aiškiai matyti, kad grafikas, kuriame matomos moterų amžiaus grupės apskritai (18 pav.), yra beveik identiškas.

30 pav. Moterų, palaidotų su žiedais, skaičius pagal amžiaus grupes

Tai rodo, kad žiedus moterys nešiojo visiškai neatsižvelgiant į amžių ar šeiminių padėtį. Vis dėlto tai, kad yra tam tikrų žiedų nešiosenos skirtumų tarp amžiaus grupių, išaiškėjo analizuojant žiedų skaičių kapuose. Apskritai kapinyne daugiausia kape aptikta po vien žiedą – 42 kapai (62,68% visų kapų su žiedais), devyniolikoje kapų rasta po du žiedus (28,35%), penkiuose kapuose – po tris (7,46%) ir viename – septyni (1,49%). Moterų kapus išskaidžius amžiaus grupėmis situacija pasikeičia. Visos penkiasdešimtmetės (4) mūvėjo po du žiedus, dauguma keturiasdešimtmečių taip pat turėjo po du žiedus. Trisdešimtmečių jau tik viena mūvėjo du žiedus, likusios dešimt turėjo po vieną. Jaunesnių moterų kapuose žiedų skaičius labiau varijuoja. Septynios dvidešimtmetės mūvėjo po vieną žiedą, viena – du žiedus, dar viena – tris žiedus. Iš 10–19 metų moterų dvi turėjo po vieną žiedą, viena – tris žiedus, dar viena – net septynis. Iki 9 metų mergaitės dėvėjo du arba vieną žiedą. Šie skaičiai rodo, kad tarp jaunų moterų žiedų skaičius, kartu, matyt, ir jų šeimų turtas buvo labai skirtingi. Žiedų pagy-

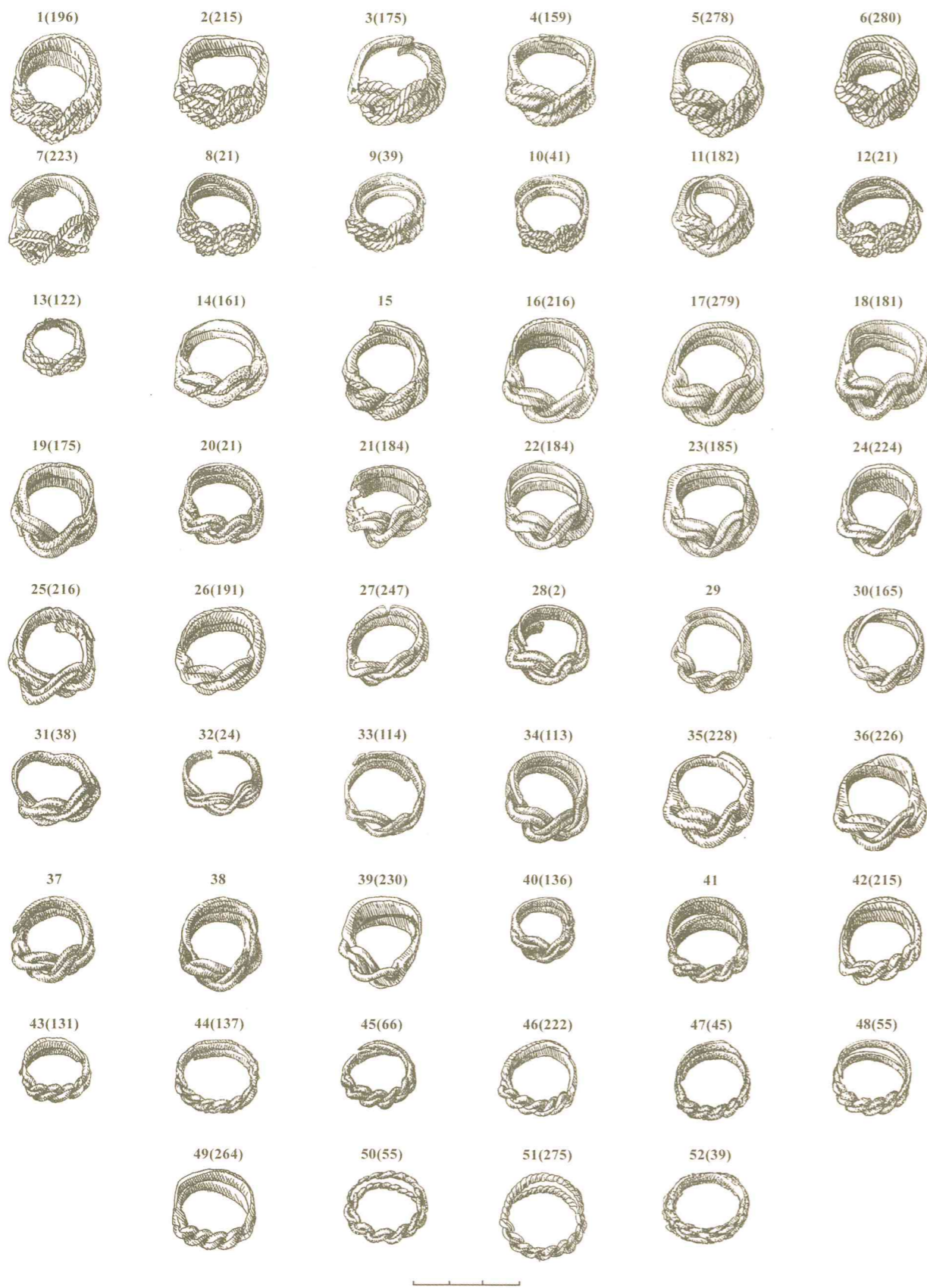
venusių moterų kapuose skaičiai rodo tam tikrą jų turtinės padėties stabilumą.

Tipologiškai žiedai suskirstyti į šešis tipus: 1– žiedai pinta priekine dalimi (32:1–52 pav.), 2– žiedai praplatinta priekine dalimi (33:1–24 pav.), 3 – juostiniai (34:1–9 pav.), 4 – žiedai su stiklo akimis (35:1–14 pav.), 5 – tuščiaiduriai žiedai (36:1–4 pav.) ir 6 – lieti žiedai (37:1–15 pav.). Tokią tipologiją nulėmė tiek žiedų forma, tiek gamybos technika. Pavyzdžiui, dalis žiedų praplatinta priekine dalimi ir su stiklo akimis yra lieti, dalis ne, todėl jų forma labiau nei gamybos technika lemia tipą. Tuo tarpu visi penktojo tipo žiedai pagaminti metaloplastiniu spaudimo būdu ir litavimo technika. Formos atžvilgiu labiausiai margas šeštas žiedų tipas (37:1–15 pav.), tačiau į jį įtraukti tik liejimo būdu pagaminti žiedai.

Žiedai pinta priekine dalimi (32 pav.) – gausiausias tipas Kernavės kapinyne. Trisdešimt devyniuose kapuose aptikti 47 tokie žiedai. Dar penki – atsitiktiniai. Dažniausiai jų priekinė dalis buvo supinta iš keturių apskrito skersinio pjūvio vielų. Lankelis atviras (išskyrus vieną atvejį), jį sudaro du stačiakampio skersinio pjūvio, siaurėjantys užkeisti galai. Dviem atvejais žiedo lankeliai buvo nelygūs, susukti (32:50, 51 pav.). Trylikos žiedų priekinės dalys supintos iš vielų, kurių kiekviena suvyta iš keturių plonesnių vielučių. Savitas žiedas rastas kape Nr. 39. Jo lankelis uždaras, pusapvalio skersinio pjūvio, o priekinė dalis – pynė kiek paplota iš keturių pusių (32:52 pav.).

Rytų Lietuvos senkapiuose pinti žiedai labai reti. Jų apskritai nerasta Liepiniškių, Ruklių, Ažugirių, Piktagalio, Krūminių, Narkūnų, Diktarių ir kituose senkapiuose. Tik po vieną žiedą aptikta Karmėlavos (Rickevičiūtė K. 1976, 1977 (š)) ir Sarių (Kuncienė O. 1979, p. 90, 21:20 pav.) senkapiuose. Daugiau žiedų pinta priekine dalimi rasta Obelių ežere ir senkapyje ant kranto (Urbanavičius V., Urbanavičienė S. 1988, p. 44, 77: 10, 12, 13 pav., p. 56, 99: 4 pav.).

Pinti žiedai užkeistais galais dažnai aptinkami Nemuno aukštupio archeologiniuose paminkluose. Jų rasta Venzovščinos, Dvarčionių, Puzelių, Kuklių kapinyuose (Kviatkovskaja A. 1998, p. 251–253). Analogiški žiedai surasti Volkovyske (Звєпыро Я. Г.

32 pav. Žiedai su pinta priekine dalimi

1975, c. 42, рис. 13:40). Šio tipo žiedai aptikti Novgorode ir datuoti XII–XIV a. viduriu (Седова М. В. 1981, c. 125). Pinti žiedai, tačiau uždaru lankeliu (kaip kape Nr. 39), aptinkami dregovičių pilkapiuose ir datuojami X–XI a. (Зверуго Я. Г. 1989, c. 105, рис. 59:2). Žiedai pinta priekine dalimi pasitaiko vėlyvuosiuose latgalių pilkapiuose (Radniš A. 1999, p. 82, att. 57:22). E. Svetikas darbe, skirtame žiedų iš XIV–XVII a. kapų Lietuvoje tipologijai ir chronologijai, įvardija 12 kapinytų, kuriuose aptikti 27 šio tipo žiedai (Svetikas E. 1994, p. 13). Daugiausiai – 17 tokių žiedų – aptikta Žemaitijoje. Žiedus autorius datuoja XIV a. 1–3 ketvirčiu. Taip reikėtų datuoti ir vėlyviausius Kernavės šio tipo žiedus. Tačiau dalis jų turėtų būti pagaminti dar XIII amžiuje. Akivaizdu, kad XIV–XV a. sandūroje tokie žiedai nebegaminami. Žiedų pinta priekine dalimi aptikta viduramžių miesto kultūriniame sluoksnyje (52:52, 54 pav.), taip pat XIV a. pabaigos – XVII a. kapinėse (54:9 pav.). Pajautos slėnyje surasta liejimo formų, skirtų gaminti žiedus imituojant priekinės dalies pynimą (53:13 pav.).

Žiedų praplatinta priekine dalimi tipas – antras pagal gausą kapinyne (33 pav.). Aptikta 20 žiedų šešiolikoje kapų ir dar keturi atsitiktiniai. Šį tipą sieja panaši forma – praplatinta, artima rombui priekinė dalis ir užkeisti galai, tačiau skiriasi jų gamybos technika. Vieni žiedai padaryti iš paprasčiausios skardos, kiti – iš stačiakampio ar pusapvalio skersinio pjūvio strypelio, išploto per vidurį (vieno šio tipo žiedo lankelis uždaras). Vienas žiedas – surastas atsitiktinai iš suardyto kapo yra lietas (33:15 pav.). Puošybės atžvilgiu tai – pats blankiausias žiedų tipas kapinyne. Daugelis žiedų žalvariniai, neornamentuoti. Pora žiedų papuošti dviem iš vidaus išpaustų spurgelių eilutėmis (33:1, 2 pav.), vieno žiedo priekinėje dalyje įrėžti šeši skrituliukai (33:16 pav.), du žiedai padabinti smulkių įkartelių eilutėmis iš kraštų (33:13, 17 pav.).

Šio tipo žiedai dažnai aptinkami Rytų Lietuvos senkapiuose: Liepiniškėse – 4, Narkūnuose – 3, Sariuose – 3, Skrebinuose – 4, Diktaruose – 8 ir t. t. Tokie patys randami jotvingių laidojimo paminkluose. Apskritai šio tipo žiedai buvo gaminami labai

33 pav. Žiedai su praplatinta priekine dalimi

34 pav. Juostiniai žiedai

plačiame regione. Dažnai randami tiek slavų (Novgorodas), tiek baltų žemėse. E. Svetiko duomenimis (1995 metų), Lietuvoje 37 kapinyuose 182 kapuose rasti 338 šio tipo žiedai (Svetikas E. 1994, p. 16). Autoriaus tyrimų duomenimis, tokie žiedai daugiausia naudoti XIV a. ir tik nedidelė jų dalis galėjo būti nešiojami XV a. Taigi žiedų chronologija atitinka Kernavės kapinyno datavimą. Čia kapai su žiedais praplatinta priekine dalimi skirtini vėlyvesnių kapų grupei. Žiedų praplatinta priekine dalimi aptikta mieste – Pajautos slėnyje (53:7 pav.), viršutinėje terasoje (52:51 pav.), XIV a. pabaigos–XVII a. kapinėse prie bažnyčios (54:8, 11, 12 pav.).

Pats vėlyviausias žiedų tipas Kernavės kapinyne – juostiniai žiedai (34:1–9 pav.). Jų rasta po vieną keturiuose kapuose bei dar penki ne kapų inventoriuose. Tai pačios paprasčiausios konstrukcijos žalvariniai uždari žiedai, stačiakampio skersinio pjūvio lankeliu. Išilgai penkių žiedų lankelio buvo įrėžta po du griovelius. Paprastai tokie žiedai datuojami XV a. ir vėlesniais laikais. Kernavės

kapinyno medžiaga rodo, kad jie pradėti gaminti dar XIV a. paskutinį ketvirtį. Šio tipo dirbinių rasta ir XIV a. pabaigos–XVII a. kapinėse prie Kernavės bažnyčios (54:10 pav.).

Puošniausias Kernavės kapinyno žiedų tipas – žiedai su stiklo akimis (35:1–14 pav.). Dešimtyje kapų rasta po vieną tokį žiedą. Taip pat aptiktas žiedas iš suardyto kapo su kalnų kristolo akute (35:9 pav.). Be to, rastas vienas žiedas su penkiomis stiklo akutėmis (35:3 pav.) bei du žiedų su stiklo akimis fragmentai ne kapų inventoriuose (35:13, 14). Kiekvienas žiedas su stiklo akimi yra individualus juvelyro darbas. Todėl dviejų identišku šio tipo dirbinių aptikti neįmanoma.

Žiedus su stiklo akimis pagal jų konstrukciją galima išskirti į du tipus: paprasti ir su tuščiaviduriais korpusais, sulituotais iš vytų vielučių (35:1–3 pav.). Pirmieji žiedai kiek skiriasi pagal stiklo akies tvirtinimo būdą. Daugeliu atvejų stiklo akute laikoma į vidų užriesti „dantukai“, tačiau kartais akute įrėminta į uždara rėmelį (35:10, 13 pav.). Daugelio šio tipo žiedų lankeliai uždari.

35 pav. Žiedai su stiklo akutėmis

Kernavės viduramžių archeologijos paminklų kompleksas žiedų su stiklo akimis skaičiumi prilygsta arba net lenkia tokius Rusijos prekybos ir amatų centrus, kaip Kijevą ir Novgorodą. Lietas alavinis žiedas su uždaru akutės rėmeliu aptiktas ir viduramžių mieste – Pajautos slėnyje (Luchtanas A. 1989, (š)) (53:8 pav.). Žalvarinis žiedelis su apskrita stiklo akute aptiktas Aukuro kalno piliakalnyje (Luchtanas A. 1994 (š)). Du žiedų fragmentai su uždaru rėmeliu stiklo akutei įstatyti aptikti viršutinio Kernavės miesto sodybos tyrimų metu (Vaičiūnienė D. 2000 (š)) (52:56, 59 pav.). Dar keturi žiedai sulituotų vytų vielučių tuščiaviduriais korpusais su stiklo akutėmis aptikti XIV a. pabaigos–XVII a. kapinėse prie bažnyčios (54:13–15 pav.) (Jankauskas A. 1991, p. 27, 33 (š); Karnatka G. 1992, p. 30, 52 (š); Karnatka G. 1995, p. 20 (š)). Taigi iš viso Kernavėje surasti 22 žiedai su stiklo akimis arba jų fragmentai. Tai yra labai didelis kiekis ne tik Lietuvos mastu. Lietuvos senkapiuose tokių žiedų aptikta vienas kitas. Du šio tipo žiedai rasti Ažugirių senkapyje (Urbanavičius V. 1976 (š)), vienas Skrebinuose (Urbanavičius V. 1970 (š)). Žiedo su stiklo akute fragmentas aptiktas Vilniuje, Latako gatvėje, tyrinėjant anksčiau čia buvusias stačiatikių kapines (Gendrėnas G. 1982, p. 24, 31 (š)) XIV a. pabaiga datuojamame kape. Daugiau šio laikotarpio žiedų su stiklo akimis Lietuvoje nerasta.

Du žiedai sulituotų vytų vielučių tuščiaviduriais korpusais su stiklo akimis, labai artimi Kernavėje rastiesiems, aptikti Nemuno aukštupio jotvingių kapuose su krūsnimis (Kviatkovskaja A. 1998, p. 91, nuotr. 27; p. 93, pav. 24:15,16, p. 267). Daugiau žiedų su stiklinėmis akimis aptikta svarbesniuose rusų žemių centruose, lobiuose, užkastuose iki didžiojo mongolų–totorių antplūdžio. Novgorode žiedai su stiklo akutėmis datuojami XII a. viduriu–XIV a.

Galime teigti, kad žiedai su stiklo akimis, kaip ir puošnūs trikaroliai auskarai, yra tipiškas miestiečių papuošalas. Tai labai retas radinys periferiniuose paminkluose. Žiedai sulituotų vytų vielučių tuščiaviduriais korpusais su stiklo akimis apskritai žinomi tik iš Kernavės ir jotvingių laidojimo paminklų. Žiedų su stiklo akutėmis gausa Kernavėje perša mintį, kad jie buvo gaminami

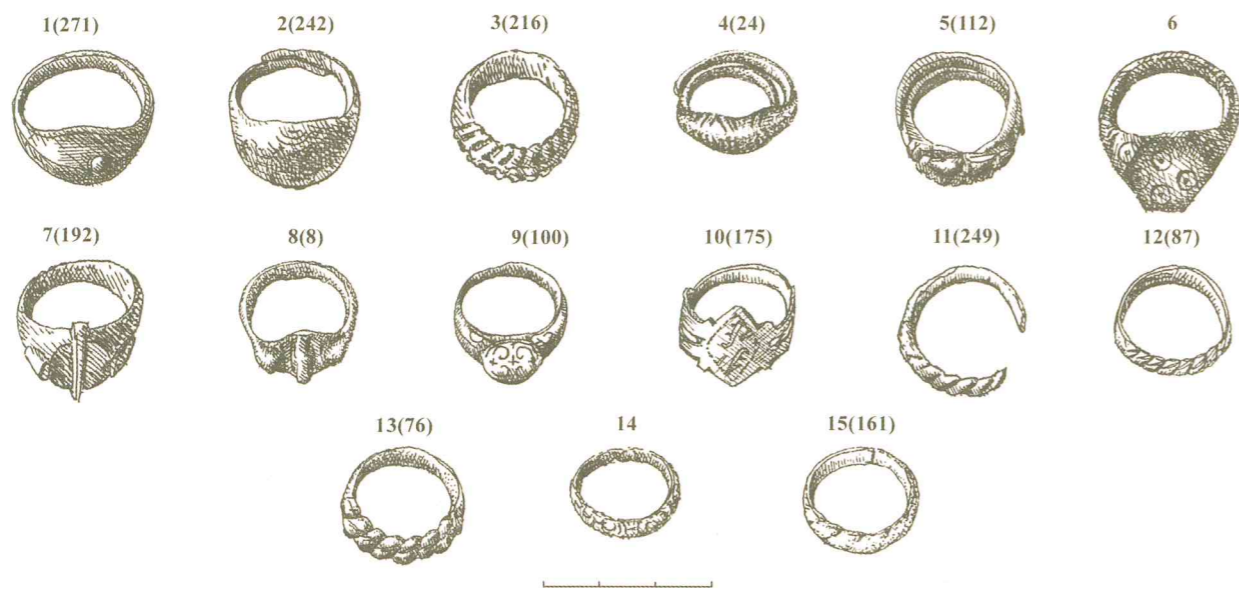
vietoje. Juos daręs juvelyras buvo susipažinęs su slaviškosios juvelyrikos „mokykla“.

Kernavės kapinyne aptikti keturi originalūs sidabriniai žiedai tuščiavidurėmis keturkampėmis galvutėmis (36:1–4 pav.). Jie išskirti į atskirą tipą, kadangi išsiskiria iš bendro konteksto tiek forma, tiek gamybos technika. Iš pažiūros atrodantys masyviai, šie žiedai yra palyginti lengvi ir trapūs, kadangi pagaminti iš plonos skardelės spaudimu. Gan aukšta žiedų galvutė su reljefine svastika (kapai Nr. 82 ir Nr. 216) arba kryžiumi (kapai Nr. 125 ir Nr. 263) prilituota prie plokščio pagrindo, prie kurio pritvirtintas uždaras lankelis. Tiek Lietuvos, tiek gretimų kraštų archeologinėje medžiagoje šiam žiedų tipui pavyko aptikti tik dvi analogijas. Toks žiedas aptiktas Stakliškių lobyje (Daugudis V. 1968, p. 30; Tautavičienė B. 1981, pav. 162). Lobyje buvęs žiedas yra visiškai toks pats, kaip ir rastasis kape Nr. 125. 1988 m. Kernavėje, kasinėjant juvelyro sodybą, surasta analogiškos formos, technologiškai taip pat pagaminta žalvarinė žiedo akis. Minėti dirbiniai pagaminti naudojant tą pačią spaudimo techniką, kaip ir gaminant stilizuotos lelijos formos kabučius, apgalvių plokšteles, auskarų metalinius karolius ir kita. Svastikos motyvas, aptiktas ir ant apgalvių plokštelių, krikščionių slavų puošyboje nebuvo populiarus. Tai leidžia spėti šiuos žiedus esant padarytus vietoje. Šio tipo žiedai datotini XIV a.

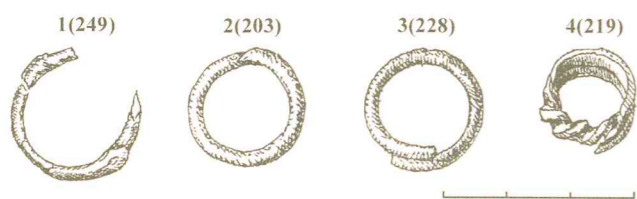
36 pav. Žiedai su tuščiavidurėmis akimis

Paskutinio šešto tipo lieti žiedai (37:1–15 pav.) savo formos įvairovė yra individualūs. Tipologiškai ankstyviausi žiedai yra masyviomis trikampių arba ovalaus skersinio pjūvio priekinėmis dalimis (37:1–5 pav.). Jie datotini XIII a.–XIV a. pirmąja puse. Panašių žiedų aptikta Kernavės viršutinio miesto sodyboje (52:50, 58 pav.). Dalies žiedų puo-

37 pav. Lieti žiedai

šyba imituoja suvytų vielučių techniką (37:11–13 pav.). A. Svetikas šiuos žiedus datuoja XIV a. trečiu ketvirčiu. Analogų nepavyko rasti atsitiktinai aptiktam žalvariniam žiedui (37:6 pav.) su masyvia šešiakampe galvute. Žiedas grubus, išlietas kreivai. Matyt, tai yra vietos juvelyro nevykęs bandymas atkartoti žiedų su stiklo akimis formas. Įdomios formos žiedas aptiktas kape Nr. 192 (37:7 pav.). Ovalią ir plokščią žiedo priekinę dalį per vidurį kerta iškili briauna, galuose – du maži „bokšteliai“. Žiedo forma tikrai originali ir atrodytų, kad tai yra lakios juvelyro fantazijos vaisius. Tačiau tris analogiškus žiedus pavyko aptikti Rusios miestų archeologinėje medžiagoje. Du tokie žiedai surasti Novgorode (Седова М. В. 1981, с. 136) XIV a. pradžia datuojamame sluoksnyje. Toks pats žiedas rastas ir Polocke X–XIII a. kultūriniame sluoksnyje (Штыхов Г. В. 1975, рис. 33, 16). Panašios formos į pastaruosius žiedas rastas kape Nr. 8 (37:8 pav.). Matyt, tai taip pat slavų kilmės dirbiny.

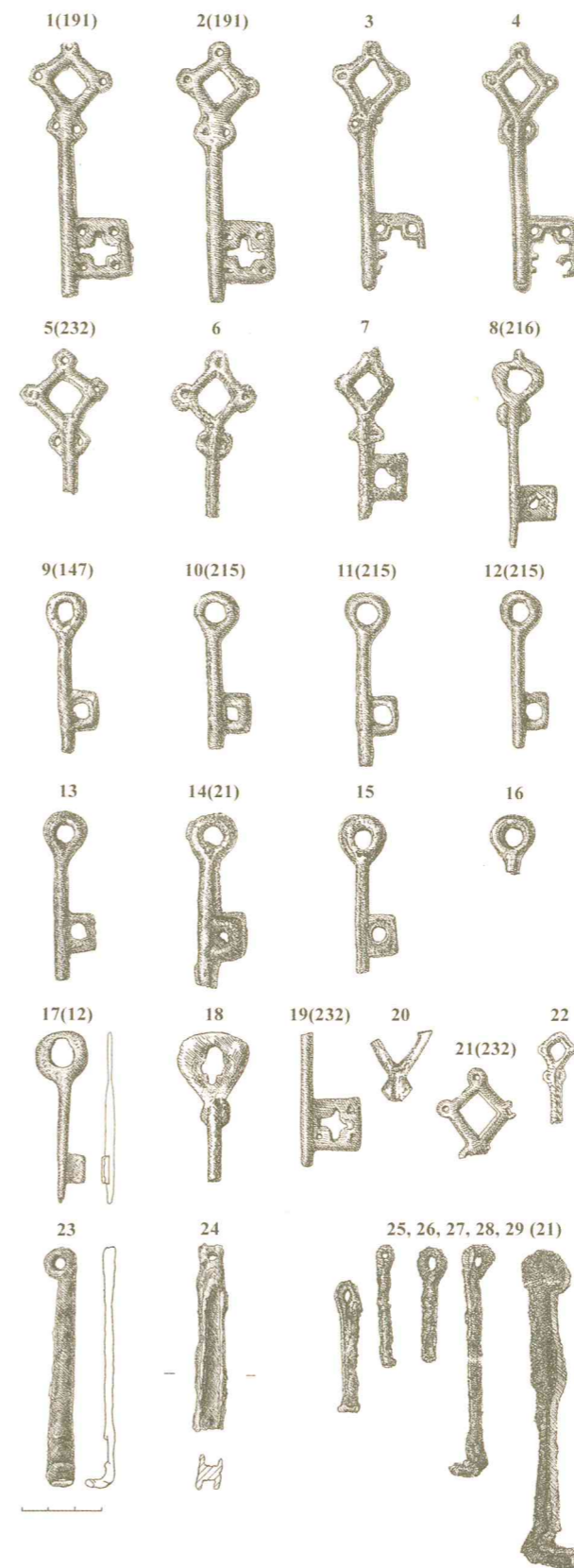
38 pav. Išriesti iš vielos žiedai (1–3), tordiruotas žiedas (4)

Vis dėlto keturi žiedai į pasirinktus tipologinius rėmus netilpo (38:1–4 pav.). Trys žiedai išriesti iš paprasčiausios apskrito skersinio pjūvio vielos. Vienas žiedas pagamintas iš suktos (tordiravimo technika) stačiakampio skersinio pjūvio juostelės (38:4 pav.). Manoma, kad tokie žiedai gaminti XIV a. pirmu – trečiu ketvirčiais (Svetikas E. 1994, p. 14).

Žiedų tipų išsidėstymas kapinyne kažkiek atspindi paminklo plėtros kryptis. Kapinyne pakraščiuose aptikta daugiau vėlyvų juostinių žiedų. Centrinėje dalyje koncentruojasi kapai, kur yra ankstyvesni žiedai su stiklo akutėmis.

Kernavės kapinyne žiedų tipologinis spektras yra labai platus. Čia surasta nemažai tokių žiedų tipų, kurių nėra daugelyje kitų Lietuvos senkapių. Kartu dalis žiedų yra aiškiai vietinės baltiškos kilmės. Taigi žiedai, kaip ir kiti kapinyne dirbiniai, miesto bendruomenę rodo buvus imlią, gebančią naudotis gretimų kraštų juvelyrkos meno laimėjimais. Didelis žiedų su stiklo akimis, kaip anksčiau manyta, importinių, kiekis Kernavėje leidžia manyti, kad jie buvo gaminami vietoje, pasitelkiant slaviškos juvelyrkos tradicijas arba pačius slavų juvelyrus.

Mirusieji, tęsiant senas pagonių laidosenos tradicijas, laidoti ne tik su jų mėgstamais papuošalais. Kapuose aptikta nemažai papildomų įkapių – peilių, raktų, galąstuvų, skiltuvų, kapšelių, verpstukų, adatinė su adata, monetų.

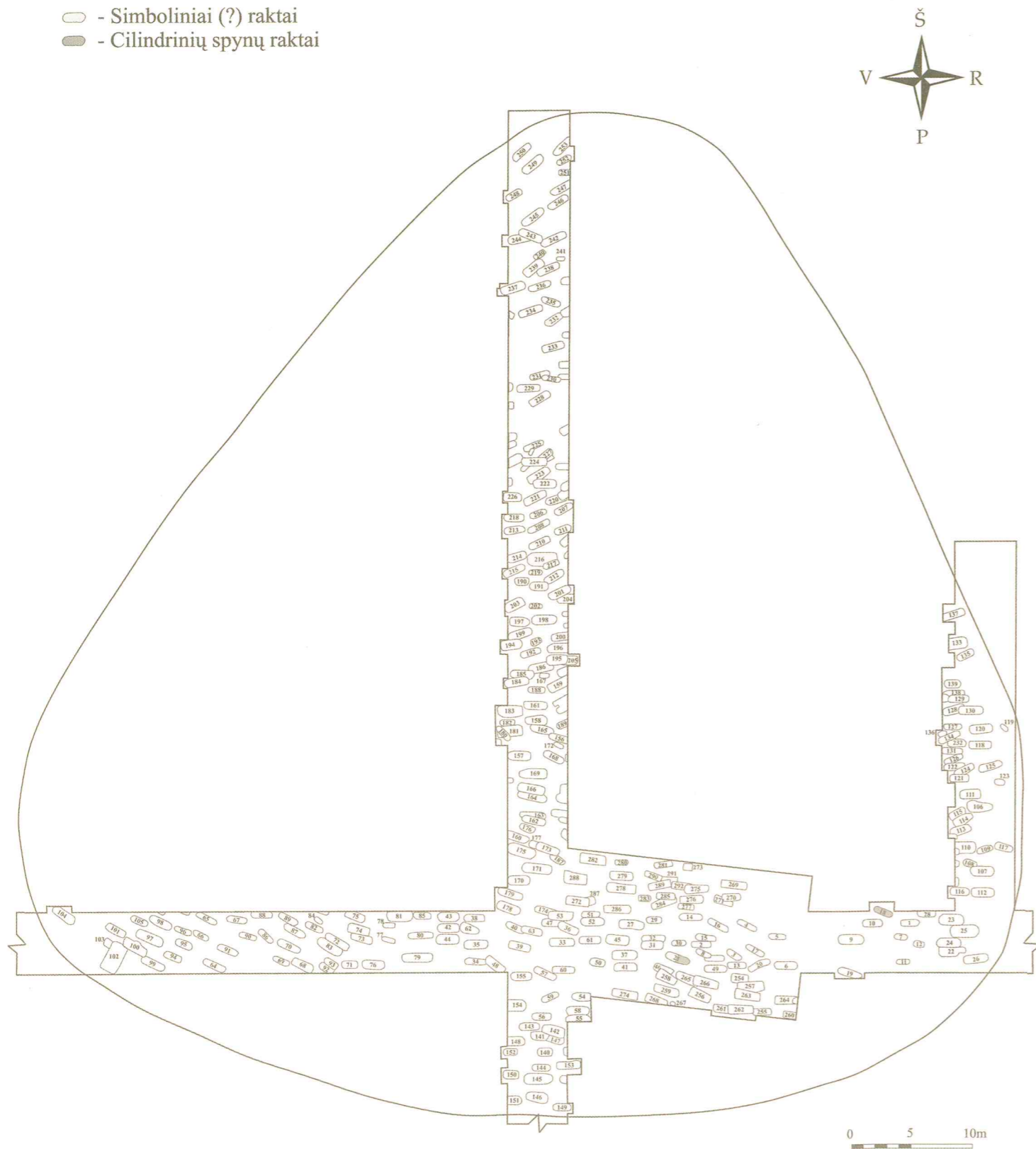

39 pav. Raktai: plokščių spynų simboliniai švino-alavo lydinio (1–22), cilindrinų spynų, geležiniai (23–29)

Surasta 17 raktų aštuoniuose kapuose. Dar 12 raktų ir jų fragmentų aptikta pavienių – iš suardytų kapų (39 pav.). Raktai aptinkami tik moterų kapuose. Keturiuose kapuose buvo palaidotos mergaitės iki devynerių metų. Po dvi 10–19 metų bei 20–29 metų moteris taip pat palaidota su raktais. Taigi dominuoja mergaitės, pagyvenusių moterų kapuose raktų nerasta.

Rastieji raktai dviejų tipų: plokščioms spynoms rakinti iš švino – alavo (?) lydinio ir cilindrinų spynų geležiniai raktai. Vienu atveju abiejų tipų raktai aptikti viename kape Nr. 21. Pirmojo tipo raktai dažniausiai įvardijami kaip simboliniai, neturėję funkcinės prasmės. S. Urbanavičienės nuomone, „žalvariniai raktai, aptikti Obeliuose bei kituose Lietuvos senkapiuose, yra moters, valdžiusios tam tikrą turtą ir turėjusios galią bei valdžią tam tikrai žmonių grupei, simbolinis papuošalas“ (Urbanavičius V. Urbanavičienė S. 1988, p. 57). Tai yra sunkiai išsivaizduojama patriarchalinėje viduramžių bendruomenėje. Didžioji dalis Kernavėje palaidotų moterų su raktais buvo paprasčiausiai per jaunos, kad kažką turėtų, o juo labiau valdytų. Žalvariniai simboliniai raktai, plintant krikščionybei, į kapus buvo dedami labai plačiame regione: šiaurinėje Vokietijoje, pietų Anglijoje, Skandinavijoje. Manoma, kad tai buvo simboliniai raktai į Rojų (Graslund A. 1997, p. 320). Tokia raktų simbolinės prasmės versija yra įtikinamesnė. Paprastai papuošalai, turintys simbolinę, o juo labiau deklaratyvinę reikšmę, nešiojami matomoje vietoje – ant galvos ar kaklo vėrinuose (kryželiai, žvėrių nagai, miniatiūriniai šaukštai ir kirviai ir t. t.). O raktai aptinkami mirusiųjų liemens srityje, kapšeliuose. Be to, simboliniai papuošalai būna miniatiūriniai, tai yra sumažinti, ne natūralaus dydžio, kad būtų patogūs nešioti, o to negalime pasakyti apie raktus. Dalis šių raktų yra visai nepuošnūs (39:9–16 pav.). Abejonių šių raktų simboliškumu kelia tai, kad kape Nr. 21 „simbolinis“ raktas aptiktas viename ryšulyje su geležiniais nuo cilindrinų spynų. Antra vertus, jei moteris nešiodavo simbolinius plokščiųjų spynų raktus, jos turėjo būti susipažinusios ir su praktinės paskirties šio tipo raktais bei spynomis. Galbūt šie raktai naudoti buityje nesudėtingo mechanizmo spynomis nuo vaikų rakinti. Rusios miestuose plokš-

- - Simboliniai (?) raktai
- - Cilindrinų spynų raktai

40 pav. Kapai su raktais

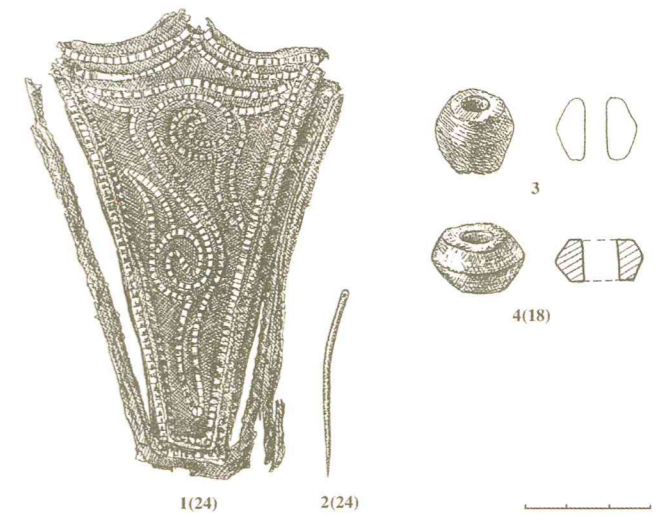
čių spynų geležiniai raktai aptinkami jau XIII a. pradžios sluoksniuose (Очерки... 1972, с. 78, рис. 25). Apskritai „simboliniai“ raktai Rytų Lietuvos senkapiuose aptinkami gana retai. Liepiniškių, Ruklių, Piktagalio, Krūminių senkapiuose jų nerasta. Sariuose, Narkūnuose ir Skrebiniuose aptikta po vieną, Diktaruose – du, Ažugiriuose – penki. Karmėlavos senkapyje, kape Nr. 23, rastas vienas geležinis cilindrinės spynos raktas. „Simboliniai“ raktai naudoti ilgą laiką. Aptinkami XIII–XIV a. piliakalnių ir gyvenviečių kultūriniuose sluoksniuose. Simboliniai raktai randami net XVI a. kapuose. Šilelio kapinyne, kapuose Nr. 12 ir Nr. 87, be raktų, aptikta Žygimanto Senojo ir Aleksandro laikų monetų (Urbanavičius V. 1970, p. 24). Taigi raktai plokščioms spynoms rakinti į kapus dėti beveik 400 metų.

„Simbolinių“ raktą iš kapo Nr. 21 (39:14 pav.) pavyko datuoti tiksliau. Analogiškas raktas, išlietas toje pačioje formoje, rastas Pajautos slėnyje tyrinėjant kauladirbio sodybą, datuojamą XIII a. pabaiga–XIV a. pirmąja puse. Taigi yra konkretus, apčiuopiamas ryšys tarp viduramžių miesto ir kapinyno. Situacijos plane (40 pav.) kapai su raktais didesnių koncentracijų nesudaro, jų yra tiek centrinėje dalyje, tiek ir vėlyvesniuose kapinyno pakraščiuose.

Aptiktos trys įkapės, susijusios su siuvimo ir verpimo darbais. 45–50 metų moters kape Nr. 24 buvo odinė adatinė su adata (41:1, 2 pav.), 25–30 metų moters kape Nr. 18 rastas dvigubo nupjauto kūgio formos šiferinis verpstukas (41:4 pav.). Dar vienas toks verpstukas aptiktas pavienis iš suardyto kapo.

Aptiktoji **adatinė** kol kas analogų neturi. Lietuvos senkapiuose aptinkamos adatinės būna tūtelės pavidalo arba skardinės trapecijos formos. Jos datuojamos kiek vėlesniais laikais – XIV a. pabaiga–XV a. Kernavės adatinėje siaura žalvarine juostele išsiuvinėtas išpūdingas augalinis ornamentas. Panašiai buvo dekoruojama odinių batų viršutinė dalis Rusios žemių centruose.

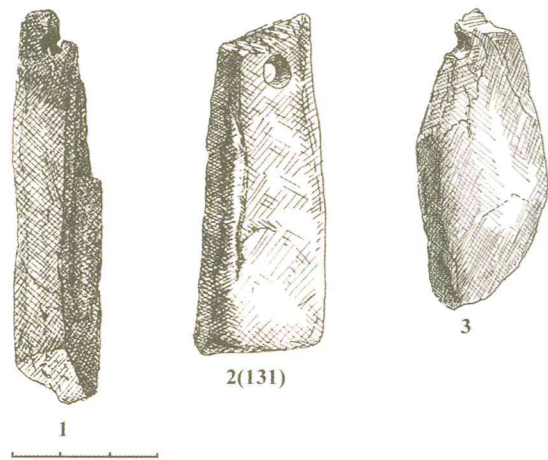
Verpstukai, ypač šiferiniai, Rytų Lietuvos senkapiuose retas radinys. Tik po vieną aptikta Sarių ir Narkūnų senkapiuose, po du Karmėlavoje (vienas šiferinis) ir Ažugiriuose (vienas šiferinis), aštuoni – Diktarų senkapyje. Daugiausia – 29 verpstukai – rasti Obelių ežere (keturi šiferiniai). O. Kuncienės duomenimis (1972), Lietuvoje surasti 37 šiferiniai

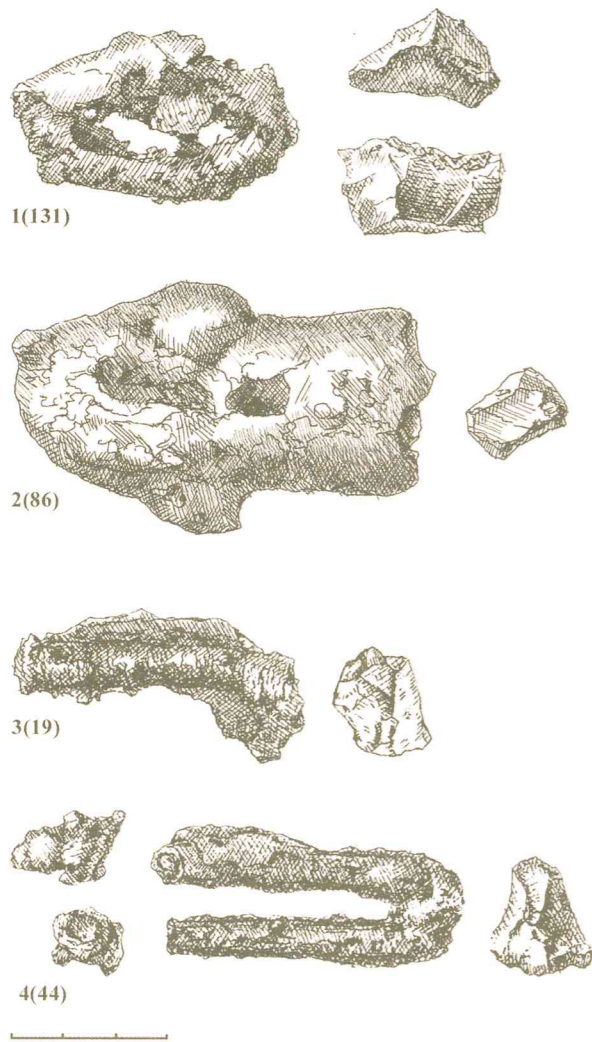
41 pav. Adatinė su adata (1,2), šiferiniai verpstukai (3,4)

verpstukai šešiolikoje vietų, daugiausiai vėlyvuose piliakalniuose (Kuncienė O. 1972, p. 184). Šiferiniai verpstukai gaminti Volynės mieste Ovrucė prie Ubortės upės, kur randama daug šiferio žaliavos (Рыбаков Б. 1948, с. 190). Aptinkami didelėje teritorijoje nuo Oderio vakaruose iki Volgos vidurupio rytuose ir nuo Ladogos ežero šiaurėje iki Vorsklos upės pietuose. Šiferinių verpstukų gausu X–XIII a. slavų pilkapiuose ir piliakalniuose. Masiškai jie gaminti Kijevo Rusios egzistavimo laikotarpiu. Po mongolų–totorių antplūdžio jų gamybos tradicijos nutrūko. Taigi šiferiniai verpstukai kapuose ženklina sąlyginį jų ankstyvumą. Verpstukų, pagamintų iš šiferio žaliavos, aptikta ir viduramžių mieste – Pajautos slėnyje. Čia reikia turėti omenyje, kad verpstukas – daiktas ne trapus ir galėjo tarnauti ilgą laiką.

Rečiau kapinyne aptinkama įkapė – **galastuvai** (42 pav.). Tik vienas surastas paauglio (lytis neaiški) kape Nr. 131, kiti du – ne kapų kompleksuose. Ne dažnai, tačiau randama galastuvų kituose Rytų Lietuvos senkapiuose. Sariuose aptikti trys galastuvai, Ažugiriuose – 2, Liepiniškėse – 2, Diktaruose – 8, Skrebiniuose – 5, Karmėlavoje – 3. Visais atvejais galastuvai rasti vyriškosios lyties mirusiųjų kapuose. Tik Ažugirių senkapyje abu galastuvai buvo moterų (?) kapuose. Galastuvų forma išliko beveik nepakitusi iki mūsų dienų, todėl tiksliau paminklą datuoti daugiau informacijos jie nesuteikia.

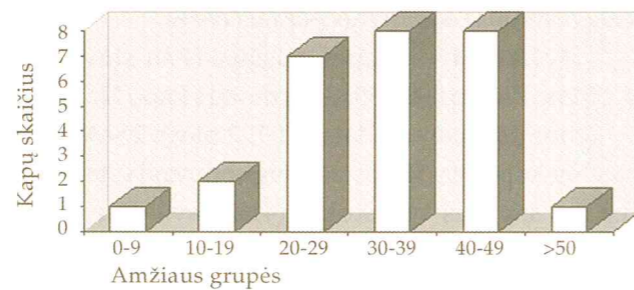
42 pav. Galastuvai

43 pav. Skiltuvai

Skiltuvų, tiksliau jų fragmentų, surasta keturiuose kapuose (43 pav.): apie 5 metų vaiko (Nr. 44), 10–14 metų paauglio (Nr. 131), 25–30 metų moters (Nr. 19) ir tokio paties amžiaus vyro kape (Nr. 86). Šalia skiltuvų rasta titnago gabaliukų. Rytų Lietuvos senkapiuose skiltuvai aptinkami tik vyrų kapuose. Daugiausiai surasta Diktaruose – 10, Sariuose – 7, Skrebinuose – 5, Ažugiryje – 3, Liepiniškėse – 2, Karmėlavoje – 1. Skiltuvai, kaip ir galastuvai, ne vieną šimtmetį išliko tų pačių standartinių formų. Kiek ankstyvesniais laikomi atviros konstrukcijos skiltuvai atrietais galais, tačiau Kernavės skiltuvai taip korodavę, kad kartais apskritai juos esant išduodavo tik titnago gabaliukai. Tad kalbėti apie jų tipologiją ar chronologiją neturime galimybės.

Dažniausiai kapinyne aptinkama įkapė, nesusijusi su kostiumu ar puošybos reikmėmis, – **peiliai**. Surastas 61 peilis ir jų fragmentai (45 pav.). Trisdešimt keturiuose kapuose surasti 35 peiliai, dar 26 peiliai arba jų fragmentai aptikti pavieniai iš suardytų kapų. Su peiliais palaidota 14 moterų, 13 vyrų, septynių individų lytis neaiški.

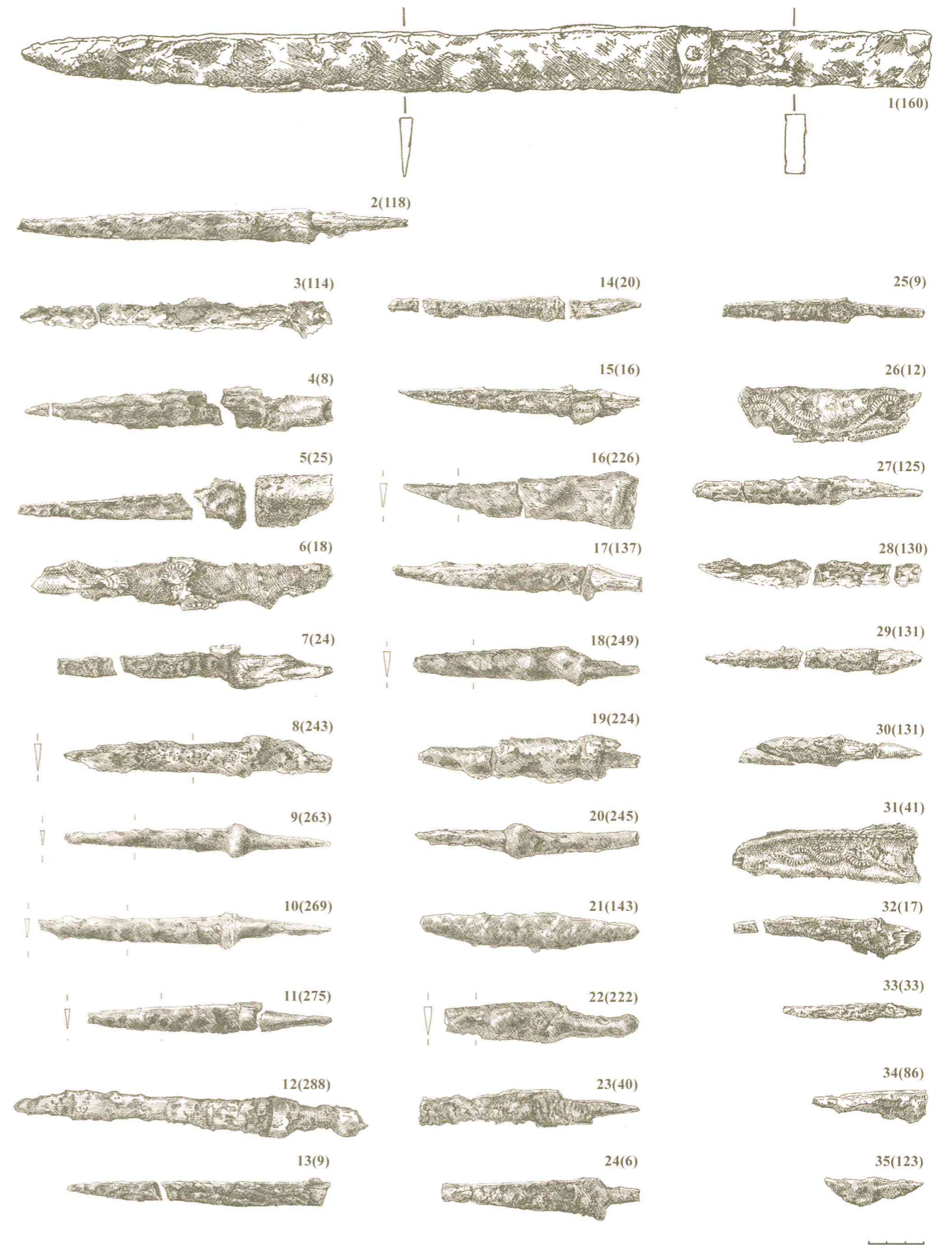

44 pav. Vyrų ir moterų kapų su peiliais kiekis pagal amžiaus grupes

Tik viename kape su peiliu palaidotas vaikas. Dažniausiai ši įkapė aptinkama suaugusių žmonių kapuose (45 pav.). Tai savaime suprantama, ir dabar mažamečiui vaikui ne daug kas duotų peilį į rankas.

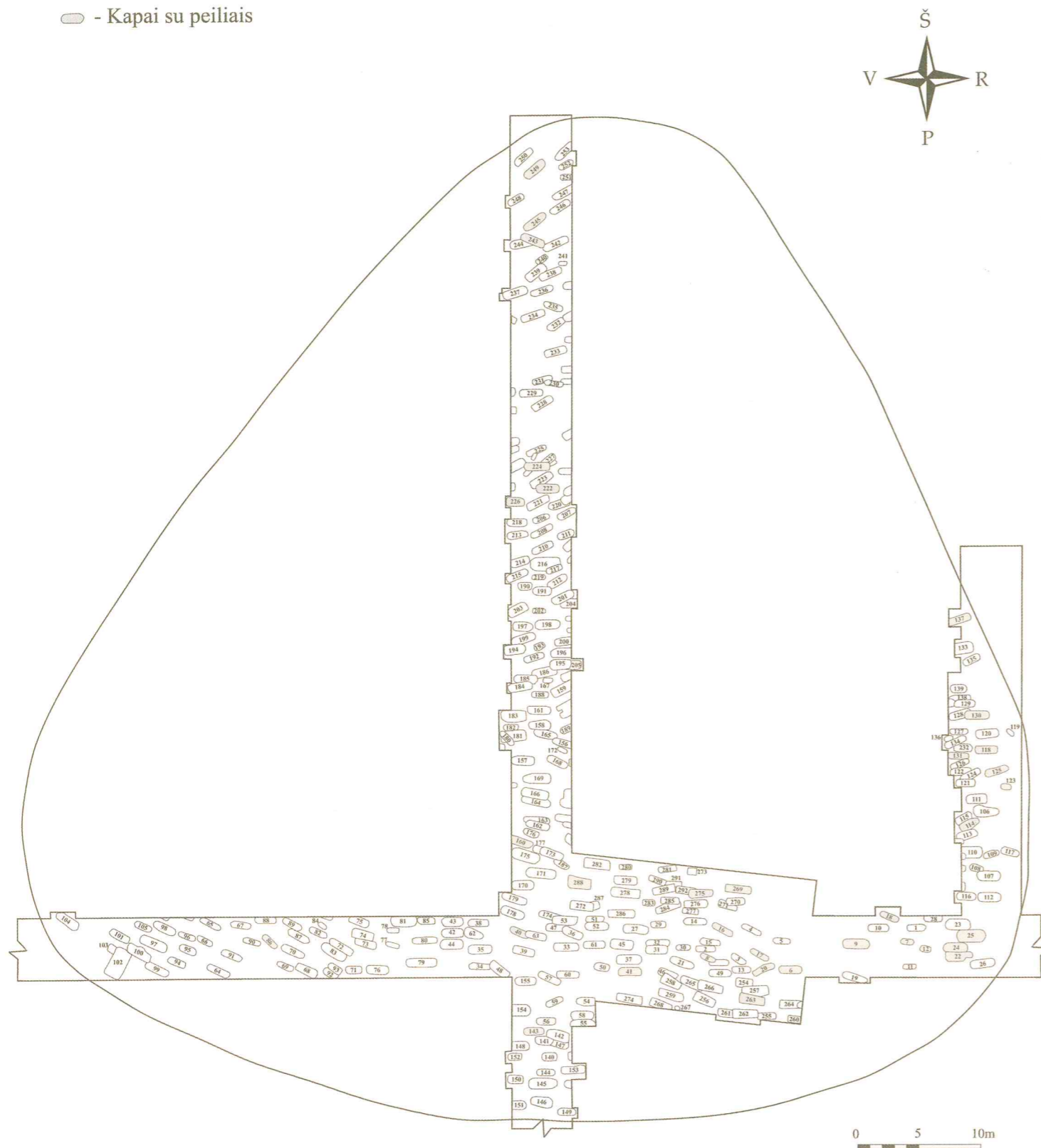
Daugelis peilių aptikti šalia dubens kaulų, smaigaliu kojų link. Matyt, jie buvo tvirtinami prie diržo, juostos ar virvės, juosusios liemenį.

Visi peiliai (išskyrus kape Nr. 160) nedideli, geležtės retai ilgesnės nei 10 cm. Matyt, jie naudoti kasdienės buities reikmėms. Visi peiliai įtveriamieji. Geležtės – trikampi, įkotės – keturkampio skersinio

45 pav. Peiliai

○ - Kapai su peiliais

46 pav. Kapai su peiliais

pjūvio, tiesiomis nugarėlėmis. Kapuose Nr. 12, Nr. 18 ir Nr. 41 išliko peilių makštų fragmentai. (44:6, 26, 31 pav.). Makštys odinės, puoštos siauromis žalvarinėmis juostelėmis, sudarančiomis vingiuotą augalinį ornamentą. Juostelė kas porą milimetrų būdavo prakišama į vidinę odos pusę ir užplakama. Tokia pačia technika dekoruota kapinyne surasta adatinė. Tokiu pačiu būdu ir motyvais ornamentuotų peilių makštų daug rasta jotvingių Nemuno aukštupio kapuose (Kviatkovskaja A. 1998, p. 99). A. Kviatkovskajos nuomone, peiliai – viena iš būtiniausių šio regiono moterų kapų įkapių. Kapai be jų – išimtis.

Jau XIV a. pabaigoje atsiranda kriauniniai peiliai. Tačiau ir kriauniniai, ir įtveriamieji peiliai ilgą laiką, iki XVI a. vidurio, naudoti kartu. Tai rodo kitų senkapių radiniai. Karmėlavoje vadinamo antrojo tipo lietuviška moneta kape Nr. 31 rasta su įtveriamuoju peiliuku, o kape Nr. 69 – su kriauniniu (Rickevičiūtė K. 1976, 1977 (š)). Sarių senkapyje trijuose kapuose įtveriamieji peiliai aptikti su Aleksandro denarais (1492–1506), o vienu atveju – su Jono Kazimiero šilingu. Vis dėlto kapuose su monetomis įtveriamieji peiliai aptinkami retai. Kernavės kapinyne kriauninių peilių apskritai nerasta (išskyrus kovos peilį iš kapo Nr. 160). Tai rodo paminklo ankstyvumą kitų Rytų Lietuvos senkapių atžvilgiu.

Vienintelis kapinyne surastas ginklas – kovos peilis iš 18–20 metų vyro kapo Nr. 160 (44:1 pav.). Peilis 49 cm ilgio, 36 mm pločio ties kriaunomis, geležtė trikampio skersinio pjūvio. Prie kriaunų penkiomis kniedėmis pritvirtinta medinė rankena. Kriaunos ties geležte užbaigiamos 16 mm pločio žalvariniu apkaustu. Ant geležtės išliko odinių makštų fragmentas su išpaustu taškučių linija. Šis peilį, be abejo, galime traktuoti kaip kovinį. Analogų Rytų Lietuvos senkapių medžiagoje jam surasti nepavyko. Panašus kovos peilis medine rankena surastas Venzovščinos jotvingių kapinyne. Jis tik kiek trumpesnis – ašmenų ilgis 26 cm, radinys datuojamas XIV a. (Kviatkovskaja A. 1998, p. 110). Toks turėtų būti ir Kernavėje surastojo kovos peilio datavimas.

Kapų situacijos planas, skirtas kapams su peiliais (46 pav.), tepasako tiek, kad peiliai dėti į

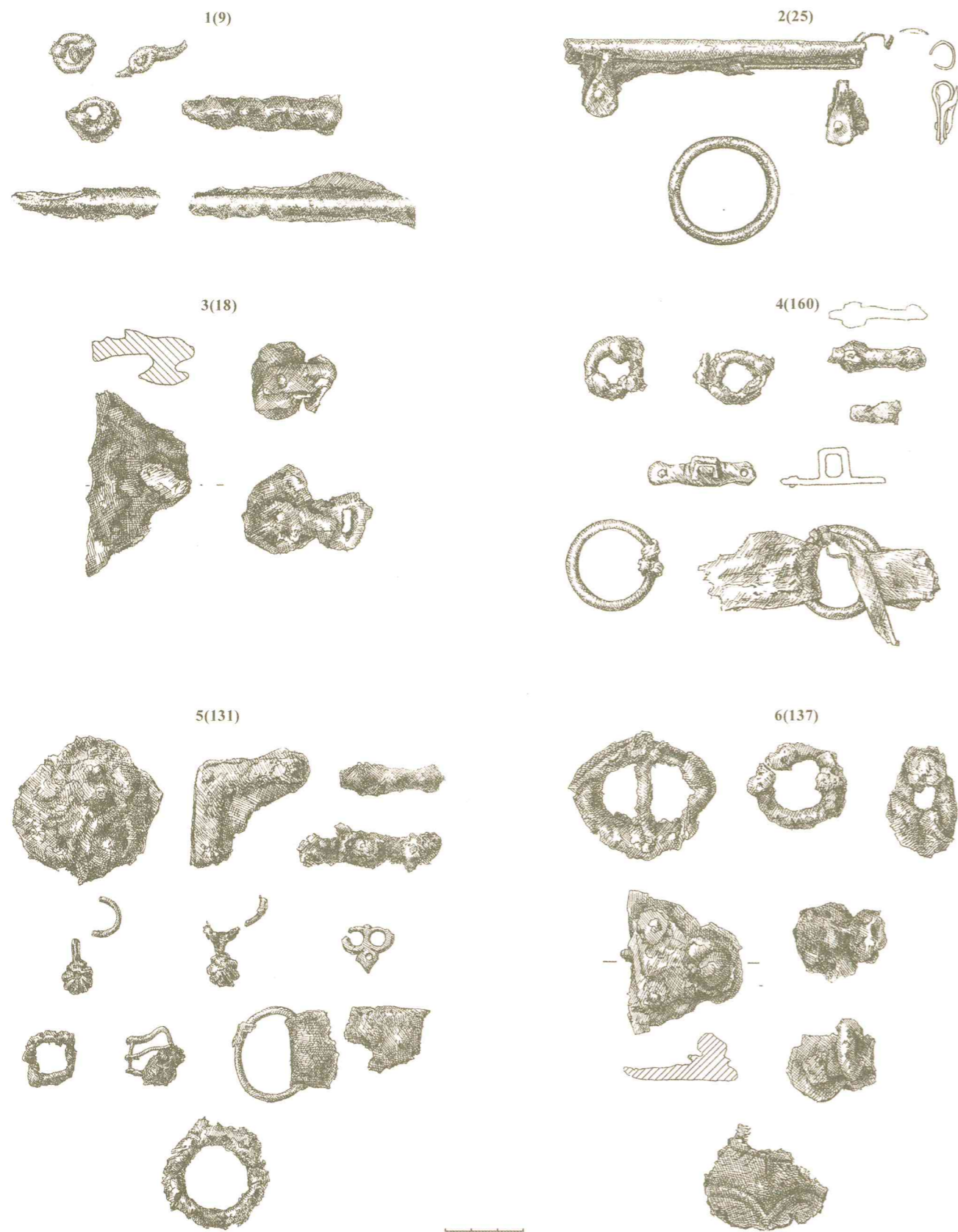
kapus visą kapinyno naudojimo laikotarpį.

Kadangi kapinyne labai prastai išlieka organika, nerasta **kapšelių** tiesiogine žodžio prasme, tačiau aptikta nemažai jų fragmentų – apkalų, grandžių, sagčių (47 pav.). Kai kuriuose kapuose aptikta tik pavienių grandžių ir sagtelių, kurios dažnai literatūroje įvardijamos kaip diržų detalės (48 pav.). Todėl kilo problema, ką vadinti diržų, o ką kapšelių dalimis. Rėmiausi E. Svetiko, analizavusio XIV–XVII a. senkapių sagčių tipus ir paskirtis, išvadamis: „Nustatyta, kad didžioji dalis sagčių buvo skirta susegti kapšeliams bei jų perpečiams ir tik retais atvejais – juosmens diržams.“ (Svetikas E. 1998, p. 398) Tokia pati situacija ir Kernavės kapinyne. Diržo detalėmis galime traktuoti tik vyrų kapuose ant dubens kaulų aptinkamas po dvi grandis ir sagtį tarp jų. Grandys buvo skirtos kelnių klešnėms parišti. Visos kitos kapinyne surastos grandys ir sagtys traktuotos kaip kapšelių ir jų perpečių detalės.

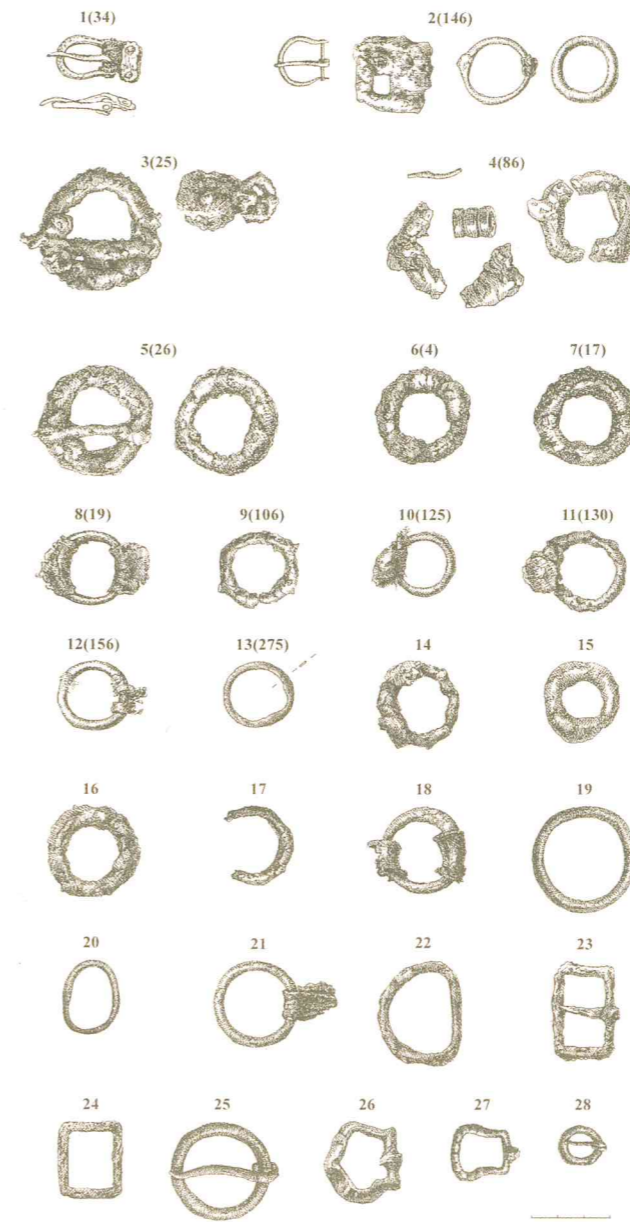
Kapšelių detalių aptikta devyniolikoje kapų. Septyniuose kapuose (Nr. 19, Nr. 25, Nr. 118, Nr. 131, Nr. 137, Nr. 160, Nr. 288), be minėtų grandžių ir sagčių, kapšeliai buvo papuošti metaliniais apkalais (47 pav.) (kapo Nr. 288 geležinės kapšelio detalės smarkiai korodavusios, todėl iliustracija nepateikiama). Septyniuose kapuose (Nr. 4, Nr. 17, Nr. 106, Nr. 125, Nr. 130, Nr. 156, Nr. 275) aptikta po vieną grandį, trijuose buvo po grandį ir sagtį (Nr. 25, Nr. 26, Nr. 86) ir tik po vieną atvejį pasitaikė kape viena sagtis (Nr. 34), dvi sagtys ir dvi grandys (Nr. 146).

Su kapšeliais palaidoti aštuoni vyrai, septynios moterys, keturių mirusiųjų lytis neaiški. Amžiaus grupėse ryškiai dominuoja trisdešimtmečiai – aštuoni atvejai, su kapšeliais palaidoti trys dvidešimtmečiai, trys keturiasdešimtmečiai ir du 10–19 metų mirusieji. Kapšelis į kapą įdėtas tik vienam vaikui iki 10 metų.

Surasta 11 pavienių kapšelių apkalų iš suardytų kapų (49 pav.). Įdomiausias apskritas, lietas kapšelio apkalas su šešiomis ataugėlėmis, užsegimo mechanizmo dalis, kurios centre pavaizduota liūto (?) figūra (49:9 pav.). Analogiškas apkalas, surastas Novgorode, datuojamas XIII a. pabaiga (Древний... 1985, с. 149, рис. 286). Prie kapšelių iš kapų

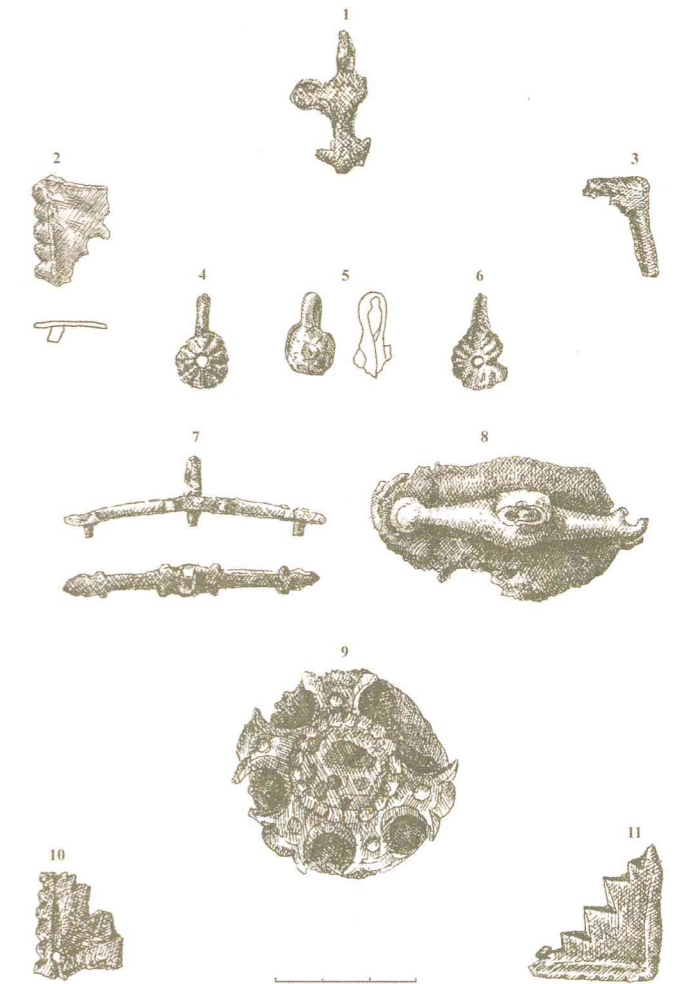
47 pav. Kapšelių detalės

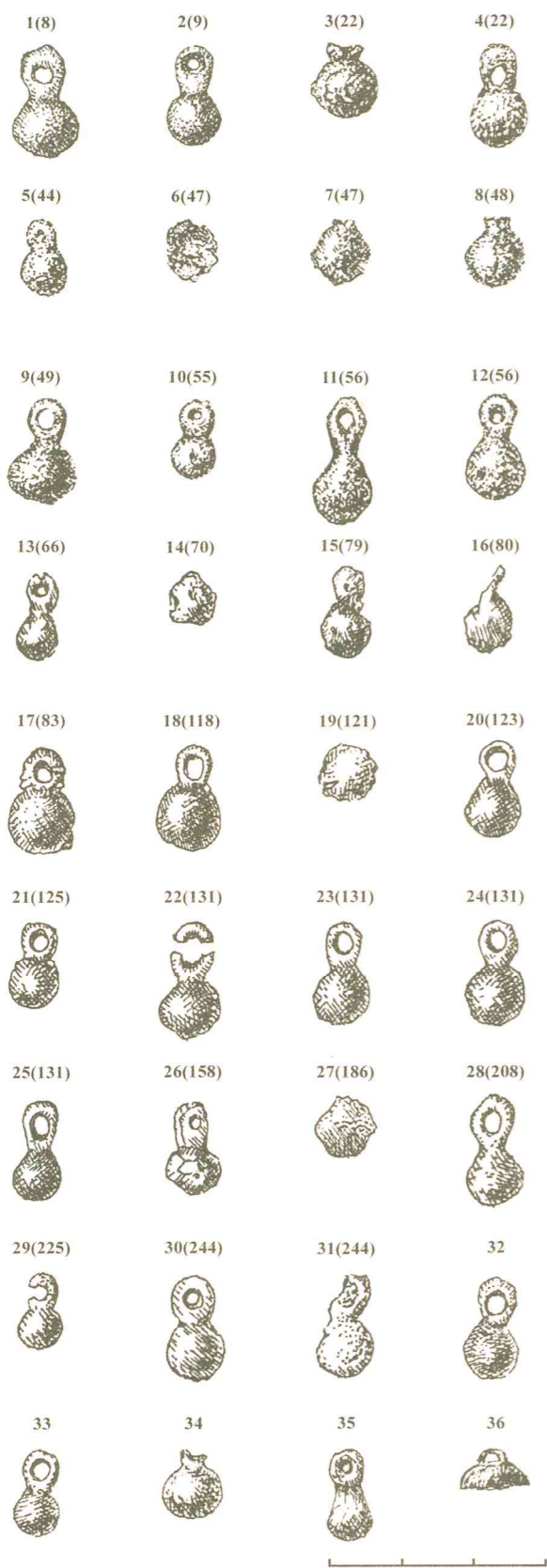
48 pav. Kapšelių diržų sagtys ir grandys

Nr. 131 ir Nr. 137 aptikta odos fragmentų. Ant jos buvo matyti reljefinis, spaudimo būdu išgautas augalinis ornamentas. Lygai taip dekoruoti kapšeliai aptikti Novgorodo kultūriniuose sluoksniuose, datuojamuose XIII a. pabaiga–XIV amžiumi. Taip turime datuoti ir Kernavėje aptiktų kapšelių detales. Kapšelių apkaustų, o juo labiau grandžių ir sagčių formos yra labai funkcionalios ir ilgą laiką nesikeitė. Todėl tiksliau datuojant paminklą, o ypač konkrečius kapus, jomis remtis sunku.

Trijuose kapuose aptiktos penkios monetos. Jos, kaip niekas kitas, geriau datuoja kapinyno naudojimo pabaigą. 25–35 metų vyro kape Nr. 137 aptiktos dvi Jogailai skiriamos monetos, kurių vienoje pusėje Vytis, kitoje – dvigubas kryžius. Šios monetos kaldintos nuo 1387 m. ar 1388 m. (Kiersnowski R. 1984, s. 164; Remecas E. 2003, p. 52). Turint omenyje, kad kapinyne nustota laidoti 1390 m., kapą galima datuoti trejų metų tikslumu. Be monetų, kape aptikti vėlyvas juostinis ir kiek ankstyvesnis – pinta priekine dalimi žiedai. Taip pat kapšelio detalės ir peilis. Dar dvi to paties tipo monetos surastos 40–45 metų vyro kape Nr. 156. Jame nieko daugiau, be kapšelio detalių, nebuvo. Dar viena moneta aptikta maždaug penkerių metų mergaitės kape Nr. 150. Tačiau moneta labai prastai išlikusi, jos tipas neaiškus. Pažymėtina, kad kapinyne nerasta

49 pav. Kapšelių apkalai iš suardytų kapų

50 pav. Sagos

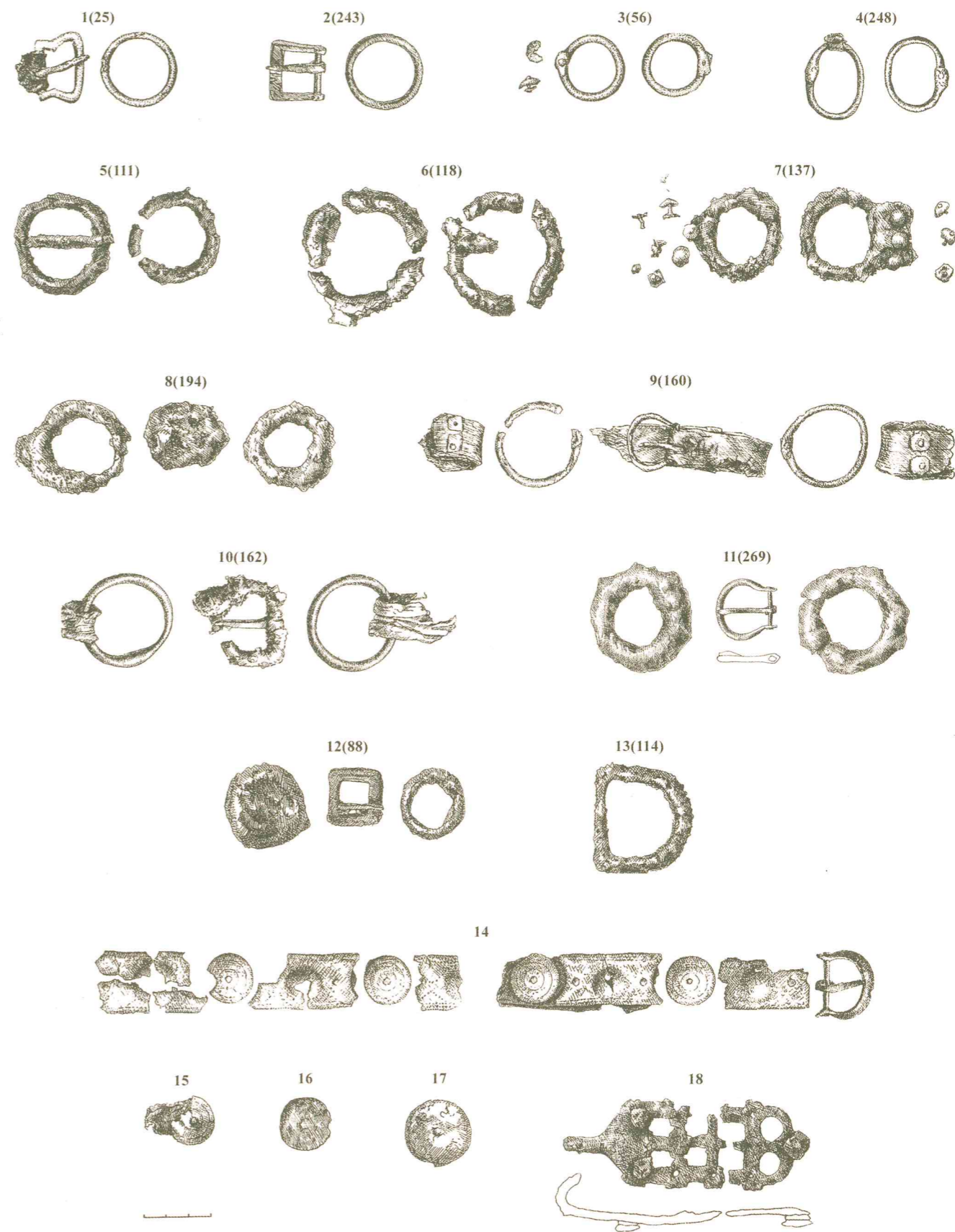
kitų tipų monetų. Tai turėtų būti svarbus faktas numizmatams, sprendžiantiems pirmųjų lietuviškų monetų tipų klausimą.

Kapinyno teritorijoje buvo aptiktas lietuviškojo ilgojo fragmentas. Gaila, tačiau radinys rastas ne kapo inventoriuje, o pavienis. Labai tikėtina, kad ikimonetiniu laikotarpiu į kapus kartais dėta lietuviškųjų ilgųjų fragmentų. Mieste slėnyje, viršutinėje terasoje ir piliakalniuose jų aptikta palyginti daug. Tad labai tikėtina, kad ir surastasis kapinyne fragmentas yra iš suardyto kapo.

Sagos ir diržai – tai tik su kostiumu, dėvėtis drabužiais susiję daiktai. Aptikta 31 saga dvidešimt keturiuose kapuose bei penkios pavienės iš suardytų kapų (50 pav.). Dominuoja žalvarinės, pasitaiko švino – alavo (?) lydinio sagų. Sagų aptikta dešimtyje moterų, septyniuose vyrų kapuose, septynių mirusiųjų, palaidotų su sagomis, lytis nenustatyta. Trylikoje kapų sagos aptiktos mirusiųjų kaklo srityje, dešimtyje ties dubens kaulais, dažniausiai į dešinę nuo jų, vienu atveju sagų rasta ir krūtinės srityje, ir ties dubeniu, ir tarp šlaunikaulių (kapas Nr. 131). Sagomis, aptiktomis kaklo srityje, matyt, buvo užsegami per galvą maunami marškiniai. Tuo tarpu kokia sagų, aptiktų ties dubeniu, paskirtis, lieka neaišku. Aiškios mirusiųjų lyties ir sagų padėties kape koreliacijos nustatyti nepavyko. Tiek moterų, tiek vyrų kapuose sagų padėtis varijuoja. Nepavyko išskirti ryškesnės amžiaus grupės, kur kapų skaičius su sagomis dominuotų.

Apvalių arba kriaušės formos su auselėmis sagų forma ilgą laiką buvo stabili. Vėliau, apie XVI a. pabaigą, jas keičia medinės sagos. Analogiškų sagų aptinkama plačiame slavų ir baltų areale, miestų kultūriniuose sluoksniuose bei laidojimo paminkluose, ir Kernavės kapinynas šiuo atžvilgiu niekuo neišsiskiria. Tokių pačių rasta Kernavės miesto kultūriniame sluoksnyje (52:20–40 pav.).

Tik vyrų aprangos atributas būdavo diržas. Daugeliu atvejų kapinyne aptiktos tik diržų grandys ir sagtys. Odos fragmentų išliko tik prie kai kurių diržų detalių. Diržų sagtys bei grandys aptiktos trylikoje kapų (51 pav.). Vieno diržo sagtis bei apkalai iš suardyto kapo surinkti žemės paviršiuje (51:14 pav.). Keturi diržo apkalai aptikti pavieniai, taip pat iš suardytų kapų (51:15–18 pav.).

51 pav. Diržų sagtys, grandys (1–13,18) ir apkalai (14–17)

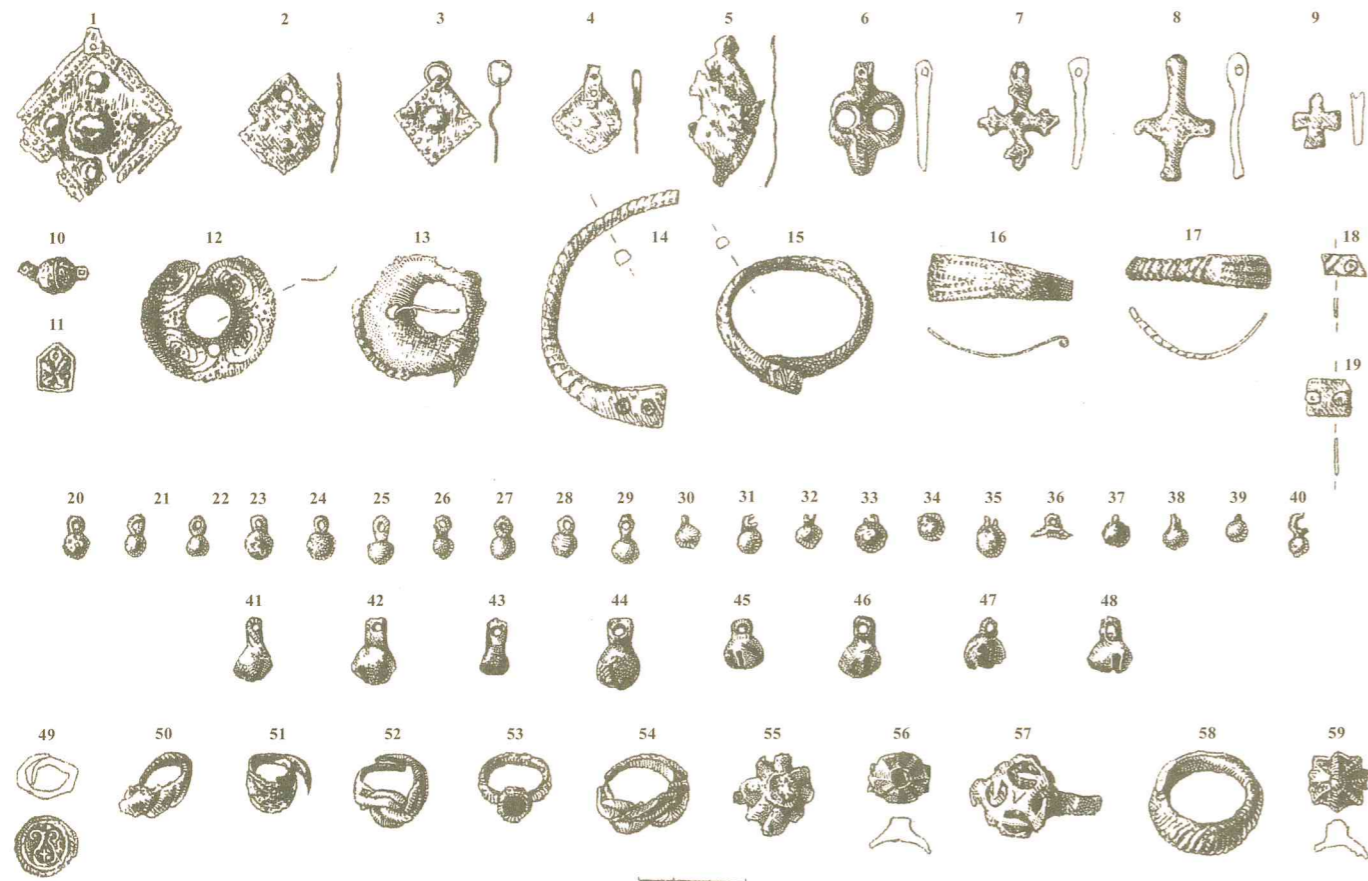
Kapas Nr. 114 antropologiškai identifiкуotas kaip galbūt moters. Kape, be masyvos diržo sagties (51:13 pav.), buvo žiedas ir peilis. Taigi tikėtina, kad vis dėlto tai yra vyro kapas.

Diržus daugiausia dėvėjo pagyvenę vyrai. Vyriausiam, palaidotam su diržu, buvo per 55 metus. Su diržais palaidoti trys keturiasdešimtmečiai, septyni trisdešimtmečiai, du apie 20 metų vyrai. Vieno palaidotojo amžius nenustatyta.

Aptariamieji diržai nebuvo tokie, kaip juos įsivaizduojame dabar. Daugeliu atvejų vyrų kapuose būdavo aptinkama po vieną grandį ant dubens lankų kaulų ir sagtis tarpe jų. Kape Nr. 160 (51:9 pav.) prie grandžių ir sagties išliko ir odos fragmentų. Šie kapo radiniai gerai iliustruoja diržo nešioseną. Matyt, odinis diržas juosdavo vyro klubus, grandys turėjo būti kirkšnių srityje, tarp jų buvusi sagtis diržą

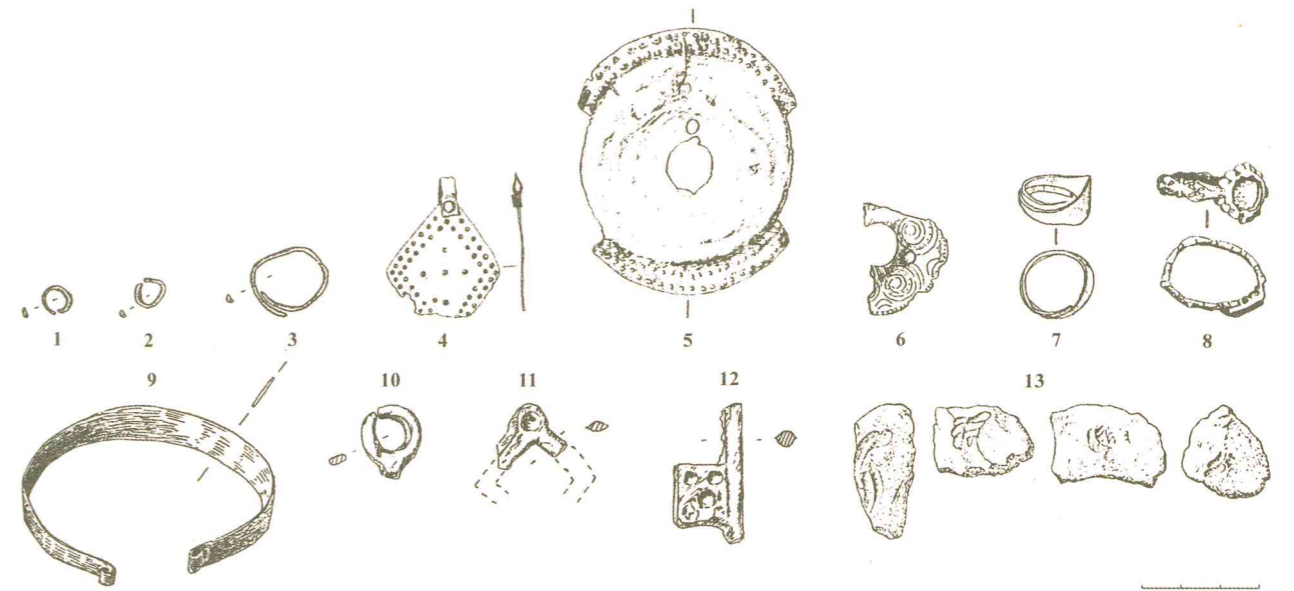
sujungdavo. Viduriniais amžiais prie tokio diržo grandžių buvo kabinamos odinės kelnių klešės. Tokia buvo grandžių ties kirkšnimis paskirtis. Kai kuriais atvejais sagties tarp grandžių nerasta (51:3, 4, 7 pav.). Matyt, kartais sagtį pakeisdavo paprasčiausias mazgas.

Kernavės kapinyno kapuose nerasta puodų. Tradicija į kapą dėti indą su paukščio kaulais arba anglimis Lietuvoje buvo gyva iki XVI a. vidurio. Ypač gausiai puodų randama to laikmečio Žemaitijos kapinynuose. Pribitkos (Plungės raj.) kapinyne su puodais palaidota net 55% visų mirusiųjų (Merkevičius A. 1981, 1982 (š)), Kuršuose (Telšių raj.) – 33% (Valatkienė L. 1992 (š)). Rečiau puodai aptinkami Rytų Lietuvos senkapiuose – Karmėlavoje (Kauno raj.), Rumšiškėse (Kaišiadorių raj.), Sariuose (Švenčionių raj.), Bečiuose (Ukmergės raj.) – 13–22%

52 pav. Viršutinio Kernavės miesto sodybos radiniai:

kabučiai (1–9), trikarolio antsmilkinio karolis (10), apgalvio plokštelė (11), plokštelinės segės (12–13), apyrankės (14–19), sagos (20–40), žvangučiai (41–48), žiedai (49–59)

53 pav. Radiniai iš miesto Pajautos slėnyje: auskarai (1–3), kabutis (4), plokštelinės segės (5–6), žiedai (7–8), apyrankė (9), raktai (10–12), liejimo formos (13)

54 pav. Radiniai iš XIVa. pab.–XVIIa. kapinių prie Kernavės bažnyčios: auskarai (1–3), kaklo vėrinys (4), kabučiai (5–7), žiedai (8–15)

visų kapų. Dalyje šio regiono senkapių puodų apskritai nerasta – Diktaruose, Piktagalyje (Anykščių raj.), Skrebinuose (Jonavos raj.). Taigi puodų dėjimo į kapus tradicija nebuvo visuotinai paplitusi, nerasta jų ir Kernavės kapinyne. Tačiau kai kurių kapų duobių užpilduose aptikta puodų šukių, kurių molio masė, profiliavimas, ornamentai yra identiški buitinės paskirties puodams, aptinkamiems viduramžių mieste. Šukės į kapus pateko ne kaip įkapės, o atsitiktinai, užpilinėjant duobę. Tai reiškia, kad kapinyne teritorijoje būdavo atlikinėjamos tam tikros su mirusiųjų kultu susijusios apeigos, kurių metu buvo daužomi arba netyčia suduždavo moliniai indai.

Įkapių analizė leidžia viduramžių Kernavės bendruomenę apibūdinti detalčiau. Visų pirma kapinyne nerasta ginklų. Žinome, kad tuomet ginklų dėjimo į kapus tradicija buvo dar gyva. Kalavijų, ietigalių ir kirvių aptinkama ir chronologiškai vėlyvesniuose senkapiuose. Taigi kariaunos narių tyrinėjame Kernavės kapinyne nelaidojo. Feodalinio elito, kuris, be abejo, artimesnis karių kategorijai, kapų taip pat nerasta. Kapinyne tyrinėjimai leidžia kalbėti tik apie pirklių, amatininkų, aptarnaujančio personalo – tarnų, arklinių ir t. t., vadinamojo plebso bendruomenę. Amatininko turtas – įrankiai, darbo inventorių, matyt, buvo paveldimas, o ir tradicijų jį dėti į kapus nebuvo. Papuošalų vyrai, palyginti su moterimis, nešiojo nedaug, taigi ir jų kapai skurdūs. Karių ir paprastų miestiečių laidosena skirtinguose kapinyuose rodo šių socialinių sluoksnių išskirtinumą ir realiame – kasdieniame gyvenime. Kariaunos narys ir paprastas miestietis, galbūt atliekantis karo prievolę, sprendžiant iš skirtingos laidosenos, buvo dvi visiškai skirtingos socialinės kategorijos.

Moteriškių įkapių analizė išryškino tam tikrus amžiaus grupių skirtumus. Turtingi mergaičių ir jaunų moterų kapai sietini su jų, kaip būsimų gimdyvių, funkcija. Formulė – kuo senesnė, tuo turtingesnė Kernavės bendruomenėje neegzistavo. Buvo tik turtingesnės arba skurdžiau gyvenančios šeimos. Tuo tarpu daugiausia dėmesio, kartu ir turto skiriama būsimai giminės tęsėjai.

Įkapių tipologinė-chronologinė analizė ir jų išsidėstymas kapinyne atskleidė tam tikras bend-

ruomenės gyvensenos dinamikos tendencijas. Turtingiausi prabangių įkapių kapai koncentruojasi kapinyne seniausioje – centrinėje dalyje. Pagal įkapes jų galime datuoti XIII a. pabaiga–XIV a. pirmąją pusę. Tiesa, čia taip pat pasitaiko vėlyvesnių kapų (kapas Nr. 156 su monetomis), tačiau jie nedominuoja. Ankstyviausi kapai sumišo su vėlyvesniais, matyt, todėl, kad vienos šeimos nariai ilgą laiką laidoti vienoje vietoje. Dėl šios priežasties ilgiau naudota centrinė kapinyne dalis yra gerokai tankiau užlaidota. Kapų išsidėstymas kapinyne, ypač jo rytiniame gale rodo, kad laidota buvo eilėmis, orientuotomis šiaurės–pietų kryptimi. Paskutinė eilė rytiniame kapinyne pakraštyje užlaidota tankiausiai.

Įkapių prabanga ir gausa skirtingais kapinyne naudojimo etapais rodo, kad Kernavės miesto klestėjimo laikotarpis buvo nuo XIII a. pabaigos, maždaug Traidenio laikų, iki XIV a. vidurio. Vėlyvi kapai yra palyginti skurdūs. Tai sietina su Trakų ir Vilniaus miestų iškilimu. Neaišku, ar kapinyne jau laidota Mindaugo laikais. Gali būti, kad tada dar dominavo mirusiųjų deginimo paprotys arba čia buvo laidojami tik kitataučiai krikščionys.

Aptiktų dirbinių tipų įvairovė rodo bendruomenę buvus nevienalytę tiek tautiniu, tiek konfesiniu požiūriu. Aiškiai juntama slaviškosios juvelyrikos tradicijos įtaka. Kai kurie dirbiniai yra tiesiogiai perimti iš slavų. Dalis jų galėjo būti pagaminti vietoje, tačiau slavų amatininkų. Taip pat Kernavės bendruomenėje labai aiškus jotvingių substrato buvimas. Tai sietina su istoriniais įvykiais, jotvingių pasitraukimu į Lietuvą spaudžiant rusams, vėliau Vokiečių ordinui.

Pagoniškos laidosenos tradicijos, įkapės, simbolika – viskas susipynę su krikščioniškomis inovacijomis. Tai atspindi realią XIII–XIV a. Lietuvos miesto situaciją esant pagoniškojo ir krikščioniškojo pasaulių sąlyčio taške. Įdomu, kad krikščioniška kultūra, tuo pačiu ir jos nešėjai, egzistavo ne greta vietinio – pagoniško substrato, o įsiliejo į jį kaip visiškai priimtina ir toli gražu nepriešiška realybė. Nors Kernavės bendruomenė ir buvo mišri etniniu ir konfesiniu požiūriu, tačiau nesusiskaidžiusi organizaciniu atžvilgiu, kaip kiek vėlyvesnių laikų Vilniuje.

Išvados

Istorinių šaltinių analizė parodė, kad mirusieji Lietuvoje (siauraja prasme) nebūtinai buvo deginami iki pat oficialaus krašto krikšto 1387 metais. Teorinių galimybių plisti inhumacijai čia buvo jau Mindaugo laikais. Taigi tai, kad mirusieji Kernavės kapinyne laidoti nedeginti, nereiškia, kad jie buvo kitataučiai – krikščionys.

XIII–XIV a. Kernavės kapinyne medžiaga reprezentuoja miesto amatininkų ir pirklių bendruomenę, tačiau neatspindi viso sociumo. Čia nėra feodalinio elito kapų. Nerasta nė vieno ginklo, o jų dėjimo į kapus tradicija tuomet buvo dar gyva. Taigi kariaunos nariai palaidoti kažkur kitur. Istorinių šaltinių duomenys leidžia spėti, kad kunigaikščiai ir kariai buvo deginami ir laidojami atskirai nuo paprastų bendruomenės narių, atskirame kapinyne.

Viduramžių Kernavės miesto bendruomenė egzistavo daugiau kaip šimtą metų, nuo XIII a. pabaigos iki 1390 m. Vokiečių ordino užpuolimo. Kapinyne tyrimų duomenimis, čia palaidota ne mažiau kaip 1570 kernaviškių. Apskaičiavę populiacijos gimstamumo–mirtingumo, vidutinės gyvenimo trukmės rodiklius, galime teigti, kad paskutinėje miesto gyvavimo fazėje (XIV a. antroji pusė), Kernavėje gyveno iki 500 miestiečių (be elito ir kariaunos narių). Šiuos skaičius patvirtina paties miesto archeologiniai tyrinėjimai. Žinomas jau tyrinėtų sodybų plotas, miesto teritorija, taigi ir vidutinis čia buvusių sodybų skaičius ~ 80. To meto šeimą sudarė vidutiniškai šeši nariai, taigi bendras gyventojų skaičius buvo artimas 500. Miesto Kernavėje būta ir anksčiau, maždaug nuo XIII a. vidurio. Tačiau detalčiau to meto bendruomenės apibūdinti negalima, kadangi trūksta duomenų – nežinome to meto laidojimo paminklų.

Kapinyne struktūrinė analizė parodė, kad laidojama buvo šeimomis. Kapo vietą kapinyne nulemdavo ne mirusiojo socialinė padėtis, turtingumas lygmuo, lytis ar amžius, o jo šeimos narystė. Individo socialinį statusą lėmė jo šeimos statusas ir svarba bendruomenėje.

Aiški moters, kaip potencialios gimdyvės, giminės tęsėjos, svarba bendruomenėje. Mergaičių ir moterų iki 30 metų kapai kur kas turtingesni negu vyresnių. Kai kurios įkapių grupės aiškiai dominuoja tik tam tikro amžiaus moterų kapuose: kaklo vėriniai – mergaičių, apgalviai – dvidešimtmečių ir trisdešimtmečių (reprodukcinis laikotarpis), auskarai – pagyvenusių moterų kapuose. Vyriškų individų svarba bendruomenėje buvo suprantama kitaip. Visaverčiu jos nariu tapdavo brandaus amžiaus individai, sugebantys tęsti verslą ar amatą. Aptikti berniukų ar jaunuolių kapai yra be įkapių.

Kernavės miesto bendruomenė, materialinė jos kultūra aiškiai išsiskiria iš bendro to meto Lietuvos archeologinių paminklų konteksto. Periferinių laidojimo paminklų radiniai yra vietos juvelyrų darbo, čia mažai juntama kaimyninių kultūrų įtaka. Tuo tarpu Kernavėje buvus miesto bendruomenę rodo jos imlumas kitų miestų materialinės kultūros naujovių, netgi madų. Bendruomenė buvo atviresnė, neužsisklendusi savyje. Tai nulemta pačios jos vidinės sandaros. Atsižvelgiant į amatininkų ir pirklių, kitaip nei žemdirbių, darbo specifiką, nuolatiniai kontaktai plečiantis rinkai buvo būtini.

Susidūrus senajam vietos pagoniškajam pasauliui su krikščioniškąja kultūra, miesto bendruomenei teko tarpininko vaidmuo. Miestiečiai gyveno šalia kunigaikščiško dvaro, kuris jau nuo Mindaugo laikų buvo daugiau ar mažiau krikščioniškas. Lietuvai linkstant link krikščionybės, miesto bendruomenės narių atkritimas nuo pagonybės buvo kitas žingsnis po elito narių krikšto. Čia jau XIII a. susipina pagoniški papročiai ir krikščioniška kultūra.

Kernavės archeologinių tyrinėjimų duomenys leidžia teigti, kad nuo XIII a. pabaigos čia buvo miestas su jam būdinga struktūra ir bendruomene. Rytų ir Vakarų Europoje miestai atsirado bent porą šimtų metų anksčiau, tačiau Kernavės miesto atsiradimo modelis mažai kuo skiriasi nuo kitų. Gyvenvietė tapo kunigaikščio rezidencija, aplink kurią spietėsi amatininkai ir pirkliai.

Kernavės bendruomenės kultūrinė orientacija aiškiai buvo nukreipta kaimyninių slavų miestų link. Tai akivaizdžiai parodė kapinyno įkapių analizė.

Importo iš Vakarų Europos aptikta tik kunigaikščio rezidencijoje Aukuro kalne. Juvelyrinių dirbinių gamybos technologijos, jų puošyba buvo perimta iš slavų amatininkų.

Nemažai slaviškų papuošalų kapuose rodo, jog čia palaidoti etniškai mišrios bendruomenės nariai. Tai gali būti vergai, amatininkai, atvykę iš svetur ir dirbę kunigaikščio ūkiui, pirkliai, jų šeimos. Tai, kad etniškai miestai buvo mišrūs, liudija ir istoriniai šaltiniai. Tačiau įvardyti, kokį viduramžių Kernavės bendruomenės procentą sudarė svetimšaliai, neturima jokių, net teorinių galimybių. Skirtingos etniškai kilmės Kernavės bendruomenės nariai atskiro vieneto organizaciniu atžvilgiu, kaip rusiškoji miesto dalis Vilniuje, nesudarė. Čia nebuvo pagrindinio elemento, vienijančio tų laikų slavų bendruomenę – cerkvės. Religinis sinkretizmas – vienas esminių XIII–XIV a. Kernavės bendruomenės bruožų.

Dalis kapinyne aptiktų įkapių tipų labai artimi jotvingių laidojimo paminklų dirbiniams. Jotvingių kapų, tyrinėtų Nemuno aukštupyje, inventoriai yra beveik identiški Kernavės kapinyno medžiagai. Atskiri dirbinių tipai žinomi tik iš šių paminklų. Galime teigti Kernavėje buvus nemažai jotvingių kilmės bendruomenės narių. Jotvingių bėgimą į Lietuvą nuo rusų, o vėliau ir vokiečių mini ir istoriniai šaltiniai.

Taigi Kernavės viduramžių archeologinių paminklų kompleksas reprezentuoja Lietuvos miesto kultūrą ir bendruomenę XIII–XIV a. Tai buvo struktūriškai europinio konteksto darinys, tačiau savitas savo vidujiniu dar pagonišku pasauliu, sumišusiu su krikščioniškąja kultūra ir tradicija.

Kapų inventoriai

Kapo numeris	Lytis	Amžius	Orientacija	Karsto lėkšnos	Apgalviai	Auskarai	Kaklo vėriniai	Pavieniai karoliai	Kabučiai	Segės	Smuigtukai	Sagos	Žiedai	Aprankės	Kapselių detalės	Diržų detalės	Peiliai	Skulturai	Galakturai	Adatos	Adatos	Verpstukai	Raktai	Monetos	Neaškus	
1	v	25-35	270																						1	
2	m	>55	270		1				1				2													
4	m	?	290											1	1											
6	v	40-45	270														1									
7	m	?	270																							
8	m	25-30	185		1							1	1													
9	m	35-40	270									1														
12	?	4-6	V					1						3			1								1	
14	m	30-35	270		1	2							1													
16	m	?	285		1																					
17	v	35-40	290												1	1										
18	m	25-30	290		1	1	1										1						1	1		
19	m	25-30	275												1			1								
20	v	45-50	250														1									
21	m	10-20	270		1	2	1						3	1											5	
22	m	30-35	270									2					1									
22	m	3-5	270			1																				
24	m	45-50	270		1								2				1				1	1				
25	m	25-30	270												1		1									
25	?	20-40	270													1	1									
26	m	30-35	270												1											
34	?	?	270											1		1										
38	m	40-50	270										2													
39	m	>50	270										2													
40	m	>50	290		1																					
41	m	>40	290			1							1													
43	m	>40	270			1																				
44	?	5	270									1	1								1					
45	m	20-30	270											1												
46	m	?	290			1																				
47	v	50-55	270										2													
48	m	30-35	300										1													
49	m	30-35	270									1														
50	?	?	?						1																	
51	?	6-7	280											2												
52	m	?	270			1		1	1				1													
55	v	40-45	270										1	2												
56	v	30-35	275									2					1									
64	m	25-30	295							1																
66	?	?	295		1							1	1													
70	v	>50	300									1														
74	m	?	280			1	1																			
76	m	30-40	275			1							1													
79	m	>50	270										1													
80	v	45-50	270										1													
81	m	>5	270				2				1	1	1													
82	m	10-15	290			1							1													
83	m	20-30	300										1													
86	v	25-30	300		1											1		1	1							
87	m	?	300				1						1													
88	v	30-35	270					1																		
89	m	20-40	300			1							1													
90	v	30-40	280											1												
100	m	30-35	285											1												
104	m	20-30	300		1		1																			
106	v	35-40	260					1									1									
109	m	5-9	260									1?														
110	?	7-11	270										1													
111	v	>55	268																							
112	m	20-25	270			1								1												
113	m	25-40	260											1												
114	m?	30-40	255											1			1	1								
118	v	25-35	270									1	1	1	1	1	1									
120	m	40-50	270										1													
121	?	?	275		1			1				1														
122	m	45-50	270																							
122	?	3-5	270											1												
123	v	40-45	?									1														
124	m	9-13	255			1		2																		
125	m	45-50	256		1	1	1	1					1	2	2	1		1								
127	m	40-50	270			1								1												
130	m	35-40	270			1		1								1		1								
131	?	10-14	270		1							1	4	1	1	1	2	1	1							

Kapų inventoriai

Kapo numeris	Lytis	Amžius	Orientacija	Karsto liekanos	Apašaliniai	Auskarai	Kaklo vėriniai	Pavieniai karoliai	Kabučiai	Segės	Smeigutukai	Sagos	Ziedai	Apraukės	Kapselių detalės	Dirbų detalės	Pelėliai	Skiltiniai	Galasutiniai	Adatinės	Adatos	Verpstukai	Raktai	Monetos	Neatitiktūs
133	m	45-50	270	1?	2																				
136	?	5-9	155																						
137	v	25-35	260	1																					
139	?	12-18	265																						
142	m	50-55	270																						
143	v	40-45	270	1																					
146	?	5-10	275	1																					
147	?	3-5	275	1																					
149	m	35-45	272																						
150	m	4-8	270																						
156	v	40-45	275	1																					
157	m	45-50	270	1	2																				
158	?	5-9	270																						
159	m	40-45	260	1																					
160	v	18-20	275	1																					
161	m	>55	270																						
162	v	40-45	280																						
165	m	30-35	275	1	1	2																			
174	m	35-40	270																						
175	m	25-30	280	1	1																				
177	m	20-25	280																						
178	m	40-45	270																						
180	m	3-5	315	1																					
181	v	40-45	265	1																					
182	m	4-6	270	1																					
184	m	40-45	270																						
185	m	35-40	270	1	2																				
186	v	25-30	270																						
190	?	2-4	270																						
191	m	4-8	272	1	1	2	1																		
192	m	40-45	260																						
194	v	40-45	270	1																					
196	m	30-35	265	1	1	1																			
197	m	25-30	270	1																					
203	v	45-50	150																						
205	m	25-35	280																						
208	m?	?	240	1																					
213	m	20-30	265	1	1																				
215	m	25-35	250	1	1																				
216	m	15	270	1																					
219	?	2-4	270																						
222	v	>40	270																						
223	?	?	255	1																					
224	?	?	270	1																					
225	?	?	250	1																					
226	?	>20	270	1																					
228	?	?	245	1																					
229	m	5-10	260	1	1	1																			
230	?	?	275	1																					
232	m	5-9	245																						
242	m	?	245																						
243	?	15-25	280																						
244	?	15-30	260																						
245	?	>30	235																						
247	?	13-18	240	1																					
248	v	?	240																						
249	?	?	230	1																					
251	?	?	250	1																					
252	?	4-6	240																						
254	?	?	270	1																					
257	v	35-40	260																						
261	v	>50	270																						
263	v	40-50	270																						
264	m	>20	260																						
269	v	40-45	270	1																					
270	?	>10	255	1	2																				
271	m	>50	280																						
275	m	20-25	260	1																					
278	m	25-30	270																						
279	m	40-45	268																						
280	?	1,5-2,5	265	1																					
284	m	25-30	245	1																					
288	v	35-40	275	1																					
289	m	25-30	250																						
Viso				44	33	44	15	6	10	3	6	32	102	12	17	14	35	4	1	1	1	1	17	5	2

Šaltiniai ir literatūra

Archyvinė medžiaga

Gendrenas G. 1982. Vilnius 1980–1981m. 160 vietų Dailės instituto bendrabutis Latako g-vėje. Archeologiniai tyrimai. Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyrius (toliau LII AS), atask. Nr. B1606b.

Jankauskas A. 1989. Kernavės XV–XVII a. senkapis. LII AS, atask. Nr. 1661.

Jankauskas A. 1991. Senųjų Kernavės bažnyčių vietų archeologinių tyrinėjimų 1990 metais ataskaita. LII AS, atask. Nr. 1804a.

Karnatka G. 1992. 15–17 a. kapinyno tyrinėjimai Kernavėje 1991 metais. LII AS, atask. Nr. 1827.

Karnatka G. 1995. 15–17 a. kapinyno tyrinėjimų Kernavėje 1994 metais ataskaita. LII AS, atask. Nr. 2589.

Kulikauskienė R. 1969. Krūminių senkapis. LII AS, atask. Nr. 264.

Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau LVIA). F. 694. A. 1. B. 3277. L. 18 (antra pusė).

LVIA. F. 694. A. 1. B. 3277. L. 19 (antra pusė).

Luchtanas A. 1989. Tyrinėjimai Kernavėje Pajautos slėnyje 1988 metais. LII AS, atask. Nr. 1536.

Luchtanas A. 1994. Aukuro kalno piliakalnio Kernavėje 1993 metų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LII AS, atask. Nr. 2230.

Merkevičius A. 1981. Pribitkos km. senkapio ir pilkapių, Tverų apyl., Plungės raj., 1981 m. tyrinėjimų ataskaita. LII AS, atask. Nr. 817.

Merkevičius A. 1982. Pribitkos km. senkapio ir pilkapių, Tverų apyl., Plungės raj., 1982 m. tyrinėjimų ataskaita. LII AS, atask. Nr. 983.

Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau MARS). F. 43. B. 202. L. 223.

Rickevičiūtė K. 1975. Karmėlavos senkapis. LII AS, atask. Nr. 451.

Rickevičiūtė K. 1976. Karmėlavos senkapis. LII AS, atask. Nr. 501.

Rickevičiūtė K. 1977. Karmėlavos senkapis. LII AS, atask. Nr. 579.

Urbanavičius V. 1970. Skrebinų senkapis. LII AS, atask. Nr. 348.

Urbanavičius V. 1970. Piktagalio senkapis. LII AS, atask. Nr. 347.

Urbanavičius V. 1971. Liepiniškių senkapis. LII AS, atask. Nr. 349.

Urbanavičius V. 1976. Ažugurių senkapis. LII AS, atask. Nr. 525.

Urbanavičius V. 1977. Diktarių senkapis. LII AS, atask. Nr. 680.

Vaičiūnienė D. 2000. Kernavės viršutinio miesto 1999 metų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LII AS, atask. Nr.

Valatkienė L. Kuršų kapinyno (Telšių raj., Luokės ap.) tyrinėjimų 1987 m. ataskaita. LII AS, atask. Nr. 1833.

Šaltinių publikacijos

- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. 1996. Vilnius.
- Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lituaniae (1376–1430). 1882. Cracoviae.
- Kodeks dyplomatyczny katedry I diecezji Wilenskiej. 1939. T. 1. Zs. 2. Krakow.
- Livonijos Kronikos. 1991. Vilnius.
- Документы Московского архива Министерства юстиции. 1897. Т. 1. Москва.
- Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. 1950. Москва Ленинград.
- Полное собрание русских летописей. 1975. Т. 32. Москва.
- ### Literatūra
- Adomaitytė J. 1992. Kernavės istorija rašytinių šaltinių duomenimis. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos ir etnologijos katedra. Vilnius.
- Archeologija un Etnografija. 1974. Riga.
- Balys J. 1981. Mirtis ir laidotuvės. Silver Spring, Md.
- Barkus A. 1996. Kriveikiškių kapinyno odontologijos duomenys. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (toliau ATL) 1994 ir 1995 metais. Vilnius.
- Beresnevičius G. 1990. Dausos. Klaipėda.
- Būga K. 1958. Rinktiniai raštai. T. I. Vilnius.
- Das Rigische Schuldbuch (1286–1352). 1872. St. Petersburg.
- Daugudis V. 1968. Stakliškių lobis. Vilnius.
- Gimbutienė M. 1985. Baltai priešistoriniais laikais. Vilnius.
- Graslund A. 1997. The Christianization of Central Sweden from a Female Perspective. Rom und Byzant im Norden. Mainz.
- Gudavičius E. 1991. Miestų atsiradimas Lietuvoje. Vilnius.
- Gudavičius E. 1998. Mindaugas. Vilnius.
- Gudavičius E. 1999. Lietuvos istorija. Vilnius.
- Ivanauskas E. 1997. Piniginių apkalai su liūtais // Baltų archeologija. Nr. 1(10). Vilnius.
- Ivinskis Z. 1991. Lietuvos istorija. Vilnius.
- Jankauskas A. 1990. Senųjų Kernavės bažnyčių vietos tyrinėjimai. ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius.
- Jankauskas A. 1992. Senųjų Kernavės bažnyčių vietos tyrinėjimai. ATL 1990 ir 1991 metais. T. 2. Vilnius.
- Jankauskas R. 1996. 1993–1995 m. kai kurių archeologinių kasinėjimų antropologinių ir paleopatologinių tyrimų duomenys. ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius.

- Karnatka G. 1992. XV–XVII a. senkapio tyrinėjimai Kernavėje. ATL 1990 ir 1991 metais. T. 2. Vilnius.
- Karnatka G. 1994. Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje tyrinėjimai. ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius.
- Katalynas K. 2000. Vilnius XIII a. Mitai ir faktai // Kultūros paminklai. Nr. 6. Vilnius.
- Kernavė. 1972. Vilnius.
- Kiersnowski R. 1984. Najdawniejsze monety Litewskie. Wiadomosci numizmatyczne. Warszawa.
- Kraštas ir žmonės. 1988. Vilnius.
- Krikščioniškosios ikonografijos žodynas. 1997. Vilnius.
- Kulikauskas P., Luchtanas A. 1980. Archeologiniai tyrinėjimai Kernavėje 1979 metais. ATL. 1978–1979 metais. Vilnius.
- Kulikauskas P. 1982. Kernavės pilkapiai. ATL 1980 ir 1981 metais. Vilnius.
- Kulikauskienė R. 1970. Lietuviai IX–XII a. Vilnius.
- Kulikauskienė R., Luchtanas A. 1979. Narkūnų senkapio 1978 m. tyrinėjimai // Lietuvos archeologija. T. 1. Vilnius.
- Kuncevičius A., Luchtanas A. 1998. Lietuvos proistorė ir Lietuvos istorija: lūžio problematika // Lietuvos istorijos studijos. Nr. 4. Vilnius.
- Kuncienė O. 1972. Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais. Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a. Vilnius.
- Kuncienė O. 1975. XIII–XIV a. Rytų Lietuvos moterų galvos papuošalai // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai (toliau MAD'A). Nr. 3 (48). Vilnius.
- Kuncienė O. 1979. Sarių senkapis // Lietuvos archeologija. T. 1. Vilnius.
- Kuncienė O. 1981. Stiklo karoliai Lietuvoje // Lietuvos archeologija. T. 2. Vilnius.
- Kviatkovskaja A. 1998. Jotvingių kapinynai Baltarusijoje (XI a. pab.–XVII a.). Vilnius.
- Lowmianski H. 1931. Studja nad posztkami spoleczenstwa i panstwa litewskiego. T. 2. Wilno.
- Lowmianski H. 1967. Pocztki Polski. T. III. Warszawa.
- Luchtanas A. 1984. Kernavės pilkapių tyrinėjimai. ATL 1982 ir 1983 metais. Vilnius.
- Luchtanas A. 1986. Kernavės pilies kalno tyrinėjimai. ATL. 1984 ir 1985 metais. Vilnius.
- Luchtanas A. 1988. Tyrinėjimai Kernavėje. ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius.
- Luchtanas A. 1990. Tyrinėjimai Pajautos slėnyje Kernavėje. ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius.
- Luchtanas A. 1990. Žvalgomieji tyrinėjimai Kernavėje ir jos apylinkėse. ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius.
- Luchtanas A. 1994. Aukuro kalno piliakalnio Kernavėje tyrinėjimai. ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius.

- Luchtanas A. 1996. Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje tyrinėjimai 1995 metais. ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius.
- Luchtanas A., Vėlius G. 1996. Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a. Vidurio lietuvis archeologija. Etnokultūriniai ryšiai. Vilnius.
- Mažeika R. 1990. „Nenorim, kad jie kovotų prieš mus mūsų pačių ginklais“. Popiežių bandymai reguliuoti prekybą su Pabaltijo pagonimis XIII a. // Lituaniistica. Nr. 4. Vilnius.
- Mugurevičs E. 1974. Krustinveida piekarini Latvija laika no 11. Lidz 15 gs. Archeologija un Etnografija. T. XI. Riga.
- Mugurevičs E. 1977. Olinkalna un Lokstenes pilsnovadi. Riga.
- Navickaitė-Kuncienė O. 1963. XIII–XIV m. e. amžių plokštinis kapinynas Pušaloto kaime, Molėtų raj. // MAD'A. T. 1 (14). Vilnius.
- Nikžentaitis A. 1996. Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Nr. 4. Klaipėda.
- Odoj R. 1956. Sprawozdanie z prac wykopa-liskowych w miejscowosci Rwnina dolna, pow. Ktrzyn // Wiadomosci archeologiczne. T. XXIII. Warszawa.
- Paszkievicz H. 1933. Jagiellonowie a Moskwa. T. I. Warszawa.
- Pašuta V. 1971. Lietuvos valstybės susidarymas. Vilnius.
- Radinš A. 1999. 10. –13. Gadsimta senkapi latgalu apdzivotaja teritorija un austrumlatvijas etniskas, socialas un politiskas vestures jautajumi. Riga.
- Remecas E. 2003. Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis. Vilnius.
- Semkowicz Wl. 1921. Tradycja o kniaziewskim poshodzeniu Radziwillow w swietle krytyki historycznei. Lwow.
- Svetikas E. 1995. Žiedų iš XIV–XVII a. kapų Lietuvoje tipologija ir chronologija // Baltų archeologija. Nr. 1 (4). Vilnius.
- Svetikas E. 1988. XIV–XVII a. Alytaus kapinynas. Antsmilkiniai ir auskarai. Alytus.
- Svetikas E. 1998. Sagtys XIV–XVII a.: tipai ir paskirtis // Lietuvos archeologija. T. 15. Vilnius.
- Tautavičienė B. 1981. III–XVI a. sidabriniai ir sidabru puošti dirbiniai. Vilnius.
- Urbanavičius V. 1969. 14–17a. pasaginės segės Lietuvoje. MAD'A. Vilnius.
- Urbanavičius V. 1970. Rumšiškėnai XIV–XVI amžiais. Vilnius.
- Urbanavičius V. 1978. Ažugirių senkapis. ATL 1976 ir 1977 metais. Vilnius.
- Urbanavičius V., Urbanavičienė S. 1988. Obelių kapinynas // Lietuvos archeologija. T. 6. Vilnius.
- Vaičiūnienė D. 2000. Kernavės viršutinio miesto tyrinėjimai. ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius.
- Vaitkevičius G. 2000. Ankstyvasis Vilnius. Įrodymo vingiai // Kultūros paminklai. Nr. 7. Vilnius.
- Vėlius G. 1997. Kernavės – Kriveikiškių 13–14 a. kapinynas // Baltų archeologija. Nr. 10–12. Vilnius.

- Vėlius G. 1998. Kernavės – Kriveikiškio 13–14 a. senkapiai. ATL 1996 ir 1997 m. Vilnius.
- Vėlius G. 2000. Kernavės – Kriveikiškių 13–14 a. senkapis. ATL 1998–1999 m. Vilnius.
- Vilniaus miesto istorija. 1968. Vilnius.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1982. Mindaugo sostu vadinamo Kernavės piliakalnio tyrinėjimai. ATL 1980–1981 m. Vilnius.
- Volakitė-Kulikauskienė R. 1984. Kernavės piliakalnio Mindaugo sostas tyrinėjimai. ATL 1982–1983 m. Vilnius.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1984. Kernavės Pilies kalno tyrinėjimai 1983 m. ATL 1982 ir 1983 metais. Vilnius.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1997. Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai (I–XVI a.). Vilnius.
- Zabiela G. 1998. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje // Lietuvos archeologija. T. 15. Vilnius.
- Агапов А., Сарачева Т. 1997. О способах ношения височных колец // Российская Археология. Но. 1. Москва.
- Археология и нумизматыка Беларуси. Энциклопедия. 1993. Минск.
- Гуревич Ф. 1962. Древности Белорусского Понеманья. Минск.
- Голубович В., Голубович Е. 1945. Кривой город Вильно / Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. Ленинград.
- Гуревич Ф. 1980. Детинец и окольный город древнерусского Новогрудка в свете археологических работ 1956–1977 гг. // Советская Археология. Но. 4. Москва.
- Гуревич Ф. 1981. Древнии Новогрудок. Ленинград.
- Древнерусское государство и славяне. 1983. Минск.
- Древний Новгород, прикладное искусство и археология. 1985. Москва.
- Древняя Русь. Город, замок, село. 1985. Москва.
- Древняя Русь и славяне. 1978. Москва.
- Зверуго Я. 1975. Древнии Волковыск. Минск.
- Зверуго Я. 1983. К вопросу о ранних этапах истории городов Понеманья. Древнерусское государство и славяне. Минск.
- Зверуго Я. 1989. Верхнее Понеманье в IX–XIII вв. Минск.
- Корзукина Г. 1954. Русские клады 9–13 вв. Москва-Ленинград.
- Кулаков В. 1994. Пруссy (5–13 в.). Москва.
- Лебедев Г. 1982. О времени появления славян на северо-западе. Северная Русь и ее соседи в эпоху раннего средневековья. Ленинград.
- Любавский М. 1892. Областное деление и местное управление Литовского-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статуса. Москва.

- Мелетинский Е. 1991. Мифологический словарь. Москва.
- Монгайт А. 1975. Работа Рязанской археологической экспедиции в 1966–1970 гг. // Археология Рязанской земли. Москва.
- Очерки по археологии Белоруссии. 1972. Минск.
- Павлова К. В. 1967. Могильник на территории окольного города древнего Новогрудка // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Вып. 110. Москва.
- Рыбаков Б. 1948. Ремесло древней Руси. Москва.
- Рыбаков Б. 1981. Язычество древних славян. Москва.
- Рыбаков Б. 1987. Язычество древней Руси. Москва.
- Седова М. 1981. Ювелирные изделия древнего Новгорода (10–15 вв.). Москва.
- Топоров В. 1987. Заметки по похоронной обрядности // Балто славянские исследования. 1985. Москва.
- Финно-угры и балты в эпоху средневековья. 1987. Москва.
- Церква Богородиці десятинна в Києв. 1996. Києв.
- Штыхов Г. 1975. Древний Полоцк. Минск.
- Шапова Ю. 1956. Стекланые бусы древнего Новгорода // Материалы и исследования по археологии СССР. Т. 55. Москва-Ленинград.

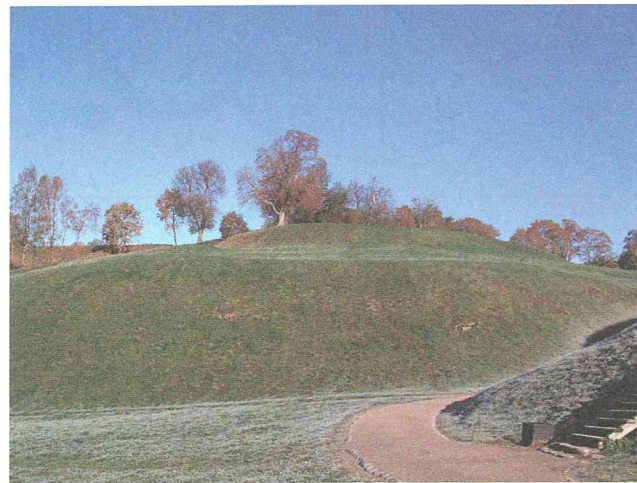

Mindaugo sosto, Lizdeikos, Aukuro kalno piliakalniai

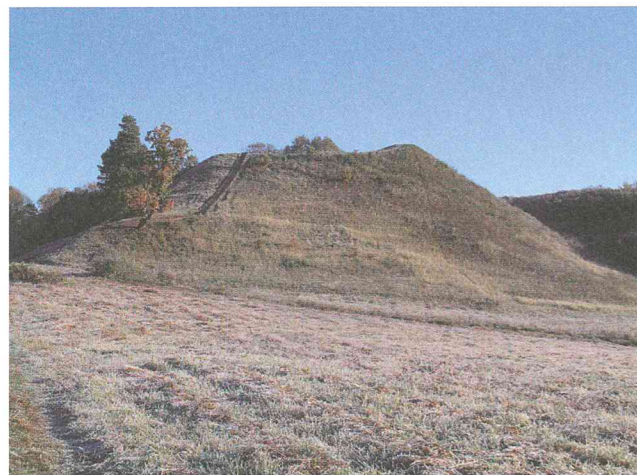
Pilies kalno, Mindaugo sosto, Aukuro kalno, Lizdeikos piliakalniai

Pilies kalno piliakalnis

Mindaugo sosto piliakalnis

Lizdeikos piliakalnis

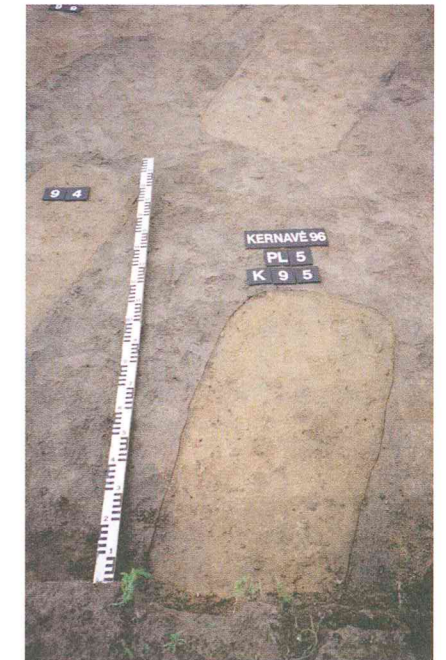
Kriveikiškių piliakalnis

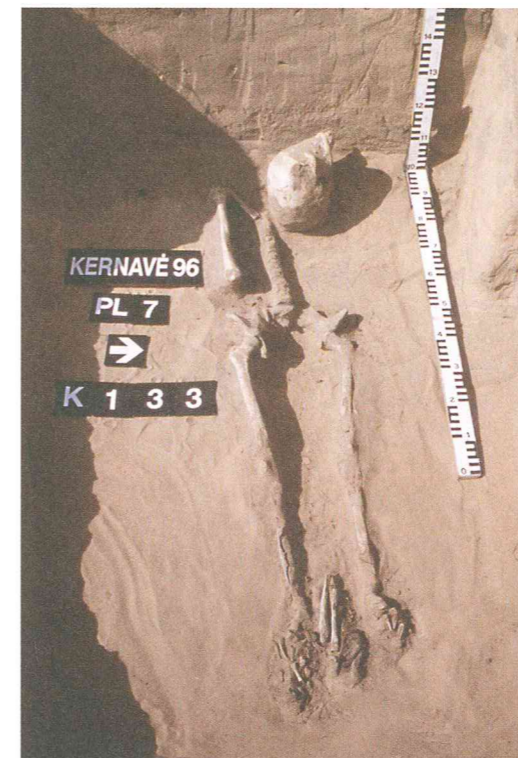
Aukuro kalno piliakalnis

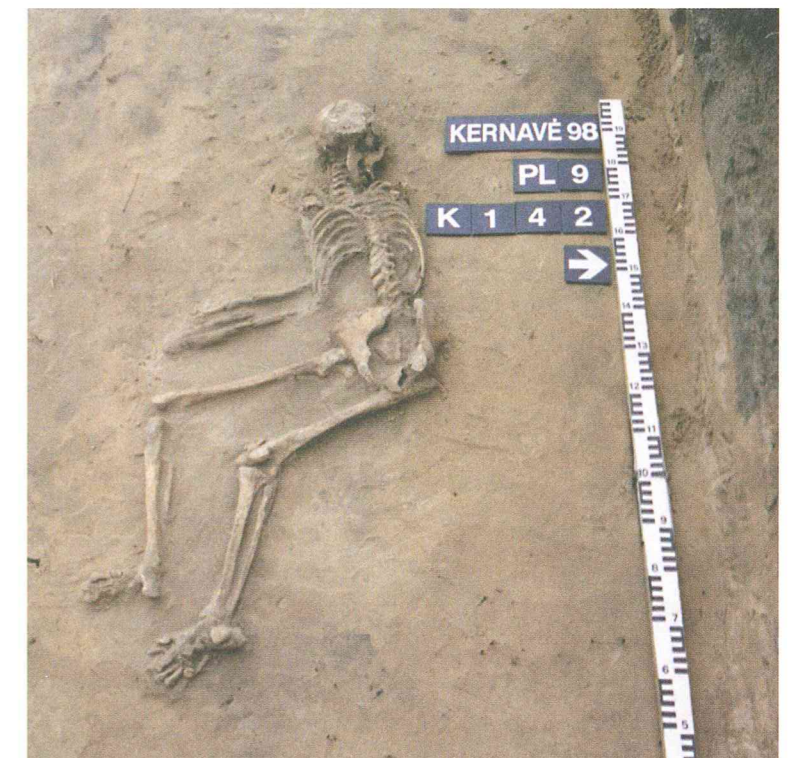
Nukalus velėnų, išryškėja kapų duobių kontūrai

Kapo nr. 95 duobė

Nukirsdintos moters kapas nr. 133

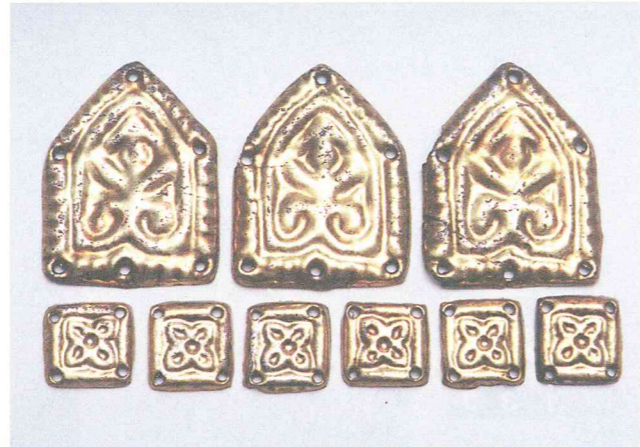
Netradicinė mirusiojo padėtis kape nr. 142

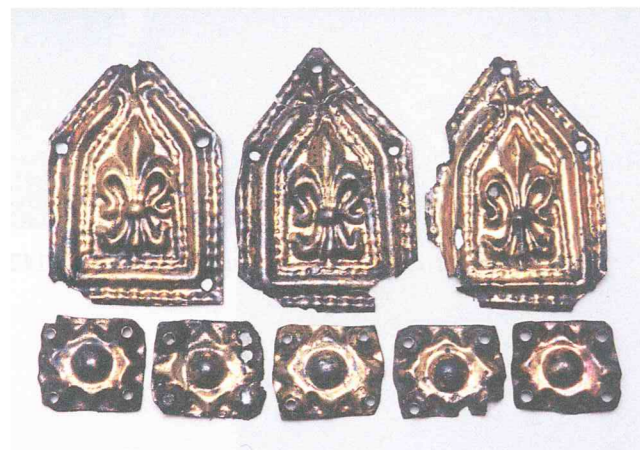
Kapo nr. 8 apgalvis

Kapo nr. 21 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 82 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 177 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 192 apgalvio plokštelės

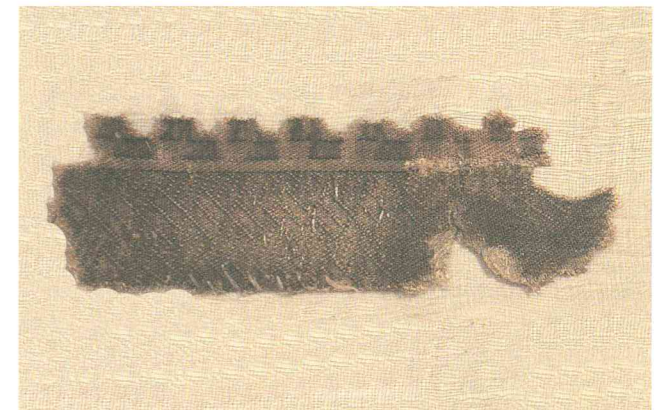
Kapo nr. 165 apgalvio plokštelės

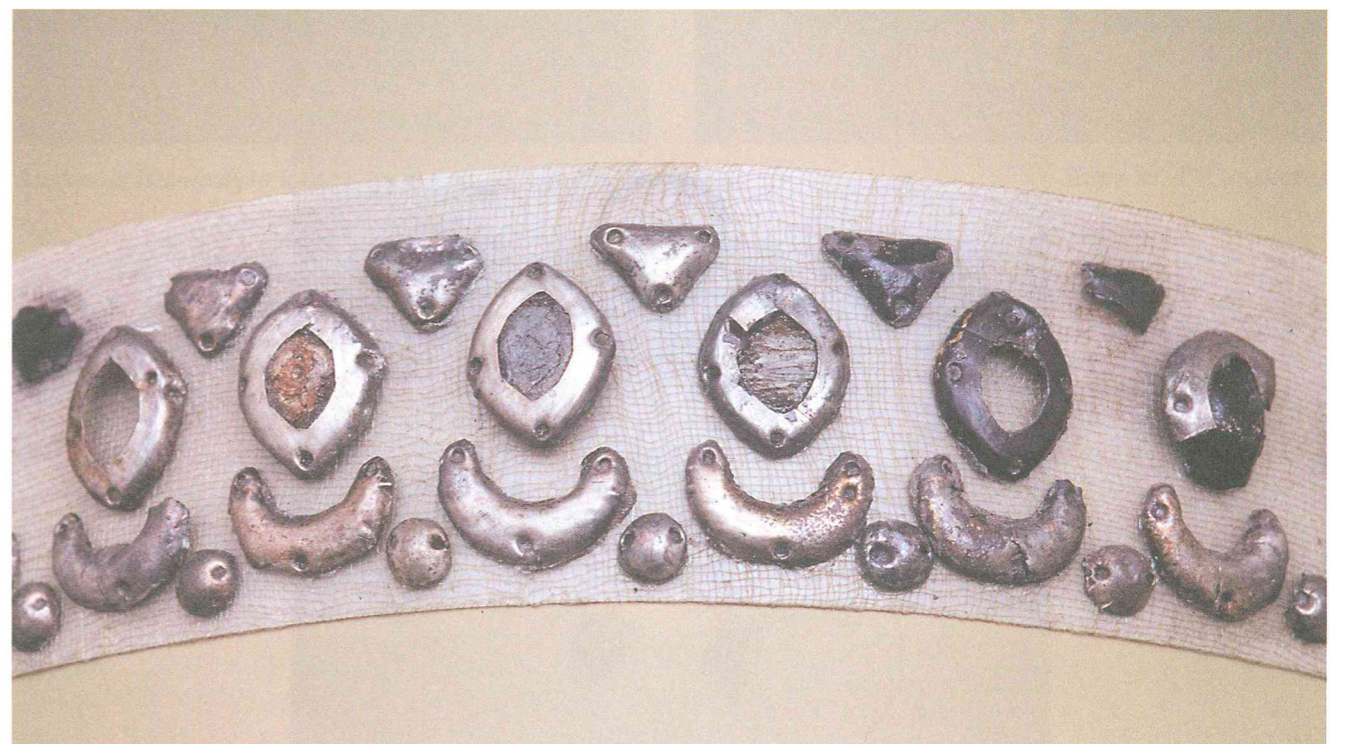
Kapo nr. 125 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 89 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 2 apgalvio medžiaginė juostelė

Kapo nr. 215 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 74 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 8 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 175 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 157 apgalvio plokštelės

Kapo nr. 124 auskaras

Kapo nr. 21 auskarai

Auskaras iš suardyto kapo

Kapo nr. 157 auskaras

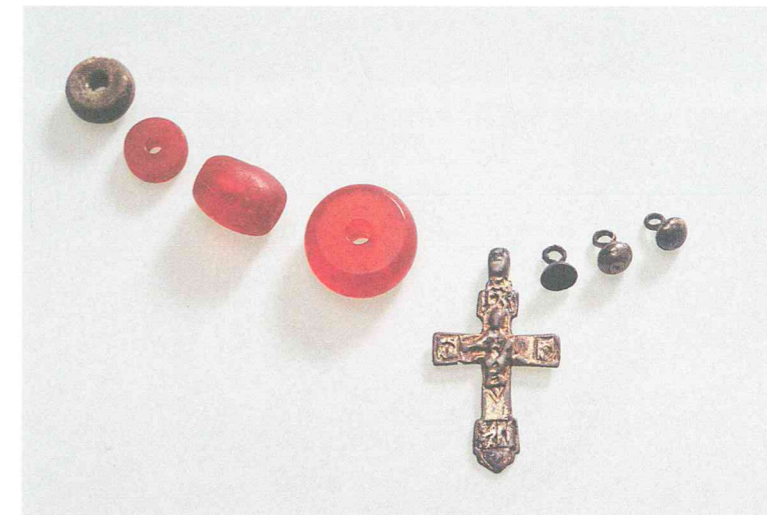
Kapo nr. 133 auskarai

Kapo nr. 182 vėrinys

Kapo nr. 21 vėrinys

Kapo nr. 180 vėrinys

Kapo nr. 125 kabučiai ir vėrinys iš XIVa. pab. - XVIIa. Kernavės kapinių prie bažnyčios.

Segė iš suardyto kapo

Kapo nr. 191 žiedas

Kapo nr. 81 segė

Kapo nr. 12 apyrankė

Žiedas iš suardyto kapo

Kapo nr. 125 žiedas

Kapo nr. 191 apyrankė

Apyrankė iš suardyto kapo

Kapo nr. 100 žiedas

Kapo nr. 118 žiedas

Kapo nr. 278 žiedas

Kapo nr. 175 žiedas

Kapo nr. 173 moneta

Kapo nr. 192 žiedas

Kapo nr. 216 žiedas

Kapo nr. 24 adatinė ir joje buvusi adata

Gintautas Vėlius

Ve98 Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje. – Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2005. – 112 p.

ISBN 9986-19-816-X

Gintauto Vėliaus monografija „Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV a.“ tai daugelio metų archeologinių tyrinėjimų, vienoje pirmųjų Lietuvos sostinių – Kernavėje, rezultatas. Autoriaus kasinėtas Kernavės nekropolis – XIII–XIV a. kapinynas yra ankstyviausias miestietiškos kultūros laidojimo paminklas Lietuvoje. Istorijos šaltiniai apie to meto miestiečius labai nedaug ką pasako. Tuo tarpu kapinyno tyrimų duomenys leido XIII–XIV a. Kernavės bendruomenę apibūdinti detaliau, atskleisti jos struktūrą, demografinius rodiklius, dinamiką, galimą etninę bei konfesinę sudėtį, kultūrinės orientacijos.

Monografijoje nušviečiama to meto istorinė situacija, aptariamas Kernavės viduramžių paminklų kompleksas aprėpiantis penkių piliakalnių gynybinę sistemą, miestą ir patį kapinyną. Tačiau daugiausiai dėmesio skiriama tyrinėtiems kapams, aptiktoms išpūdingoms įkapėms. Detali įkapių analizė atskleidė Kernavėje gimusios ir de ja tik šimtą metų egzistavusios miestietiškos kultūros unikalumą. Tai buvo struktūriškai europinio konteksto darinys, tačiau savitas vidujiniu dar pagonišku pasauliu, sumišusiu su krikščioniškąja kultūra ir tradicija.

UDK 947.45.02/.03

Gintautas Vėlius

KERNAVĖS MIESTO BENDRUOMENĖ

XIII–XIV

amžiuje

Išleido Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01122 Vilnius
El. paštas: info@leidykla.vu.lt
Spaudė UAB „Sapnų sala“
Moniuškos g. 21, Vilnius

VALSTYBINIS KERNAVĖS KULTŪRINIS REZERVATAS

Kernavė – unikalus archeologijos ir istorijos vertybių kompleksas. Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas 2004 metais įrašytas į UNESCO saugomų pasaulio paveldo objektų sąrašą, tuo pripažįstant šios vietovės svarbą pagal UNESCO globojamiems paveldo objektams nustatytus vertės kriterijus:

kaip objektas, reprezentuojantis baltiškojo regiono gyvenviečių raidą nuo epipaleolito iki viduramžių ir atspindintis vieną esminių Europos istorijos etapų – pagoniškosios bendruomenės vartimą krikščioniškąja;

kaip objektas, atstovaujantis kultūrinio kraštovaizdžio tipui su išlikusiomis archeologinėmis vertybėmis – senovės gyvenvietėmis, kapinynais ir gynybine piliakalnių sistema, kuriai būdinga tam tikra fortifikacinių įrenginių struktūra, raida ir panaudojimas.

Kernavė – Lietuvos pradžių menanti žemė. Vaizdingo Pajautos slėnio amfiteatro centre stūkso penki piliakalniai, šalia kurių nuo neatmenamų laikų kūrėsi gyvenvietės, gyveno ir buvo laidojami mūsų protėviai. Susiformavęs kraštovaizdis, gausūs archeologiniai radiniai byloja apie vykusius istorinius procesus ir kultūras, gyvavusias šiame areale 11 tūkstančių metų. Kartais klestintis, kartais apmiręs gyvenimas Kernavėje niekada nebuvo nutrūkęs. Čia, po sąnašų sluoksniu, slypi paskutinės Europoje pagoniškos valstybės – Lietuvos – senoji sostinė.

Knygos autoriaus dr. Gintauto Vėliaus 1994-2002 metais tyrinėtas unikalus XIII-XIV a. kapinynas suteikia galimybę pažinti pirmuosius Lietuvos miestiečius, rekonstruoti viduramžių Kernavės miesto bendruomenės modelį, raidos etapus.

